

MGR. J. CUVELIER
Vic. Apost.
de
MATADI.

NKUTAMA

A

MVILA

ZA

MAKANDA

— IMPR. MISSION CATHOLIQUE TUMBA. —

1934.

Nkutama a Mvila.

B

Bagangala: I kanda dina ku ndambu a Mimpala mu mavata ma Kinsa, Mpangala, Mpete, Kiluanda ye mankaka.

Bangu: bisi Ki-Bangu. Besi Mpanga na Kawunga beyikilwa vo: bisi ki Bangu. Tala Mpanga.

Baladi: i kanda diluta kala mu simu dia Kongo dia Français. Bankaka bena mu Congo Belge. Mvila zau zankaka ezi: Ngoma (ku Banka), Mvimba ku Kinsambi, Kinsangi; Kwimba, ku Nkenge; Nsembo ku Banka, Nsembo Ndunga mu Kinduti (simu)...

Balemfu: Bena ku ndambu a Kimbamba (Kil. 312) Kikoma (Kil. 332)...

Bambinza: Bena mu simu ye simu dia Funda.

Bambunu: Bena mu Kinimi, Buba, Kifuma, zunga kia Nsona-Mbata, Kazangulu.

Bateke: Bena ndambu a Mpumbu. Ntu a mbanza: Mbe vo Kongo dia Mbe. Mvila zau zankaka ezi: Mvimba, Mwakasa, Ndamba, Mbuma, Mpanzu, Nzinga, Ngomia, Nsembo, Nkala, Nzudi, Milimina, Nsele, Nsono etc. Bateke batekele nzundu...

Baumbu: Bena ku Minkono (Besi Diaki) ku Mbenkana (besi Kinsengele Nsundi), ku Lemba (Mpumbu), ku Kingantoko: i ndilu a Baumbu.

Bayaka: Bena mu Kwango; mu Congo Belge bena ku ndambu a Mbanza-Mbata mu Kialombo kia Mayaka "Mayaka mbata, mayaka mpunza, mayaka mbele..."

Bila kia Kongo: i mvila ina ku ndambu a Kisantu.

Bundi dia Mpanzu: Bundi dia Mpanzu ye ngudi a nkama Sengele wa Titi kia Mpanzu, mbuta, mbunzi, muna ng'au Bundi dia Mpanzu. Ne Kiowa wayala Kongo; una bafundisa ne Kiowa wizidi bokela

Bundi dia Mpanzu. Bundi dia Mpanzu wele funda nkanu muna Kongo, ne Kiowa lungidi. I bosi Bundi dia Mpanzu wizidi yala: ne Lolo mbanza za ne Kiowa. Bena ndambu a Nienge (Mpalavala), Kiowa (Mpozo).

Buta kia Nzinga: i mvila ina ku ndambu a Kisantu (Nkisi.)

Bwende: "Mwisi Bwende, niumbu Ntende," — "Na Bwende kavwata nsanga, nanga meno ma nkosi ye ngo..." Bwende wanata maba monso. "Mwisi Bwende, niumbu Ntende, Ntudi a Mbungu, watudika makanda nkama..." Bisi Bwende ka badianga ngo ko. Bankaka vo: Bwende i Nlaza. Bankaka vo: Bwende i Nzinga. Bankaka vo: Bwende ye Vita a Nimi balandana, i sa vo Vita a Nimi utukidi ku Bwende. Bamfumu za Bwende bebikila vo "E Mwene Bwende..." Bisi Bwende bena mu Kizonzeka, Kikieka (Kiniangi) Mbuma (Kiniangi) Kimpunda (Kimbimbi) Nganda-Biongo, Zanga, Sanzala (Biongo), Kai (Luozi) Kingoy (Luozi) Kibusi, Mbanza-Ngoy (Luozi), Kinlanda (Luozi) Ndimbantala, (Luozi) Kinlanda (Luozi), Masangi, Kamba (Kasi).

Bwende Nsanga, Munuani Nsanga, Nzundu Nsanga, Ndunga Nsanga mpangi ye mpangi batukidi ku Yanga Nsanga.

Kiangala na Bwende i mvila ina ku ndambu a Kasi "Kiangala na Bwende kavwata nsanga mia nkatu ko, nanga meno ma nkosi ye ngo..."

Mu kinsi nkulu mfumu a Bwende vo Bwensa wayala nsi anene, zunga ya mavata Loango, (Luozi) Lemba. Kimpaka, Biongo etc. Kolo kiavioka, mu mvu 1652 mu nsi yina wayala mukristu zina diandi Jérôme. Tutanga muna nkanda miankulu vo nganga a Nzambi Jérôme a Motearchio mu tezo mvu 1650 walonga mu nsi ina. Bavova vo ntama mfumu a Bwende wavwanda mu Ntudi a Lemba (Mbanza Ngoy, Lu-kwakwa.)

D

Dilu kia Nzinga: i mvila ina mu ndambu a Soyo.

E

Elau: tala Nkenge, Nsaku, Lau.

F

Foko: vo ne Foko i mvila ina mu Nkama, ndambu a Matadi.

Fua kua Nzinga: ku mayanda ma Nzadi.

K

Kabata: i ngenda ikitukidi mvila. I nsansumuna ezi:

Na Kabata na Kiowa
Mpu ye mpu benda kundananga
I mono kunda, katula mpu, sa va ntoto.
Kokolo na Venza Kimbamba nda yala Kiowa.
Nsevo nsevele mpungi a Mputu
Natina va vembo Kalunga ne Mbamba
Nkanda kana fwidi
Mongo a Nkanda ka ulala ko.

Tuka ku Kongo nsaukidi Luezi, nkotele mu Kintinu, ntungidi Sole (Songololo), ntungidi Nkanda (nkoko Luo), nkotele Kivuza, nkotele Tava, ntombokele Kioa. Amwanganene. Ankaka asaukidi Nzadi Nkisi. Atungidi Nsele, Kimvumu, Kikioa, Kongo, Kimpungi, Kimpungi kia Yanda, Madiata, Kimbambu. Ankaka avutukidi, atungidi mbanza Nkamba.

Kitata kia Kabata mu Kiowa: Nanga kia Kongo, wasompa ndona Mponda watuka mu Nkanda (Kileleka). Ana a ngudi: Mvemba Nzinga, Yenga dia Tona, Luzala lua Tona, Nanga kia Makombe, Mwayi mia Tona, Nsimba Tona, Nanga kia Tona.

Kwakaka, Kabata na Kiowa i Nsunda Mvemba "Nsunda Kabata na Kiowa vo yandi kunda, kunkula mpu. Nsundi tufila ntu, Mbamba tulambula malu,, Kabata na Kiowa ku Kinsiona i Nkenge elau. (Tala Nkenge elau, Nsungu, Nkuwu.)

Kabata bena mpe ku Bidi (Kikana), Mvala "k'ukundi mpu, mpu ye mpu zikundana,,

Kalunga: tala Mbamba Kalunga, Nsau Kalunga, na Kongo na Sadi muntu Kalunga, Nsala Nkanga Kalunga.

Kambamba ye Ndumbu: "Ndumbu a nkweni kaswekwa ko,, Kinsasa (Mbata,) Nsangi.

Kansi: Na Kansi nkwa Ntinu Kongo, (Kisiama-Nkolo); ka sompana ko ye Ntinu Kongo, Mbanda za Kongo, Nanga kia Kongo, Nkazi a Kongo, na Mbata a Kongo, an'a ngudi.

Kiangala Ne Kiangala ye Mpanzu a Nkanga, mpangi ye mpangi Ne Mbamba Kalunga, u bavova, i mpangi au mpe. Mvemba a Kiangala, Nti a Mvemba Kiangala ne Nsundi, Mwenga a Kiangala i kanda

dimosi. Nzinga a Nkanga, Ndombe a Nkanga, Lukeni lua Nkanga, Nsamba a Nkanga makanda matuka mu Nkanga. Kiangala ke basompana ko ye Mpanza Kiangala ye Mpalanga Kiangala. Besamunanga vo Nkenzi a Nzinga i mpangi a Mpanza a Kiangala Masumpu. Befokolanga mpe ne Kiangala Nkenze a Nzinga.

"Kiangala ne Nsundi wakitumuka nkanda a nkosi, kavwanda e mbata,,

"Kiangala ne Nsundi makutumuka nkanda a nkosi, kawandwa ndungu,,

"Kiangala Masumpu wavita sumpuka muna wene wa Kongo o Mpanzu a Nkanga,, — "Kiangala Masumpu ntete wasumpuka kuna Kongo,,

"Kiangala ne Masumpu wasumpuka mwenge, wabatalala ukiomba,,
"Mvemba a Kiangala wafunda nkanu vwa, lungidi; oyoyele luvemba, wele kisonga vana zandu ye ndong'andi,,

"Kiangala o Maduda vo Nkuwu a Yangala ku Palavala,,

"Mwenga Kiangala,,

"Na Nsundi Nti a Mvemba Kiangala,,

"Kiangala Mankunku, wakunkumuna ndembo vana mbazi a Kongo dia Ngunga, wakitika ntu mia makanda nkama,, Tukidi ku Kongo, tungidi ku Nsundi (ndambu a Lunionzo). Zina kabaka Kiangala ne Nsundi vo Kiangala kia Mwe Nsundi.

"Kiangala na Bwende kavwata nsanga mia nkatu ko, nanga meno ma nkosi ye ngo,,

"Kiangala kia Nsundi Mbamba,,

Na Nsundi wayala mu Mbanza-Nsundi, wakala ye nkoto andi a mpaku. Mu diambu dia mpaku angolo ankaka batina. "Ntudi ne Mavandu wavita vanduka mu mbazi a Nkanga ye Kiangala. "Muna mvila zankaka vena ye mfoko: "Mwan'ankento uvananga ngiaya vana mbazi a Nkanga ye Kiangala, kondwa kwa nkazi,,

Kiangala Masumpu tutukidi muna simu dia Nzadi Bwende, i bosu tuizidi ku Mbanza Nsundi. Tuluakila kuna mayanda, kuna Mawambila (Lukungu) tutungidi Nzimbu a Mbudi, i bosu Kianika, Vila, Kiulu, Malanta (mavata mena ndambu a Nionga) i bosu Nzovo (Kwilu-Ziaka), Balu (Tumba); i bosu Kongo dia Kati.

Mu tezo kia mvu 1700, ne Nsundi wanwana vita ye Mpangu yo Mbata. Vita dibwidi e kuma bavene kwa mbwa nkumbu a mfumu a Mbanza Nsundi: ne Kiangala.

Ne Kiangala na Nsundi nkwa mpu makumatatu zikondwa tatu wavola nsi, wayiza yala mu Kinkenze a Nzinga kuna Mbanza-Nsundi (na

Luiiva). Na Mbata a Kongo ntu a nkoši na Loango wavita yala Kitala, Tenga, Kitunga ye belo yankaka ndambu a nzanza a Kiangala (Lemba Mbanza-Nsundi). Mu ndambu a Lambu i Vita a Nimi Lukeni lua Mpangu mpu a yakala wayala. Una kayala kuna kimbazi a nkanu, ne Kiangala wabakisa mpaku kwa Bazombo ye konso muntu uvioka vo utuka ku Mpumbu.

Ambuta zankaka bele tunga Kinsende (Mwala-Kinsende), ankaka bele ku Nlembu, ku Kimayuna (zunga kia Kisantu) kuna Zamba (Nsona-Mbata) yakuna ndambu a nkoko Nsele.

Kiangala, Mwenga Kiangala na Nsundi

Kasimbwa mvila.

Longo-longo kwenda

Tulu kia maza, vo yandi sauka

Sela nlele.

Vo k'uselele ko nlele

U muan'a tuma nkuni ye maza muna Kongo.

Vena diaka nsansumuna ku ndambu a Kisantu (P. Van Wing).

Kiyangala, Kiyangala,

Mbata ivunda

Dia vunda

Vo k'uvundidi ko,

Ngwayi

Batumini nkuni ye maza.

Kwamba lela

Nseke inene

lungila meso

k'ulungila ntambi ko.

Yala nkoko inene

ubutidi bana ba nkoko-nkoko.

Ku Kintumba (ndambu a Kilau ye Kindunga) bena Mbenza ye Kiangala. Bavwende ku Mbanza-Nsundi, basaukidi kuna sau dia Nsongi, bele tunga kuna vwoka dia Kimbangu (Madimba, vata dina Vuzi dia Nkuwu). Ibosi bele kuna vwoka dia Manga, i bosi bele Lemba, ndambu a Binanga (Sanda).

Nzinga Mbenza Kiangala kiagalakana Nsundi ye Mbamba (Bololo).

Kiangala Mankunku "wakunkumuna ndembo vana mbazi a Kongo,, tungidi ku Nsundi ndambu a nkoko Lunionzo. Wele ku ndambu a Tedele (Mbanza Kazi), i bosi Lukamba (Kwilu, Kiangala, Nkondo), i bosi Zamba (Yongo simu Kwilu), Yongo, Londe... Mbuta mosi a Kia-

ngala wele ndambu a Seke a Lolo ye kuna Soyo.

Bena mpe ku Kingemba (Kasi "na Bwende,,) Nkonzo Kimwisi, Mbanza Mamba (Kasi), Matundulu (Kasi), Lombo (Kimpese), Kinsala (Nkolo), Lubingwa (Ngombe-Matadi), Ni Nsongi (Kunda) i mpangi a ne Nsundi Nti a Mvemba Kiangala, Mwenga Kiangala. (Tala Nsongi).

Mawungu ma Kiangala: ku Ladi, Nsona-Mbata etc...

Kiemvo: "Na Kiemvo Bulungu ye Nlaza Mpindi nkombo anene yiviondoka mpaka, vo ka ye Nkambu ko, ye Mbuku Nimi,, Lusengele, Makela Zombo, Kimbanza (Mbata).

Kilombo kia Mfuti: i mvila ina kuna nsi a Mbata.

Kimabiala: mvila ina ku Kingamba, Kiangu (Mangembo).

Kimakala: tala Nanga, Ngombe, Nsuka za Kongo.

Kinuani: "Kinuani kia nwana ye na Ngombe; buku-buku kia nkamba kialembana na Ngombe sumbuka, Mwanza a mbulu watalana ye Mayombe maka-maka,, Mayombe i Nlaza una ku Kiandu (Kwilu), banwanana mafuku mole mini miole. Tuluakidi ku Masonso (Luvu), i bosi Ntombo a Vila (Nsumba, Mbanza Manteka), i bosi Kina (Lundu, Mbinda, Songololo,) i bosi Mbanza Ngombe, i bosi Kingemba. Bena ku Mbanza Mamba, Malonde.

Kinuani ye ne Mvemba ye Ntumba a Mvemba mpila mosi. Kinuani i mpangi a Ntangi a mbakala. Mwanza a mbulu i Kinuani "wanuana ye ntu mia makanda nkama,, Na Ngemba za ne Kongo watunga Kingemba.

Kiowa: tala Kabata, Mpaku.....

Kiowa kia Vita: bena ku Kilembu, Kiowa, Kinsala (Nsona-Mbata).

Kiowo: ku Nkenge Nzolo (C.P).

Kiunga: mvila a Kiunga ina ku Mvunzu (Ngombe-Matadi), Kiangu (Ndoba,) Kingamba (Mangembo), Kiniangi (Mangembo), Ndoba Kimbulu (Kikiunga,) Kindamba (Londe Nzadi) (Kikieka Kiniangi).

Kiunga mvila mosi ye Nkunga, Ngoy etc.

Zina dia akento: Ngudi a Mpanzu a Kiunga.

Ki-Yuva: "Ne Ki-Yuva e tadi wa Nlaza kayuvula e kiuvu, kalembi vana mvutulu ko,,, ku Mboma (Kil. 212) Mpangi. a Vuzi, Ntambu, Nzinga (Ngungu).

Kiuvi kia Kongo ye Nsengi ne Nkazi a Kongo. an'a ngudi.

Kiyisila ngombe za Nsundi: "Ngombe madienga (madiangu ?) makuzala nkuwu, kansi mono i mwana mu kivumu kia ngudi yatuka. Nkukuba Mbangi yavanga Dezo. Tala Madiangu.

Kiyisila Ngombe za Nsundi: Mpakasa za Nsundi. Mpakasa uza-dimina vana kiandu kia nkosi ye ngo.

"Kiyisila na Nsundi Ngombe za Kongo, tusanga bungudi, vwa kwa ntalu,,

Bena ku Ngombe Kiyaya, Boko (Buba). Vwanga (Kibuenze) ye ndambu a Kisantu. Tuka ku Kongo, bezidi ku Nsundi. Basaukidi Nzadi Nkisi ku sau dia Mbele (Ngombe Kiaya).

Kongo: Mbidi a mvila zina mfoko a Kongo zituka ku ngudi mosi: Na Mata ma Kongo, Mbanda za Kongo, Mbata a Kongo Ntu a nkosi na Loango, Ntinu Kongo, Mwakasa Ntinu Kongo, Nanga kia Kongo, Ngwani na Kongo, Nkazi za Kongo, Nkondo a Mbanda za Kongo, Kiuvi kia Kongo, Bila kia Kongo, Yandu kia Kongo, Kansi nkwa Ntinu Kongo.

E ngenda zankaka vo mazina mayiza kituka se mvila. I mazina ma luyalu.

"Na Kongo don Dioko okayidi mazumbu kumi ye mole kwa wan'andi,, (Kindona-Yanga). Kansi mvila ina si: ne Mbambi a mpasi, Tala Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi,,

"Na Kongo Kapitau lembe kifukidi wene,, (Kipaza, Kikongo, Kilala). Vena na Kongo Kapitau Mfuti Mvemba. Na Kongo Kapitau ngenda a muntu wavanga Kikongo, luvila luandi Nanga; ne Kongo Kapitau ne Kongo don Zwau ne Mfulakazi za Kongo ntete wadia mungwa muna Kongo. Ne Kongo Kapitau Ntinu Nsaku ne Vunda uvundila va kiandu kia nkuwu ye wolo. Diaka: Ntambu a Tana Kapitau kua Kongo (Kilumbu), na Kongo Kapitau Mfutila na Yuva (Yuva-Mbata.)

Muna mbanza Kongo, Kapitau ku lumbu kakalanga. I ngenda antete. Wafonga kaka vana ndambu a Ntinu. Mambu matweso ku Kongo, e nkokela ntotela uzonza mo ye kapitau. I bosi Kapitau vo ntotela udingamene, uzenga mambu.

"Na Kongo na Lemba ntietie Mpumbu kibukwete mpunza ye mbele,

ke kipanana ngolo ko, nlemvo kaka,, (Kimakandi) I Mfuti Mvemba. "Na Kongo na Nlombo maziza ma nzimbu mvangi, landi kia Nsaku elau,, (Kindona Kimpangu). Na Kongo na Lombo i Ngoma a ne Mayala a Vita, vo Nkoko a Vita.

Na Kongo na Lombo i ngudi a ne *Kongo don Migiele* na Kongo na Lombo makandi mpakala katungwa nkuzu, akwa mpaka eza tungulula. Tala Ngoma a Mayala a Vita, Ngombe, Nsuka za Kongo, Nanga.

Na Vala i Mwan'a don Migiele, mwan'a Luketo. Na Vala i Mfuti Mvemba.

Tuka ku Kongo tuvundidi Mpangala. Kai, Lukuti (Kongo dia Ntotela) i bosi Mwingu (Kongo dia Ntotela) Tutungidi ku Ngwengwesia, i bosi Mbanza Mbata Kumiti. Tusaukidi nzadi Nkisi kuna sau dia Kimbangu. Tutungidi Nkelo Langa (Mbunga-Yanga) i bosi Ndembu, i bosi Mbanza Kimakandi.

"Na Kongo na Lumbu (Kilala) simba dia vova, kasimba dia dia ko. I mwan'a don Migiele (na Kongo na Lombo) "Mfutila na Kongo na Lumbu ka kuakota ngulu ye mbwa. Tuvwikwa luwusu kwa yan'a mpuluka. Tulungwa muna makanda ma nkosi ye ngo,,

"Na Kongo na Lumbu Nsungu ndingi kasungulwa kiuma, nlongo andi dia,, (Kilumbu-Vwaya) i Nsungu, Mfulu a Nsungu.

"Na Kongo don Luwalu mayala ma Lukeni lua Nkanga (Lemba-Kimpangu.)

"Na Kongo don Luwalu ne Ntu lu kakala mbele a nzazi, sasila va ntoto, dila ku zulu,, (Kinkondongo).

"Na Kongo don Manuele na Sadi,, (Sadi Ngombe Kimpangu).

"Na Kongo na Sadi,, (Mvululu) muntu kalunga kingi yasika vana ntandu nkela muntu kala kala na nzazi dila va ntoto, sasila ku zulu.

"Na Kongo na Mbata,, tala Mbata.

"Na Kongo don Mbele-Danu na Mpasi za Tombe, otombe mbo-ngo nsa antu,, (Makanda Mbata).

"Na Kongo don Nzolo,, (Kinzolo-Kimpangu).

"Na Kongo don Petelo Bondongo mavuku ma Nzambi wiza tadila avuna va nza Mbata " vo " wayiza tadila na Mbata dia yuma,, (Ngongo-Kimakandi) " wayiza tala ambata avwa yala vana nza,, Ngudi andi na Kongo na Nlombo.

Na Kongo don Zuau ni Mavungu manikuna nkosi ye ngo, nkosi mu lukunzi kia dianga, mwan'a mfumu mu lukunzi kia kalanga,, (Kiwembo-Kimpangu).

Tala Mavungu, ne Nzinga Nkanga.

Kubu kia Mvemba:

Kundi: " Mfumu a nkwa Kundi, tuzimbwa nkazi, ka tuzimbwa wana ko. Lukanda lua kalakazi, i nkele mosi ka lozwa Ntanda ,,. Yandi Kwilu wayenda kuna Kongo, tombokele kuna Kongo nkwanu mavwa matatu. Bengomona yaka ya Kongo, kani kakibengomokanga.

Kwango: Mvila ki Kwango ifwanana ye Ki Mumba (Dibungi, Kikieka, Mongo).

Kwimba: " Kwimba Mfumu kia miyaka ,,. Bamfumu za Kwimba beyikila vo " E Mwene Kwimba ,,. Ba Mfumu badia: Ngudi Kwimba vo: Mfumu dia Makaba; vo: Tata Mfumu Kabutu. Mu kanda dia Kwimba, mfumu a mpu, mfumu a Mfumu. Kwimba ye Mfumu mpila mosi. Mfumu ye Makaba mpila mosi.

Besi Kwimba bena mu simu dia Nzadi ku Kumbi (Mbanza Mpo-mbo), Yanga, Mpangu, Sanga Mamba, Nkondi, Nimalemba, Kiangu (Mimpala) Kingwala, Kinkwa, Ndende (Ndoba) Tibi (Kinkenda), Dianga (Doba), Kinkakasa (Londe-Nzadi). Kimpungu, Mbanza-Lele Mbanza Tole, Kikiunga, Kingamba, Kindamba, Kimbongo, Kiniangi, Muyeni, Nsanga Londe, Kimwanda (Kiniangi,) Kimbulu (Kikiunga), Kibuma (Londe Nzadi,) Kinsa (Mimpala), Lukwakwa (Kimpaka), Kiluanda (Yakolo Mubidi), Munkasa (Londe Nzadi,) Mpangala (Mimpala) Manionda (Londe Nzadi,) Nganda (Biongo), Nkumba, Nkondo. Manzau, Kikieka Mongo, Dandanga. Bena ku Nkenge (Baladi Nsona-Mbata).

L

Lamba Tadi: " Na Lamba Tadi, lamba tadi, mana maza ,. Ku Bangu Kongo dia Mputuki; Kimpangu.

Landa Mbanza: Mpila mosi Nsaku elau,

Lau vo elau, nlau. Nsaku elau, Nkenge elau. Besi Lau bena mbidi ndambu a Solongo ye ndambu a Banana (Ngeno).

Lau Mpumba: ku Paza (Kinsende).

Lau Mpumbu: na Nzinga " uzingidi muna vumu kia ngudi, ka mutuka nkento ko, nkaz'a mwan'ayakala ,.

Lau dia Ngandu: ku Mbanza Nsundi; mpila mosi Nlaza ngandu ye Nti wakula. " Lau dia ngandu nti wakula, madiata nludi a nzo ,.

Lau dia Nzinga: " Mfutila Nkumba walevola Nkumba, va kolo wadila ,. (Kilau).

Luvila lumosi ye Mfutila longo lua nkanu a Mpanzu ye Mfutila Nkumba ye Nkenze a Nzinga. Tuka ku Kongo tutunga ku Kinkenze (Mbanza Nsundi), i bosi Nzimba ku mwanganana makanda, bankaka ku Nsanda, Sefo, Kilau, Nzungi (Kimpika) Nsaka.

Mfutila Nkumba ye Mfutila Ntambakani o moko mala, mpangi ye mpangi.

Lawa a Nimi: tala Nimi.

Lele: tala Nimi (a Lele).

Lemba: tala Kongo na Lemba.

Lemba dia Nkungi: dialembana banganga vanda; ku Sanga (Bangu Kitobola); i Nsaku.

Lemba don Ntoni:

Lembe dia Vuzi: " lembe walembeka Vuzi dia Nkuwu ka kifwe toko ye ndumba ,. tala Vuzi.

Lembe die Yazizi: Ku Kinkoko.

Lemvo: ni Lemvo ku Mbanza Nsundi. N

Lombo: tala Kongo, na Lombo maziza nzimbu mvangi.

Lombo kia Nzinga: ndambu a Mbanza Nsundi. (S)

Longo: ni Longo, ku Noki (.Bangu Kimpese).

Nkaz'a Longo:

Lukeni: Lukeni lo Maria; ku Mbanza Mbata. Lukeni ku Mbanza Mbata Sengese C. P.

Ndona Lukeni lo Maria wasompa muna kanda dia Affonso Mvemba a Nzinga Ntinu Ntotela ne Kongo. Ankaka bavova vo: Nkaz'andi Lukeni. Mvila Lukeni mbidi zina.

Mayala ma Lukeni lua Nkanga tala na Kongo don Luvwalu.

<i>Lukeni lua Mbezi</i>	tala	Mbezi.
<i>Mpudi a Lukeni</i>	"	Mpudi
<i>Lukeni lua Mfuti</i>	"	Mfuti
<i>Mbondo a Lukeni</i>	"	Mbondo
<i>Nganga a Lukeni</i>	"	Nganga
<i>Nimi a Lukeni</i>	"	Nimi
<i>Nkenge a Lukeni</i>	"	Nkenge
<i>Lukeni lua Nkanga</i>	"	Nkanga
<i>Nza a Lukeni</i>	"	Nza
<i>Nkwandanda a Lukeni</i>	"	Nkwandanda
<i>Ntinu a Lukeni</i>	"	Ntinu
<i>Lukeni lua Mvemba</i>	"	Mvemba
<i>Nzinga a Lukeni</i>	"	Nzinga
<i>Simbu Lukeni</i>	"	Simbu
<i>Vita a Lukeni</i>	"	Vita, Vita a Nimi Lukeni
<i>Simbulu Lukeni</i>	"	Simbulu
<i>Lukeni lua Nsaku.</i>		

Lukombo: tala Nsinga Lukombo, Titi kia Mpanzu.

Lukuti: Ntinu na Lukuti lua Kongo Ntumba a Mvemba ku Lukuti (Mbanza Manteka) Kiaba (Mbanza Manteka,) Kingemba (Kasi) " Ntinu Lukuti lua Kongo, Ntumba Mvemba esikulu dianene diakulumukini Nzambi zampungu muna Kongo ..

Lumbu: tala Kongo na Lumbu.

Luvongo: na Luvongo mwisi Mbata ku Kingondo (Mbata) " na Luvongo lua Mbata, na Luvongo lua Nsundi. Na Nsundi ye nkoto andi, na Mbamba ye nkoto andi. Muntu kavweza koto a nkwenoko .. Malele ma Luvongo mwisi Mbata ku Malele (Mbata).

Luwusu: "Nsamba a Nkongo Luwusu lua Ntinu.
Sakana ye Ntinu.

Kasakana ye mvata ko ..

Tutukidi ku Kongo, tulueke ku Luvituku, Kindundu, Mbanza Kiwembo, Kibuenze, Nkuluntu ayakala watunga Kiwembo (Kimongo,) na Wembo. Bena ku Kiala, Kimbila, Kiniangi, Lusenga ..

Ke basompana ko ye Lau dia Nzinga Mfutila Nkumba, Nkenze a Nzinga, Nanga kia Ntinu.

M

Mabiala: ki Mabiala (Mayala), kuna nsi a Buende.

Mabulungu ma Kongo: mpangi a Ngombe za Kongo (ngombe kia-ya — Kiyisila), a na Mata ma Kongo.....

Madiadia: “ *na Madiadia* masolwa fuku, va mwini mamenene,, ku Makanga (Kasi) ku Kimadiadia (Mbata) “ *Madiadia* masakwa mene, nkokela masakumuka,, *Nlaza madiadia* Ntemo a ngimbi, *Madiadia Nkanga* a Nimi.

Madiangu: “ *Madiangu* makuizala malu vana nkuwu, makulumuka ya Mayombe kuna Mputulukezo. O Nkukulu o ne Soyo una kakamene muna mvila a mbu, ka kuvioka diaka nkumbi ko,,

“ *Madiangu* makwizala malu vana nkuwu, nsengw'anene va kiakulumuka Aputrugeze,,

Kuna Soyo tuawutuka kuna Vuma Ngungu. O nkulu eto Ndonga Zabela Nzianga obula makumbi (*Madiangu* ku Luanika, Vunda, Kiemba, Bangu — Loanda...)

“ *Madiangu* mazalanga va kiandu ye nkuwu,,

Ku Kimbamba (Kimpese) i nsansumuna eyi:

“ *Ne Madiangu nkanda a mpakasa* kavwata mbokola, e vwata kana vwete, e bokola kua mpaka.

Kinsikiditi kiatalana ntangu ye ngonde,, Tutukidi kuna Nkonde a Ngombe, simu dia Nzadi, tusaukidi Nzadi kuna ndambu a Mbala. Mpangu a Nimi ye *Madiangu* bawutuka kwa se dimosi. Ne *Madiangu* walya ku Soko. ndambu a Vunda dia Mwangwa Tadi. Don Affonso Nkidibidi matoko makembela e yala i nkulu ku Kimbamba. Nsanga andi Ndonga Biana.

(*Madiangu*) *Mbamba Mpakasa* “ I mono Mbamba Mpakasa, nkanda mpakasa ka uvwatwa maboko ma Nsundi. Mankundia kinduku mene-mene, va kitekele mwini, mvongege,, (Tala Mankunku).

Bena ku Kibamba (Kimenga) “ *Mbamba* ye *Mpakasa* nkand'a nzau kavwata maboko,, *Mbamba* ye *Mpakasa* Nsati Nanga nangamena Kongo ye Vunda.

Madungu: mpila mosi Nsundi “ vonda kumi, futa mosi,, Ku Nganda mona, Madungu, Kiselola (Nsundi Madungu ma ne Kongo). Madungu i Mboma Ndongo o ne Kongo.

Mafinda: “ I Mfumu ne Mafinda Ninga nsansa Nsala; zenga, vo k'utomene zenga ko, Mafinda k'uyala ko,,

Mafinda Ninga wa Nkanga, Nimi a Nkanga, Mpanda a Mvangi, Mvudi a Nkanga, Nsala Nkanga, Kalunga, an'a ngudi.

Mafinda Ninga, ntietie mbinza nsala za kileke, mambu ma kimbuta. Tala Nkenge Lukeni, Vuzi kavuzwa nsala,

Mafinda Ninga, ntietie mbinza, ta ngana, bangula ngana, vo kuba-ngula ngana ko, ntietie ufwa ngana.

Mafulama Zamba: mpila mosi Mazamba. Ku Matundulu (Nkolo)

Mafuta: Vita a Nimi Lukeni ne Mpangu Mafuta ma menga.

Vita, mwan'ayakala, Lukeni mwan'ankento.

Mpangu, mwan'ayakala, Mafuta mwan'ankento.

Mafuta ku Kingombe (Nkolo) watuka mu Mbwela (C. P.) wizidi Kinsuka, i bosi Kinsala, i bosi kuna Mweka, i bosi Koma (Kingombe), ibosi Mbanza-Mboyo (Kingombe). Nzila mosi bayiza ye Mbenza (Vwala). Bena ku Mayandu (Mbemba), ye mavata mankaka. Tala Mpangu.

Mpangu Mafuta Masombe, mpangi a Vita a Nimi.

Mafuta mwan'a yala Kwimba nkele mosi ka ulekwa ntanda, Nsingalakana mbuta a Mpaka. Ni Lukoka, mpangi a Mbota. Ni Kintuntu ka uzaya tukana. Timpi za kianene. Ntenda nkele a Mpaka. Mazebo mponda anene. Bena ndambu a ngomena. Mboma ndongo, wayiza ye *Mafuta*: Mpangu ye Mpangu, ngudi mosi batuka. Ntudi *Mafuta*, Nsanga Ntudi, Mpangu *Mafuta* wan'a ngudi. Konso Vita a Nimi, ke besompana ye Lekeniko.

Mbuku ye Mafuta ku Kinsuka. (Zombo)

Makaba: “ Mono *Makaba makaba nsi*, e nlongo ya nlongo miakunnsala va nkanda a koko,,

“ *Makaba* o makankana makankana e mbele a tulendo vana koko kwa ne Mbinda a Manianga, ye vana koko kua ne Nsanda wa Mpudi a Nzinga. O tungwa kia nlulu, wasimba, sukula o moko,, *Makaba* mpila mosi Mfumu dia *Makaba*. “ *Makaba* ngudi a Yonzo wayonzeka ye mpu ye nkanda, wakayila zimvila,,

Mbakala Nzondo, wakaba mvila, wavwanda mu Zimba, wele ku yanda dia Nzadi ye mvila zankaka. Ntu bafila ku Mpumbu, malu ku yanda dia Nzadi.

Makaba bena mu Kionzo, Kibumba (Kikenge) Yanga Pompe,

Ntombo a Mwembe (Malemba-lemba). Kimbaku Kimbwanga (Lukungo), Kiniati (Nsangila), Mbamba, Mbanza Mbinda Sinda, Kimongo (Nlamba), Mpanga (Mbamba), Kimbembo (Kibulu) ye muna zunga ya Vungu, Lutala, Mumba, Kavuzi, Temba, Nsumbi, Nziuti Seke, Kimpata, etc. . . .

Niati Makaba na Zongo ku Nkamba Nzundu.

Makaka: " Ni Makaka ni Mbinza, madiata nludi a nzo, waniemena yaka kia Kongo. kala ka yandi ko, nga kiabengomoka ,, Yongo (Mb. Nsundi), Mpila mosi ye ni Masaka, ni Masaki ma Vasi.

Makala: " Makala nlandu kuna Mbata na Nsuka za Kongo za yala,, Mpila mosi ye Nsuka za Kongo ye Nanga makala (Kinua).

Makaza: ku Mbanza Nseke (Madimba), Kivulu (Mb. Nsundi S).

Makodia ma Mbandu: ku Lula (Mb. Nsundi S).
Mbandu, tala Nanga.

Makondo: tala Mbanda, Ngoy. Makondo mpila mosi Mbanda, Mvika.

Makunda: ni Makunda ma Nganga ku Yongo (Mb. Nsundi).

Malele: tala Nsaku, Luvongo.

Malua ma Lemba: Tala Mpanzu. *Malua ma Nkenge*, tala Mwakasa.

Malunga: ni *Nkuwu a Malunga* (ku Luezi), *Nzenze a Malunga*, (ku Kongo).

Mangungu: " Mangungu Mpanga ngoma nzundu ,, Tala Mpanga. Mangungu ngudi a nkama Nsengele mbele (ngoma nzundu).

Manianga: tala Mbinda Manianga, Nkenge.

Mankunku: " Mono *Mankunku i Ntinu* makunkula e zindembo vana mbazi a Kongo. ke mu nikunwa ko, ke mu ngonge ko, ke mu ngoma mwandu ,,

" *Mankunku Singi kia Mvangi* mwana Ndonga, makundia kinduku mene-mene, vo nkokela yangelele ,,

" Mfumu ki *Mankunku*

Ntinu Mbenza

Uyadila nsi

Diavangila Nkusu

Diasangila Ntinu ye Mbenza

Mbenza lele mu nzo andi

Bindika muña nsinga za nzau ,,

Kiangala Mankunku, tala Kiangala

Ku Ndembo (mf. Mavakala). bena mpe *Mankunku na Boenza*, ku Vunda (Matadi) *ne Tombe a Mankunku*,

Akwa mbangala i Mankunku i Ntinu

Ku simu dia Kionzo besamuna mpe: *Nkanga Mankunku* vo *Mankunku i Ntinu*. Bena ku Padi, Mbingu, Kimbenza, ndambu a Mayo-mbe; ku Vunda, Kisiensie, Kiveki, ndambu a Nsanda Kionzo; ku Sanzala, Kimkanga, Saka dia Ntombo, Tibu, Kintadi (simu dia Nzadi, Kintudi) ku Mbamba (simu dia Nzadi); ku Ntadi, Kundulu, Kinkoko, Kikola ndambu a Nzadi Nkisi, Nienge. ndambu Mpalavala.

Ne Tuma Nkanga Mankunku ku Mafwambu, Kivinda, Kibunzi, Mbamba, mu simu dia Nzadi.

Ne Tombe a Mankunku, ndambu a Solongo.

Masaka ni Masaka i ni Makaka, ni Masaki ma Vasi.

Masaki " ne Masaki masakidi Nsundi ye Mbamba ,,

" *Masaki ma Mvemba* ma wene wa ne Nsundi wanuana Kongo ye Nsundi ,, (Manselele. Tumba)

" *Masaki ma Mvemba Nkuwu*, e mbambi yasumika ne Masaki sumika kasumika, e sumuna kua mpandi ye nlongo. Lumbu isumwini muntu, e nsi ye zulu ibakanga ,,

" *Masaki ma Vasi* wa bubu dia keke ,, bena ku Nsumba (mb. Nsundi). Don Zwau Masaki ma Vasi wayala ku Kongo.

Masaki ma Vasi " ni *Nkondo mia Nsanga*, mbunzi a Lomba undombela mponda a luyalu a ngalawu ,, i mpangi a Masaki ma Vasi. Bena ku Baba, Nsumba, Kikongo (Kimpangu)

Masaki Nkengele Tadi tala *Nkengele Tadi*, Nkenge, i sa vo Masaki ma Nkenge, vo Masaki ma Nzinga Lukeni Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma.

"Tona dia Masaki ma Vasi, Kingandala nkoko anene kalombwa mpolo. Madiata ma nludi a nzo kaniemenenwa ye yaka... (Nludia nzo niemanga yaka, e yaka ka iniema nludi ko).

"Masaki ma Mbambi yasumikwa, ka isumunwa ko, vo sumunwa nsi ye zulu ifwidi... Tala Mbambi, Mipasi Nzinga Ntinu. Nzinga Lukeni.

Ne Masaki wa Mbambi Mvemba Nkuwu, ne Masaki ma Vasi, ni Nkondo an'a ngudi. Bena ku Nsumba, ku Mwala Zonzo, ku Nkolo.

Ampangi: "Masaki ma Nsungu kasungulwa kiuma, nlongo dia kadidi... (mwala Zonzo Ngandu a Nsungu (Kifwa), na Nkuwu a Nsungu (Kindundu), Mfutila Masaki ma Nkanga.

Mu tezo kia mvu 1800, don Henrique I ne Masaki ma Nsingi wayala ku Kongo.

Tuka muna Kongo ezidi Nsanga, Kongo dia Nzolo, Matadi ma Nsona; atombokele muna Kikongo (Luanika), akulumukini ezidi e Kumbi (Kimpese), avioketele, sotola mwan'ankento muna Kinanga (Kitobola), akwelese diaka mwan'ankento muna simu Lukunga; akotele ku Mayidi (Ngungu), akulumukini, ezidi Mbanza Nsundi, i bosi Kindundu, Kifwa, Mwala Zonzo, Nkolo. Wavanga Nkolo: Don Galasia Mbundi a nganga, wabundidi Kimpanzu ye Kinlaza. Wayiza ye Nkuni a Bakulu (Nsaku) ye na Mbanda za Kongo ye Nlaza.

Masaki ma Nzinga ye Mvemba a Nzinga. ampangi.

Masaki ma Nsungu bena ku Kembelo (Kimpangu) bayiza nzila a Zombo.

Ntumba a Mvemba ni Masaki mwan'a yala, ni Masaki wayala muna Kongo, tala Ntumba a Mvemba. Tala Mafuta mwan'a yala, ni Mbosi.

Masembo: Masembo ma Mfuti ku Kimasembo. (Mbata).

Masola: Esi ki Masola, mu nsi a Ndamba.

Masumpu: tala Kiangala.

Mata ma Kongo: "Na Mata ma Kongo, yayala Kongo, k'iyala Mpangu ko. Mpangu yafila ku bananga. Mono ntangu ilema, lulendo keti tiya". (Kisiama, Nsona-Mbata).

"Na Mata ma Kongo na nkanka a bilongo; ngo kana lele, nsansi a nkila ka ileka ko. Na Fita ufistikidi makanda mangani, e diandi ka difitikanwa ko... (Mavuma).

"Na Mata ma Kongo, Nanga kia Kongo, na Nkazi a Kongo, na

Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo,, (Kisiama, Nkisi).

"Na Mata ma Kongo, nkanka bilongo,

Walungila nkosi ye ngo.

Ngo kani fwidi,

nsansi a nkila mu titila,, (Kazu)

Muna nsi a Loango, mani Mata (buta) vo na Mata watalanga mambu ma vita.

Na mata ma Kongo ma Mavuma: tuayiza nzila a Zombo kuna kiamvu kia Malau, kuna mbele a luyalu muna Nzadi Nkisi. Ibosi tusaukidi. Nkento watuka muna Kongo: Mafuta, Ntambu a Tana, Kapitau ku Kongo wankwela. Tuele ku Mabondo (Kisantu, Kimbi) Tumwangane. Bana bele ki Nsengi, bana bele ki Nsole, bana bele Zunzi, bana bele Nkazu. Beto tusaukidi tuizidi ku Mavuma ma Nsa. Na Makanga ma Nkai i nkuluntu eto ku Mavuma ma Nsa. Ngudi tutuka kuna Kongo: Nzenze Luwanda, Mavungu ma Luwanda, Pululu Luwanda.

Ntuka Kongo a na Mata ku Nkazu: Luezi, Mabondo, Kinganga (Dila), Malau, Mavuma, Nsongi, Nkenge a Nkunda, Luzinga (Nzimba), Nkazu. Ku Nkazu tuvonge zandu: Nsona Mavuma. Bafundisingi nkanu vana Nsona Mavuma: ni Nsundi Muaka ye Mayala.

Na Mata ma Kongo bena mu Lukwakwa (Nkolo) Mputu (Nkolo) Kisiama (Nsona-Mbata), Mavuma (Nkisi) Nsengi, Nsole, Nzunzi, Nkazu, Loanza (Ndembo) Kiwembo (Ndembo), Vwaya (Mbata), Nlondo (Nsona-Mbata) Mabondo, Kinsala, Kingudi, Kinsongi, Nkwanga, Loango. Tampa, Kinzimbu.

Matoma ma Mpanzu: i mvila ina ndambu a Solongo. Zankaka ezi za nsi yina: ne Nkoti a Ntumba, ne Mpandi a Tadi, ne Nzenze a Ntumba, ne Mpanzu a Mfuti, Miala mia Mpanzu, ne Lau, ne Kwalu kua Ndaku.

Mavandu: ne Mavandu, Ne Mavandu Mvemba (Kiamba), ne Mavandu Secretario ne Mpungi (Vamba), Nsanga Ntudi ne Mavandu (Mbuka, Luvituku), ne Mavandu Ntudi a Wingi.

Mavinga: ma Nzinga "Mono Mavinga ma Nzinga wazingila mu vumu, vo ka nkento ko, mwan'ayakala... (Dila. Kuna bena ye Nkenge elau) "Mavinga ma Nzinga mbototo muntu kayumana ye ntoto... Mpangi a Mvemba a Nzinga.

Mavungu: "ni Mavungu manikuna nkosi, manikuna ngo, ngo kana

lele e nsasa nkila ye titila „ Mpila mosi ye Nzinga Nkanga: Bena ku Lombe (Songololo), Kinkwezi (Kimpangu).

E ntuk'a Kongo: evundilu diantete. Nteleka a Mbidizi. Evundilu diazole, Kinsiamaza. Diatatu, Lutendele, i bosu Kinkwezi.

Mpangi a Mbenza Nzinga, Mvidi kia Vungu, Mbenza ni Manianga.

Mawungu: Tala Kiangala, Mvemba, Mpanga bena ku Nsona-Mbata.

Mayaka ma Mbata: tala Bayaka. " Mayaka mpunza, Mayaka mbele „

Mayala: ne *Mayala ma Nzinga na Kongo*

" Mayala na Kongo

Ngyadidi Kongo

Ngyadidi Mpangu „

Kitata: Vita Nimi Lukeni na Mpangu.

Mayala ma Nzinga i mpangi a Mvemba Nzinga, Mvemba Mvika, Mayala na Mvika, Mpasi za Mvika.

Bena ku Kimvemba (Dila) Kiniangi, Kinlau (Dila) ye Mvemba Nzinga, Nsuka za Kongo, na Mpungi.

Mayala na Lukeni lua Nkanga tala na Kongo don Luvwalu (Lemba Kivala)

Mayala Mvika, tala Mvika.

Mayala mpangi a Nsaku Ntu a nkosi i mwan'andi a nguta a Nsaku Mu kinza nkulu Nsaku ye Nanga mvila mosi.

Mu Mbata babilama besi Mfuti

Mfuti Mpasi (Kimasembo, Kimfuti, Kinzazi, Ngandu) Vita Mfuti (Ngongo Kimandungu).

Yimbu dia Mfuti, (Kinkosi, Mbanza Mbata Kimadiamba).

Mfuti a Mvemba (ku Kimakandi) (na Kongo na Lemba) Simbi, Ngandu (Nsindu), (Kinzoanganga).

Sita kia Mfuti

Nzazi a Mfuti

Mbwa a Mfuti

Mayala ma Mfuti

Kilombo kia Mfuti.

Na Kongo na Mbata Nsaku elau i muntu na Ntumba Lau wa ngudi andi; se diandi ku Mbata ne Mfuti a Mpasi, se dimosi ye Nkaz'a Mayala. Madiamba Nsaku elau wayala Mbata.

Mfuti a Mpasi se dia *Nkaz'a Mayala*. Nkaz'a Mayala wan'andi: *Ngoma a Mayala* (Kilala, Kimakandi).

Mbwa a Mayala

Nsamba Mayala

Nkila a Mayala

Lukeni lua Mayala (ku Lemba Kimpangu na Kongo don Luvwalu)

Vuzi dia Mayala (Lemba Luidi)

Nloko a Mayala (Kidisu)

Nkosi a Mayala

Nkaz'a Mayala muntu ndembi tesa na Nsangi (Nsona Nsangi Mbata). Tukidi muna Kongo dia Mbangala Nzundu Tadi (Kongo) Tomboka ku Nkusu ye Mafinda, luaka ku Zombo ye Mbata.

Nzinga Mayala (vo Mayala ma Nzinga, Mvemba a Nzinga) ku Mbanza Sadi dia Kinzinga.

Mayala ma Vita, Mpanga

Mayamba Ngoy Ntende.

Mazamba: " matungulula ungiangia „ i Nimi a Wanga wa Mpanzu Mazamba, tala Nimi a Wanga.

Mazamba bena ku Lombo (Nkolo) Nkumba (Boko).

Mazialwa ma Nimi: i kanda diyikama kuna ki Nimi.

Mazina ma Nzinga: i mvila ina ndambu a Basolongu ye Bawoyo.

Mazinga: " Mazinga ma Kongo, Ntadi a Kongo, Nanga Kongo, Nkumba a Kongo, Mbenza Kongo „ Makanda mana makala kanda dimosi. Bavasana.

" Mazinga mazinga mvila zawonso „

" Mazinga wazingila, ntu a makanda mawonso „ Nzinga wavita yala mu Kongo.

Mazinga ma Tona, m'vil'anene.

Nlambu nene tadidi ku Mputrugezo.

Vwa dia mbinzu kasangana ye mbongo

Mbongo ye mbongo ivwidi bata.

Bulu kia Tona,

kikwenda nzila ye nzila.

Vo ka nkosi ko, ngo.

Vo ka ngo ko mwinzi.

Kavambuka

Vo kadia nkombo ko, ngulu.

Kavwata nsanga

nanga meno ma nkosi ye ngo.

Teleka kateleka

Niunga kaniunga.

Nkalu malavu kakonda yantu.

Mu Mazinga batuka Mbondo Lukeni, Nza a Lukeni, Nkwandanda a Lukeni "makukwa matatu malambila Akongo,, Nkenge Lukeni lua Nzinga wawuta Nza ye Nzenze.

Mazinga ma Ntudi a Mpanzu "Mazinga mazingidi nsi yawonso, Bulu kikwenda nzila ye nzila. Ntudi watudika mambu, katuludi mambu ko,, Tala Mpanzu, Ntudi.

Mazinga bafila ntu ku ntandu, malu ku yanda dia Nzadi.

Mazinga bena ku simu dia Nzadi ku Mpasa (Kimbimbi), Kimpungu, Masangi, Mbamba (Lunana) Kingila, Zanga, Mbiongo, Kinlanda (Luozi) Mbola. Fwese, Kimponda (Masangi), Ki bunzi, Boyo Matadi (Tembesa). Ku ndambu a Kasi: Nkumbi, Mbanza Mamba, Ntombo, Mpangu, Bangu (Kimpese), Mamianga, Mawawa, Vala, Nkandu, Kasi, Matundulu, Kamba, ku Tamba ndambu a Lukunga, ku Sanga Bangu,

Ku ndambu a Mbanza Manteka: Kinsala, Kienga etc'

Tala mpe Nzinga

Maziza: "Ne Kongo ne Nlombo Maziza ma nzimbu mvangi, landi kia nsaku elau,, (Kindona ndambu a Kimpangu),

"Nkozo a Vita ni Kongo *don Grasia Maziza*, landi kia nsaku elau "Maziza toma kua toko, nsanga (nzimbu) va koko,,

Mbakala: Nsundi a Mbakala, Ntangi a Mbakala, (Mbakala Nzondo).

Mbak'anene: "Mbak'anene bisibu bia ngandu, wa Nsindi a Nimi wa ngo zulu kalandwa kokela, wa ngumbi a koko wamanta vana vampa, kabokela ntende ye mingunga,, Mbak'anene mpangi a Nzinga Nkanga. Don Luvwalu Mbak'anene wayala Kongo, walanda mu kiandu mpangi andi don Luvwalu mbongo a luku, Nzinga Nkanga, wayizidi sikwa, wakatuka.

Don Luvwalu Mbak'anene ngo zulu kalandwa kokela, nkwa baka sina dia nsusu, an'a nsusu asidi yenga.

Nsindi a Nimi wa ngo zulu, ngudi a Mbaka.

Mbamba Kalunga: vo Mbamba Lunga, vo Kalunga na Mbamba.

"Mbamba Lunga walungila mavitu ma lumbu lua Wene wa Kongo,, (Kongo Songololo).

"Mbamba Kalunga kalungidi ntazi ye ngonde,,

"Mbamba a Kalunga, Mfiti nene ufitika makanda ma nkosi ye ngo, Ngo kana lele, nsansi a nkila ye titila,, Zulu Songololo: Twatuka kuna Nsanda a Nzondo, fulu kimosi ye Mpanzu tusaukila. Twayenda ku Kongo. Mu vita dia Makaba kondwa nwa, tukatukidi. Tuele mbanza Kinima. Vumu kiankaka kisidi, kiankaka ku Zulu.

"Mbamba a Lunga, mfiti nene, ufitika makanda ma nkosi ye ngo. Ngo kana lele. nsansi a nkila ka ilenda leka ko. Fuku ka fuku tikitanga kaka, kayengi vita, tana ye nwana. Fwa kwa nzila, lambalala. Nga vo nzila dongama, zulu yabaka mu moko. Mono ntete dia mungwa muna wene wa Kongo. Nsundi twafila ntu, Mbamba tulambudila malu,,

Tutukidi (Mbamba, Tumba) mu Kongo, twizidi sauka Luselozi, twizidi vaika muna Kinkazi, twizi tunga Lovo, tunga Noki (Kimpese), tunga Luvanga, vaika Mbanza Mbamba. Nkulu eto Dombolozzi Finzolo Mayombe Ntinu Nzingu "mwana kazingila mu vumu, vo ka nkento ko, yakala,,

"Mbamba a Kalunga (Kimpambu Monolithe) Kalunga mu luvelo, ntondelo nsole a wunze kwamona e disu dia ngandu kuna maza. Mfiti nene wafitikisa mavwa matatu mia nkanda mia nkosi ye ngo vana mbazi a Kongo. Nkosi kana lele mbambi a nkila ke ilendi leka ko, niku-nwa kaka ye fuku ye mwini. Kiparata nsinga a wolo wakulumukina Nzambi ampungu,,

Tutukidi kuna Patarao vo Kwingibiti. Twizidinge mu mavwa matatu ma malungu, tuizidi saukila va Nsanda Nzondo, tuizidi luakila mu Nkumba a Ungudi, i zina dia ntama dia Kongo dia Ngunga. Tuvambanene vumu kumi ye yole. Muna mvita a nsaya a nkove tuvambanene, Akeno abwisidi nkindu muna fulu kia vatila nkove. Banete nkindu ku vata. Banwene ndwana zangolo. Bamwangana. Mbamba a Lunga tuayizila e nzila a Sumpi ye Manga. Ayaka una bavioka ku Nkondo a Ndonda ndambu a Kwilu ye Bangu kia Kimpese, ankaka bele Tumba.

"Mbamba a Kalunga kalungila e nkuka za nkosi ye ngo,,

"Ne Mbamba Kalunga kalungila mu luvelo, kamwene ngandu wayenda ku nsi a maza. Nsundi twafila ntu.

"Kalunga ne Mbamba, mfiti nene

Fitakesa makanda ma nkosi ye ngo

Ngo kana lele, nsansi nkila tikita

Tombe ku fula, vo kia nkosi, kia ngo
Vo kondwa mvila mu Kongo, mwana,
Batuma nkuni ye maza.

"Mbamba a Lunga, fwa kua nzila lambidika. Luvati ilekanga. Nga vo ndongama, ezulu nga yakwata dio manzala ...

Mbamba a Lunga ye Kiangala ye Nkanga yo Mpanzu ye Nzinga kanda dimosi; ye Ntinu ye Ndunga ye Mvemba Kiangala, mpangi ye mpangi.

Mbamba Kalunga bena ku Kinkazi, Kileleka, Yongo (Kimpese), Matadi ma Lovo, Kiandu (Kimpese) Zulu (Songololo), Zonzo (Gandu-Paza) Kiadi (Nkolo) Mbamba (Tumba) Vanga, Mpozi (Luvituku) Kongo Songololo, Nkondo (Songololo) Luvituku (Songololo) Nsumba (Songololo) Malanga, Gongolo, Kilumbu (Tadi a zulu) Lombo (Kimpese) Mbamba (Ngungu), Ndamba (Ndembo), Kimaza, Kinzebo, Kimbamba (Kwilu) Luvanga (Makuta) Kinkanda (Kimpese) Noki (Kimpese) Kimbamba (Ngombe-Kimpangu), Nzau (Makuta)

Mbamba Madiangu tala Madiangu.

Mbamba Mpakasa tala Madiangu.

Mbamba Nsundi tala Nsundi.

Mbamba ne Tuma Nkanga Mankuku i mpangi a Mbamba Kalunga. "Ne Tuma watuma nkampa a vwata, nga ka tuvata ko", (Bena mu simu dia Nzadi: Mbamba, Kibunzi, Mafwambu, Kivinda; bena mpe ku simu dia lumonso ku Mativa.

"Mu Ngoyo a Tende (Ntende) Mbamba kinene kiatombola Mputu ku maza ...

Mbambi a Mipasi: "na Kongo don Dioko wakaya mazumbu kumi ye mole", (Kindona-Yanga).

Nzinga Ntinu wa Mipasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma. Nzinga Ntinu wa Nzinga Lukeni Mipasi za Nkenge.

Masaki ma Mbambi "yasumikwa, ka isumunwa ko, vo sumunwa nsi ye zulu ifwidi ...

Ne Masaki ma Mbambi Mvemba Nkuwu Tala Masaki.

Mbanda: tala Ngoy. Mbanda mpila mosi Ngoy.

Besi ki Ngoy i besi Mbanda. Bamfumu ba ki Ngoy beyikila vo: "Mwene Mbanda, Tata Mbanda ...

"Mwene a Mbanda wasabukila mu lukuni luayuma watukila mu Kongo dia Ntotela ... Ki Makondo mpila mosi ye ki-Mbanda. Makondo i nkama a ntinu Loango.

Bisi Mbanda bena ku Mpasa (Kimbimbi) Kinsumbu etc.

Mbanda: "Mbanda za Kongo kasungidilwa diambu ko, nlongo andi, dia. Amoneka nkote, ke amoneka ndembe ko ...

"Na Mbanda za Kongo, Ngundwa Lau nkangu a nsa, kakangwa nkela ko ...

"Na Mbanda za Kongo, vo yandi kunda, katula mpu watula va ntoto, i bosi wakunda na Mbanda za Kongo ...

"Mbanda za Kongo, nkanka za longo ...

"Mbanda za Kongo

zabandwa zimpu.

Vo yandi kunda,

katula mpu.

Nsinga Lukombo, kanga nsa

K'ukangi miyadila ko

Vo kenge nsa, mifwidi malala

Va ntete luvila lueto Nsinga Lukombo. I bosi nkento wasompwa kuna lumbu lua Ntotela, bezidi, kutuyikila mvila se: na Mbanda za Kongo.

Nkondo a mbanda i mvila mosi.

Tutukidi ku Kongo, tuizidi kuna Nsangi ndambu a Nzolo, i bosi Nkumba, Nkondo. Bena ku Mani Mongo, Matente, Kinkadi, Maseke (Tungwa), Luzolo (Nkolo), Senga. (Ziola C. P).

Mvila mosi ye Nkazi a Kongo ye mvila zankaka ya mfudilu: Kongo.

Mbanda "Mbanda wabandulwa tunga ku nsi a koko, kwa lumonso, vo kwa lubakala nge. Yandi yi ntete yala Kongo ...

Besi Mbanda, i sa vo Ba Ngoyo, Bawoyo, ba Mbinda, ba Kabinnda batunga kuna mbanda a Nzadi, kuna Mayanda ma Nzadi, ku nsi a Nzadi. Mbanda wabandulwa, Nsolongo wavinga.

Mbanda za Ngoyo, tala Ngoy.

Mbangala: akwa Mbangala i Mankunku i'ntinu, (Mbangala Nzundu Tadi). *Mbangala ye Mipasi* mu nsi a Ndamba.

Mbata: "Na Mbata a Kongo vo yandi kunda, katula mpu ...

"Na Mbata a Kongo, ntu a nkosi na Loango, nkosi kana lele, nkila ye titila ...

Mpangi a Nkazi za Kongo, Mbanda za Kongo, na Mata ma Kongo etc. ...

Bena ku Tenga-Kiloango (Ngombe Kimpangu) Mawunze, Lemba

(Mbanza Nsundi S) Kiloango kia Tete (Makuta) Kiloango (Mbata).

Na Mbata a Kongo mwan'a luketo a Nsaku elau.

Na Mbata na Kongo: vo na Kongo na Mbata.

" Na Kongo na Mbata muntu Nsuka za Kongo, ndala bilembe, na Lamba Tadi (Bangu C. P.) na Kongo Kapitau (Mbanza Nzolo), na Vuzi (Mbongola), na Koka (Ngumba), Nkoko a Mvemba (Mvungu)... "

" Na Kongo na Mbata muntu na Mbata Kinsieke... "

" Na Kongo na Mbata na nteka kengele, kengele kia dia, kakengele kia tuma ko... "

" Na Kongo na Mbata lukala-kala mbele nzazi, dila va ntoto, sasila ku zulu... "

Na Kongo na Mbata Nsaku elau.

Mbata Nlandu: " I mono ni Mbata Nlandu kalandwa diambu, difwa nkombo ye ngulu. Lukanda ye lukanda kazi, nkele mosi kalozwa Ntanda... "

Muna Kongo tuatuka, tuizi luakila ku Kikandikila (Luvituku), e bosu tuizi yadila ku ntoto a Paza. Vita ku Mputu, Mbemba ivia.

Don Daniele mavioka ma ngonde, ana vo ngonde waviokele, ananga vo ngonde wakinu koko. Muna Paza mvwandidi ye s'ame Ntinu Nsaku ni Vunda. Ka tusompana ko ye Ntumba Mvemba ye ni Mata ma Kongo ye Mpemba.

Tusompananga ni Nkasu yo Nkenzi a Nzinga ye ni Vunda.

Sengele kia Mbata " kiatombola mindele kuna Putrugezi... "

Mbauka: ki Mbauka ni Nsundi, Mbauka Munsundi, Mbauka na Kinsundi. Bena ku Tombe Yanga, Zebele (Nkoko), Dibungi (Tembesa) Lukombo (Bandakani).

Mbele: Mfinda a Mbota na Nsengele Mbele. Nsengele i ngenda. Bena ku Kiduma. Ke besompana ko ye Mfutila na Wembo. " Na Nsengele saka mbele umona mambu kwa lukuni... Tala Ngoy, Mfulama.

Mbengo: ne Nlaza Mbengo.

Mbenza: " I Mbenza ne Kongo, k'ibenzi ntu mia mpuku, benza ntu

mia wantu... (Kionzo) " k'abenzi ntu mia mpuku, mia yakala mpanda kaka e banzenga... "

Esi mvila a Kimbenza bayekwa o wene wa Mbangu kwa ne Kionzo Vutu Nkonongo a Weya.

Esi Kimbenza una bakala muna zunga kiau kiafinama ye zunga kia ne Kionzo, ne Vutu ne Kionzo una kazaya vo ke bavwilu kwa ngyadi ubayala ko, wabaka dilavu, wanata dio kwa yau, e kuma kadi wazola tumba e mfumu. I bosu una kaluaka, bayangalala kikilu muna ngwilu a ngonge zandi. Una kavwanda vana kiandu ye nkuwu, otambikidi e lavu diandi kwa yau. Oyau mpe batambwidi dio ye fuka. I bosu kavova vo: " Yeno lunsamuna ona ntumbika e kiwene. Bansamuna ona katumba e kiwene. Yandi wakumvana ezina vo: ne Mbangu za Kionzo k'ubangudila Yonzo ko. Ngudi tatu zabundana muna wene wa ne Mbangu a Mbenza a ne Kongo ku Tsimpi.

ne Tsimpi Mpambu

ne Tsimpi Mavungu

ne Tsimpi Mbenza, yandi i ne Mbangu, i nkuluntu. Yau

atatu wan'angudi. Kansi mvil'au Mbenza a ne Kongo kwandi.

Mu simu dia Nzadi mutukidi mvila kumi ye zole. Mu kumu dia Nzadi vana Kumbi, Mbenza uvitidi saukila, kunini nti basimbidi yau bakwiza landi.

" Mono Mbenza ne Kongo, vwa dia mvula yaniemenenwa ntangwa ye ngonde... (Pangala-Kimpese).

Tutukidi ku ndambu a Kionzo. Tusaukidi vana sau dia Kumbi. Tutungidi mu Noki. Ankaka bakatukidi bele vanga Zulu Mongo. Mfumu eto ne Kiowa wakala muna Zulu Mongo. Kiaka vumu kivasukidi, kizidi vanga Mbanza Tati, ndambu a Lombe. Ankaka bele ku Mpangala. Mfumu ku Mpangala Dingu-Dingu, nsanga andi Ndonga Biana. Mbuta Nzau watuka mu Mpangala watunga Vwala (Nkolo).

Na Mbenza (Luvaka) Bateka vwanda muna Ntutu (C. P.) Katuka kuna Ntutu bezidi kuna Ngoy ye Manzelele (C. P.). Ngudi mosi wele kuna Mbanza Mabubu (C. P.). I bosu Mbenza wizidi tunga mbanza Kitembo, vana ndambu a kenge Nzolo. Ngudi mosi usidi, nkazi andi mwan'ayakala Siangala, mwan'ankento Tuikisa. Ngudi mosi wele tunga Nsiesie, wa yakala nkumbu andi, Don Sibatia Mvemba. Tukutukidi kuna Nsiesie, tuizidi tunga mbanza Luvaka. Mwan'ankazi sisi, ngudi a nkazi wizidi tunga Luvaka. Ankaka bele tunga ku Vwala, ku Sadi.

Ku Nkela " I mono Ntinu Mbenza. Mbenza uyalanga. Ni Mavungu

kayala ko. Vana nsangila Nkusu, vo Mbenza ukunda, kunkula mpu ". Yatuka mu Kongo, ngizidi luakila muna Kingadi (Nkolo), i bosi nsanga ame wele sompela muna Kinkungu, i bosi ngizidi ku Kimbenza, i bosi kuna Nkela.

Ka tusompananga ko ye Nzinga Mbenza ye ni Mavungu (Mvidi kia Vungu) ye Mbenza ni Manianga

" Mono i Mbenza

I Ntinu Mbenza ye Kiangala

kayangalakana Nsundi ye Mbamba

Nsundi tufila ntu

Mbamba tulambula malu.

Mbenza wayalanga

Ni Mavungu kayala ko.

Mono na Nsundi

Katelo mbila

Nkokela kwizila ,,,

Ankaka baluakila kuna Tadi a Ngembo (Sadi), atungidi mpe ku mbanza Mvulu. Ngudi zitatu bena mu Ki-Mbenza kia Kwilu: Mfulu, Makanda, Lukeni. Ngudi waya wa ni Mavungu.

Mbenza Vungu wayadidi

Ni Mavungu kayala ka

Sau disaukidi mwan'a Mbenza

vo k'usaukidi dio ko

Mwan'a tuma nkuni ye maza.

Ankaka batudila Nkobongo (Nzimba).

I bosi bele kuna ntoto a Nzimba, bele wana Nsona Nkenge a sonoka nkanda, k'ubangula nkanda a toko yaku ko ,,, I nsasa a Mbenza ku Nzimba:

Mbenza wayala

Ni Mavungu k'ayala ko.

Kuna ma ntantu, kuna ma ntalakasa,

Vana kunda Mbenza

Katula mpu.

Mbenza babilamene muna ntoto a Nsona Nkenge. Wau Nsona Nkenge nete mambu, vwidi tula nsimbi nkoko ye makazu. Mbenza yadidi ntoto.

Vena diaka ne Mbenza Nkembo a yala ku Kindunga, ye ne Mbenza ntu mia mpusu.

Mbenza ye Kiangala una bateka vwanda kuna Mbanza Nsundi, basaukidi kuna sau dia Nsongi. (Tala Kiangala).

I nsasa ku zunga kia Kasi:

" Mbenza ma Ngundazi kakundwa mene.

Wankunda mene, kunkula budu,

watula va ntoto, wankunda ,,,

Tala mpe Mankunku: Ntinu Mbenza uyadila nsi, diavangila Nkusu. . . . .

Mbenza mu Seke a Lolo " Tusaukidi kuna Nkielo, lukufi ye Sangila. Ngudi a nkazi wizidi nzila mosi: Lengidisa bimbanzia. Wankaka Minzambi Niati. Wankaka Mabwaka Mayemba, Makondo Mwaka, Makoto ma Ndimba. Vana Nkielo sidi mwan'ankento: Mbandu.

Vata kuna tutukidi Nkondo. Ngudi eto Mbumba. Tumene sauka vana Nkielo. Babonso bele, nkento usidi ku nsi a tulu ye bana, zina diandi Mbandu. Bamana kwenda, bamosi ku Mbanza Yanga dia kinlele, bankaka mu Yanga dia Mpweta. Bankaka na Ngulu, mfumu Ntoto a mbongo, wankaka na Niundu.

Muntu antete wayala Lengidisa bimbanzia. Zina diandi ne Yanga. Katuka ku Yanga twizidi Kimbenza, ndambu a Tibu. Bezidi ku Kimbenza Makonda Mwaka ye Minzambi Niati, mfumu zole. Bezidi tunga mu Nseke a Nkenge, ndambu a Kizulu. Bezidi wana na Kinganga. Sumba tusumba fulu. Tuvane o wantu wole, difunda, minlele, imbundi, meme ye nkele a nsi. Tusumbidi kwa na Kinganga sisi: dibuku dina kuna ye nsafu. I bosi bele ku Kingembwa.

" Mbenza Kongo, Nanga Kongo, Nkumba Kongo, Ntadi a Kongo, ... , i nsasa a Mbenza mu simu dia Luozi mu songa vo mu kintete mvila zina, mvila mosi.

Mbenza bena mu simu dia Nzadi ku Ndende (Doba) Kimbauka (Doba), Mpanda (Kimbimbi), Kimbimbi, Nlombo, Nzabi, Kwilu (Tembesa), Nkembo (Tembesa), Nzengeta, Mpangala (Yanga Pompe), Kingwila (Tembesa), Yengola (Tembesa), Mabwidi (Tembesa). Kilandu (Yanga Pompe), Yunga (Kingoy), Mpete, Nzungani (Mbio-ngo), Mutanga, Kimpungi (Kimbimbi), Bwende Nsanga (Kingoy), Kimbema (Luozi), Kai (Luozi), Mboma (Luozi), Nkenge Mpalu (Luozi), Ndimbantala (Luozi).

Nkondo (Mbamba), Nkielo, Yanga (Mbamba), Tsanga, Yanga Kinsindu, (Mbamba), Yanga dia Kai, Nsangila, Ngoma.

Kingembwa (Seke a Lolo), Kizulu (Vanga), Kikumbi (Vanga) Kinsuka Ngoy (Vanga), Kimufu (Vanga), Kinzau (Sanda).

Kalungu, Bula, Kasadi, Kinganda, Samba, Biabu, Makunia, Niolo, Mbanga.

Mu simu dia mayanda ma Luvu: Mbanza Kazi, Ntayi, Kibete.

Nkunga (Kongo dia Vanga), Kiemba, Soyo (Matadi), Fwansi, Mbanza Voka, Mwidi (Noki), Lundu, Lusanga.

Mu ndambu a Ngombe Matadi: Kimbenza, Nienga Zunzi, Vilu, Kintumba, Kindunga, Nsumba.

Ku ndambu a Nzadi Nkisi: Nsongi, Kimbenza, Nzimba.

Ku ndambu a Kasi: Ntombo, Malonde, Kamba, Kianga. Luezi.

Ku Vwala (Nkolo) Sadi, Mvulu (Makuta) Mpangala (Kimpese) Mbanza Makanga (Makuta) Luvaka.

Mfulakazi vo ne *Mfulakazi* i ngenda ikitukidi mvila. Bavova vo i Mbenza, ku Luvaka.

Esi Mbenza Luvaka bavwanda ntama mu mbanza Nzolo. Amfumu baziamu kuna ziami dia Nzolo. Vo mwisi kanda diau wafwidi, ele bonga ku Mbanza Nzolo mbungwa a ntoto batula muna wulu ku vata.

Kimbenza na Mbutu ku Kingwila (Tembesa).

Mbenza a Vungu " wayalanga, ni Mavungu kayala ko.

Mbenza Kiangala tala Kiangala. Bena ku Manenga, Kinzambi. ...

Mbezi: Lukeni lua Mbezi (Mbanza Mputu Kindundu); ne Mbezi, Nsungu a ne Mbezi ke besompana ko ye ne Ngombe. (Ngombe Makulukulu).

Mbimbi: vo ki Mbimbi, bena ku Dianga (Ndoba) Kimbulu, Minkala (Kikiunga) Muyeni.

Mbinda: Mbinda Manianga, Mbinda za Kongo, Nkwa Nkenge.

" Manianga mabuta Ngombe, ngombe ye ngombe zikwenda butana ... Luvituku (Songololo).

" Nanga a Kongo, Mbenza Kongo, Nkumba a Kongo, Ntadi a Kongo, Mbinda za Kongo. .... Mu kintete, mvila mosi.

" Manianga nkwa Nkenge wayangumuna kingombe ...

" Mono Manianga maniangama vana kiandu ye nkuwu kuna mbanza a Kongo, yawuta e Mvemba, yawuta e Nlaza ...

" Manianga mabuta Ngombe. Ya dimosi vana nzanza, nkama diakala ...

Manianga i dievwa dia mu kangala kaka, diakula e nkosi, diakula e ngo. O mawanda ma nkila anzazi matina e ikodi ...

" Kiavwa ne Mbinda e nsi, nsi a Lukandu, nsi a Lubindu; Kabinda bindudi, akanda kandudi.

Mbinda za Nzinga ku mayanda ma Nzadi.

Manianga wawuta Mvemba, wawuta Nlaza, wawuta Nimi, wawuta Nkenge, wawuta Mpanzu, wawuta Lukeni, E mvila zina zilandana.

Mbinda a Manianga bena ku Kilengo (Sanda), Mbanza Nsangila, Nsanga (Kintudi) Mbanza Mbinda Sinda (Sanzala) Mbinda (Mbanza Manteka) Sanga Kifuka (Nsangila) Mpanga, (vioka mbanza Manteka) Nlambazi (Mbanza Nkazi) Mbinda (Kionzo), Luvituku (Songololo).

Mbinda ina ku Ndende (Ndoba.)

Mbizi a Lukeni: ku Mvulunga Nkoko a Mvemba.

Mboma Ndongo: vo nkwa Nioka, na Mboma na Kongo, Mandungu ma Kongo, Mandungu Nsundi Mboma Ndongo a ne Kongo. Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi, wawuta Mboma.

" Mboma Ndongo mfumu a kikokela, ikwenda Kongo, ikwenda Loango, ngudi a matomesa mvila zawonso ...

" Akwa Nioka, ngudi a matomesa watomesa mvila zonso, ngudi a lombe; i mu lombe lua mboma i dikaka dia nsi ye mvila ...

Ni Mboma Ndongo " Timpi za kianene, nlele mputu kavwati mvwama, uvwata wa mputu ... (Mpete Mpumbu).

Ne Mboma vo mani Mboma wayalanga mu Lovangidi nsi a Loango. Ne Mboma ngenda antete walanda e kintuu mu Loango.

Bena ku Kinsiensie (Sanda), Ndungu, Mboma (Luozi).

" **Mbondondo:** Mbondondo a Lukeni watuka mu Mazinga.

" Mbondondo a Lukeni, Nsa (Nza) a Lukeni, Nkwandanda a Lukeni, makukwa matatu malambila Akongo ...

Bena ku Kasi, Matundulu (Kasi).

Mbondongo: tala na Kongo don Petelo.

Mbongo: Kimbongo.

Bena ku Kinsumi (Ngombe Matadi) Kilunda (Ngombe Matadi).

Ni Mbosi: a Bukundi Masaki wasaka mpu a Kinsembo.

Na Nsundi ni Mbosi i mpangi a Masaki mwan'ayala, a Nsembo mu Kiudi, a Mafuta mwan'ayala.

Mbuku ye Mafuta: ku Kinsuka Zombo.

Mbuku Mvemba: " utiamuna malavu muna ngandi za ngo, katakula ngunga a Mputu ...

Mpangi a Ntumba Mvemba. Bena ku Mau (kilom. 332) ku Kimbengo, ku Lembolo (Nsona- Mbata) ku Ndembo (kilom. 312).

Mbuku Nimi ku Kinseke.

Nkenge a Mbuku bena ku Zombo, batuka muna Kongo dia Mbangala Nzundu Tadi.

Mbumba Mwanda: mpila mosi Kimumba.

Bena ku Mabwidi, Kingwadi mu simu dia Nzadi Luozi.

Mbungu: Kimbungu.

" Bena ku Bisayi (Ndoba), Kamba (Kasi).

Mbungu a Mvemba " kindele kianangama ku Ngombe Kinu,, tala Ngombe " Na Ngombe kibuti Mbungu,, Manianga mawuta Ngombe.

" Buende, niumbu Ntende, *Ntudi a Mbungu* ... Buende wanata maba monso. Mbinda Mbungu.

Mbungu a Nimi, Mbungu a Nzinga.

Mbungu a Mbizi " maba nkama, malavu maza,, ku Zombo.

Mbwa: *Mbwa a Mayala, Mbwa a Mfuti* ku Mbata.

Mbwa a Nkanga i Ntudi a Nimi, tala na Mowa. Ya Mbwa Nkanga.

Mbwaki a Mfuti: ku Sengene (Mbata).

Mbwetete: Nsafu badia, nsanda batekele nima. (Kitwengi).

Mfinda Mbota: na Sengele Mbele Mfutila. Ku Kiduma.

Mfula Kazi: i Mbenza ku Luvaka. Ne Tava Mfula nkazi Nkuwu anene, ku Kivala (C. P.)

Mfula kazi, Mfula nkazi i ngenda: " Ne Kongo Don Zwau ne Kongo Kapitau ne Mfula Nkazi za Kongo ntete wadia mungwa muna Kongo,, Dia mungwa i sa vo tambula mboteka.

Mfulama:

Mfulama a Nkanga

Nsenga dia Mfulama ku Kinkewa, (Mbwela), walomba nelele fuku, o muini uvididi ...

Nsenga Mfulama ku Kibweya km. 312

Nsengele dia Mfulama " muntu wasenga nkaz'andi mene-mene, va nokokela wankonkolola ...

Mfulama Tana ku Kifuku (Kimpangu) " matana ma Ndongo,, Batuka nzila a madimba Kiyende.

Mfulama Mpanzu, Ntinu a Ndunga (Kikeba), tala Mpanzu, Ndu nga Ntinu a Ndunga.

Mfulama Nsaku (tala Nsaku), ku Kisantu (Nkisi).

Senge dia Mfulama ngoma nzundu

Mfulu: a Nkosi " va Mfulu a Nkosi, e se nieka yo (mfulu), mwana k'anieki ko ...

Mfulu a Nsungu, tala Nsungu, Mpaku a Kongo.

Mfulu a Nsimba, ku mbanza Luvaka.

Mfumfu: Mfumfu dia Makaba, Mfumfu kia Makondo.

Bamfumfu badia: " Mfumfu dia Makaba, vo: Ngudi Kwimba, vo: Tata Mfumfu Kabutu, Kwimba na Ngwala.

" Mfumfu dia Makaba wakabila bankwa mvila ...

" Kwimba Mfumfu kia miyaka ...

Mu kanda dia Kwimba mfumu a mpu babikila: Mfumu a Mfumfu. Ku Konzo Vululu (Makela ma Zombo) mvila ina: Mfumfu.

" Mfumfu akamikini Kwango, Kwango okamikini Mfumfu ... Nsi ina a Vululu iyikilwa vo: Kimfumfu. Mfumfu a Makaba bena ku Kingwala (Mimpala,) Mbanza Lele.

Mfuti: tala mpe Mayala.

Mfuti a Mvemba (Ngandu. Kimpangu, Ngandu Nsindu, Kinzoanganga, Simbi) " Mfuti. a Mvemba wafuta wan'a ngo muna mfokolo ... Na Vala (ku Simbi) muntu Mfuti a Mvemba.

Na Kongo Kapitau Mfuti a Mvemba ku Mbanza Kapitau (Mbata) *Mfuti Mvemba na Kongo na Lemba* ntietie Mpumbu. Bena ku Kinzoanganga, Kimakandi (Kimpangu).

Bena ye Ntumba a Mvemba ku Benseke (Mpumbu).

Tala Masembo ma Mfuti, Mayala ma Mfuti, Vita Mfuti, Mbwa a Mfuti, Mbwaki a Mfuti, Yimbu dia Mfuti, Sita kia Mfuti, Nzazi a Mfuti, Mfuti a Mpasi, bena ku nsi a Mbata. Mfuti landi kia Nsaku elau.

Mpanzu a Mfuti bena ndambu a Solongo.

Mfutila :

"*Mfutila Nene wa Nkumba* kuti kia maba nkama, malavu maza. Bubu dialozele masanza nkama, mbangala kakonkolola ...) Bangu, Kiazi Tala Nene wa nkumba.

"*Mfutila Nkumba Lau dia Nzinga*. Walevola Nkumba, va kolo wadila .. ku Kilau, i sa vo Mfutila longo lua nkanu a Mpanzu, Mfutila Nkumba Lau i mpangi a Mfutila na Wembo, Tala Lau dia Nzinga,

"*Mfutila na Wembo* madiadia masakwa mene-mene nkokela ma-menene ... (Kongo Songololo). Tala Ngimbi.

"*Mfutila na Wembo*, wavovele miwva, wawaika muna lubalu lua vita, ke mu telo. Kafukama nkampa, kadiwa kwa mbu ye mavekwa ... (Kiwembo Makuta).

"*Mfutila na Wembo*, wavovele miwva, wawaika muna Kongo ka mu telo ...

Wizidi tunga Lungezi, Bundu, Lukaku, Ndiuka, Kuti kia maba nkama, Nzundu, Bangu, Tuku (Makuta). Kiwembo (Makuta).

"*Mfutila na Wembo* (Lembwa Kimpese) ntambakani moko mala masimba nsi ye zulu. Ngimbi kakelwa, vo kakelwa mu ntekolo ko, kakelelwa mu mwana. E mpozi nti anene yetela tekolo ye wana. Mono Mfutila na Wembo nene wa nkondo watuka mu sina yamuna zulu.

Mono ndona Bidi Kuku kia Nsengo kamfunti mu longo ...

Tutukidi kuna Saya (Wembo) ndambu a Nsuku (simu Nzadi). I bosi tuele ku Kongo. Tutungidi Kungunu, (ndimba a Kongo), ankaka Matente, tuizidi ku Lembwa. Ankaka Nkasu, Kumbi, Kinsudi, Viaza, Lukaku (Kasi).... Nlaza (Lombo) Vita a Nimi (Balu), Mbenza (Mpangala) bavitidi mu zunga kina Lembwa (Kimpese).

Mfutila na Wembo (Nkasu), Tutukidi kuna mongo wanda. Tukulumukini. Tuizidi kuna Nsanda a Nzondo. Tusaukidi. Tulueke ku Kongo. Tumwanganene mu Madimba (Mbanza Kongo).

Mfutila na Wembo (Mpangazi) "Ntambakani moko mala masimbidi nsi ye zulu. Yaka kia tadi ka kimanikwa mbele ko, mbele itolokele. Tadi nlengo nlengo vo kulengomokene dio ko, Kongo kuyala dio ko. Yasikwa miwva ke mu telo. Mfutila wafutila nwa wakondwa mpuku. Vonga kua nkondo ku masina kutuka ...

Tutukidi muna Kongo Songololo. I bosi twizidi mbanza Buenze Nkenge a Lukeni, mpangi eto, wayala ku mbanza Buenze, (finamene Kiadi, ndambu a Vombo, Kasi). Ntudi walanda Nkenge a Lukeni. Ntudi ye Nkenge a Lukeni banwene vita mu diambu dia nguvu wavondwa kwa mwan'a Nkenge. Ntambakani katukidi, wizidi tunga Mba-

nza Buenze, ndambu a Malonde. Nkulu eto ku Boenze (Malonde) Mbokolo Ndingi anene. I bosi nkulu Kiamena wavanga Mpangazi ...

Mfutila na Wembo za Nsundi, bena ku Kinsala (Kibuenze).

Mfinda a Mbota na Nsengele Mbele (Kiduma) ke besompana ko ye Mfutila.

Mfutila na Wembo wakala ye nsanga zankento zizole :

Mfutila Kabonzi " Mfutila Kabonzi telo kwa nsumi, e miangala ye oku ntima ...

Mfutila Kimfiangumbe " Mfutila kimfiangumbe wavita, wasala ku nima. Ngumbe ye ngumbe, luvila ma kia fwanana ... (Songa-Makuta)

Mfutila na Kongo na Lumbu tala na Kongo na Lumbu. Mfutila ke besompana ko ye Mfuti a Mvemba, Mfuti a Mipasi. Ntama ka basompana ko ye Mbamba a Lunga.

Mfutila Masanti Kimasanti Kianika (Kimpangu) " Mfutila masanti osikidi miwva, o kumi kakulumukini mu Kongo ...

Tutukidi muna Kongo, tuvundidi ku Nkusu. Katuka Nkusu twayiza vanga Kimasanti. Nkulu eto Mfulu a mpaka. Nsanga andi Ndonga Sabuka.

Mfutila na Yuva, ku Yuva (Mbata).

Mfutila ni Wanga, e kutu kia mbele kia maba nkama, malavu maza. Mu Kongo vo kondwa mvila mwan'a tuma nkuni ye maza ...

Tutukidi kuna Viaza, nzila a Nkula (Kwilu, Kimpese). Bena ndambu a Mawete. Ka tusompana ko ye ni Wanga a Nzinga. (Lembolo Tumba), ngudi mosi kuna sina ye Nimi a Wanga ye Mfutila na Wembo ye Mfutila na Lumbu.

Mfutila Nzinga, i mvila ina mu ndambu a Mayanda ma Nzadi, simu ye simu, ku Kitona (Soyo). Mfutila bena ku Lungezi (Kongo) Kinsudi, Kumbi, Lembwa, Nkasu, Lukaku, (Kasi), Ndiuki, Kuti kia maba nkama (Ngungu) Nzundu (Ngungu) Bangu (Langa,) Tuku (Makuta) Kiwembo (Makuta) Kinsala (Kibwenze) Nsaka, Kilau, Mpangazi, Kianika (Kimpangu) Kimasanti (Kimpangu).

Mfutila Lau bena ku Yidi, Kimpika, Matanda, Kinzila, Mazebo, Ngomena, Songololo (Nsona-Mbata) Kinlunswa, Sefu.

Mfutila ne Wembo ne Masaki ma Nkanga, ku Matente (Kintinu, Kongo) Mfutila mpangi a Masaki wa mpangi a Nkanga. " Mfutila ne Wembo esikulu dianene wakulumuka ye Nlaza Ntotela muna mbanza Kongo, ku Kongo Songololo.

" Mfutila na Wembo, ntambakani moko manda, vo kakaulwa ko, ibongele ... ku Vanga (Songololo).

Miala: "Ne Miala, ta mosi kalozwa ntanda ... Tutuka kuna Mbidizi a Kwimba.

"Ne *Miala mia Nzinga*, wazinga muna vumu kia ngw'andi, vo ka nkento ko, mwan'ayakala ...

Ne Miala nsaku ye Sengele wele ku kiandu ku Kongo. Don Affonso Petelo ne Miala mia Nzinga wateka kala ku Kinsako (Lombo C. P.). Muna ngolo wele yala Kongo. "Kongo dia nkongo angolo vo kondwa ngolo, e Kongo k'uyala dio ko,, Miala mia Nzinga wayala vuna yandu ye nkuwu.

Babundana ye nsaku. nsaku Miala.

"Na Nkuwu a nsungu nkumfu na Miala mia Nzinga,, (Kifwa).

"Ne *Miala mia Nkuwu*, nsaku ne Vunda, nkwa vundila vana yandu ye nkuwu ...

Tuakala kuna Mbamba muna ki Wembo, tuizidi ku Ntim'a madioko, i bosu Ngozela, i bosu tuizidi vundila mu Kongo; i bosu mu Madimba mu Nkombo za funta e mbwa zamona tongo, i bosu Mwanda (wasala mfumu Nkabala) i bosu Vunda dia Kinsako (Ntim'a nsi).

Miala mpila mosi ye Nkuwu

Miala bena ku Mansende (Tungwa); ndambu a Kimpese: Ngozela, Kikeba, Kitadila. Ntimansi, Mongo, Ngombe (Songa), Kimona, Mongo, nsanda, Matente, Yina, Lumweno, Kinzau, Nkasu, Yowo (Matadi ma Nsona), Nkumba (Songololo).

Miala mia Mpanzu, i mvila ina ndambu a Solongo.

Miala mia Mvemba, ku Ndembo (Nsona-Mbata), Yidi.

Miamba: ne Miamba, batela vo i ne Miala. Bena ku Kinkanda. Mayandu.

Mowa: "Ni Mowa nelele anene unata nkwa ngolo, ka unata nzezela ko ...

"Ni Mowa nelele andi anene, nkak'andi nkwa Mpombo ye Dila ...

"Mono na Mowa, ya Mbwa Nkanga, kia, nelele Nzuzi, nkak'andi nkwa Mpombo ye Dila, Mpungi yasika Ntinu, ka yisiki nanga ko, nelele wavwata banganga ka uvwati nzezela; dia vunda, nua vunda, vo k'uvundidi ko, wayi batuma nkuni ye maza.

Ma Nzuzi i nkaka a ni Mowa.

"I mono na Mowa Kibokoto nkanda nkulu ka utiakulwa mungwa ...

Vuzi dia Nkuwu ye Nkuwu a nsungu mpangi zandi za na Mowa. Se diandi Senga kia Mfulama, muntu wasenga nkaz'andi vana ntangw'a mene-mene, va ntangw'a nkokela wankonkolola, bazolene kwau.

Na Mowa wizidi wuta Ma Mpungi yisika Ntinu ye Ma Nsona so-neka nkanda, kubangula nkand'a toko yaku ko.

Na Mowa ya Mbwa Nkanga tala Mbwa Nkanga Ntudi a Nimi, mpangi a Nimi a Nkanga, a Mvemba, a Nkuwu, a Masaki.

Ntuk'a Kongo dia Ntotela munina mavitu vwa. Batunga fokula dia ndala ya luyalu. Va tuyadidi va tumene ye ku mavitu si tukwiza. Tutukidi ku mavitu vwa, matatu mazibuka, tuizidi sauka Luezi wazinga Kongo, Kongo kazinga Luezi, wutukilwa mu Kongo, sansukilwa mu maza ma Luezi.

Vana bakatuka mu maza ma Luezi ye mu Kwilu kwa Tenda, ye mu Ntanda, ye mu Ntinu nsaku ne Vunda, ye mu Ntumba Mvemba ye mu Tungwa kia Lulewa, ye mu Lungezi ye ku Nienga, ye mu Luvu ye mu Kwilu, ye mu Kimpese, ye mu Ntumba ye mu Mawete, ye mu Luvituku ye mu Kinkuwu, ye mu Wandu vata Mavunda, Nkula vata mavunda Ngongo maza, Sengese vata ye maza.

Bakatukidi mpe ye ku Mavunda. Zimfumu zazonso zivanga zandu, nkumbu a zandu: Nsona Vunda. Basumbidinge madia mampwena ma kimfumu, Tuvila tuavanga zandu: Ntinu nsaku na Vunda; ye na Mowa kia nelele nzuzi; ye mpangi andi Vuzi dia Nkuwu; ye Nkuwu a nsungu; ye nsamba Vuzi; ye Vita a Nimi na Mpangu; ye Ntinu Kongo na Kansi; ye Kiowa kia Vita; ye Nkenzi a Nzinga; ye Lau dia Nzinga; ye Mankunku Singi dia Mvangi Mwan'a Ndona; ye Mankundia Nkoko Mbakala kakundwa mene-mene; ye na Mata ma Kongo; ye Ngombe za Kongo; ye ni Yandu kia Kongo; ye Ntumba Mvemba; ye Mwakasa ntende a ndungu; ye Mwema Ngombe; ye Lembi dia Yazi; ye Yazi Nkasa Longo; ye Sengele dia Mfulama muntu wase-nga nkaz'andi mene-mene, va nkokela wankonkolwele; ye Nzinga Nkumba; ye Nlaza Ngandu; ye nsita Suta wasutila kiandu; Nlandu mia Ngombe; ye na nsundi ni Mbosi ye na nsanga wenda ku sanga, vo kusangidi ko u ngwayi; ye Niati Makaba na Zongo; ye nsongo Mpudi; ye Mvul'anene na Noki; ye nsau Kalunga, Mbamba Kalunga.

Bakatukidi kuna, bele ye ku Lumbi, ye Loanza ye ku Koma, ye Luvaka, ye Kinkewa, ye Lovo, ye Mbanza Fulu ye ku Tunda ye ku Kinkenzi. Mfumu Kinkenzi i nsongi a nzila. Bezidi ye ku maza ma Luezi, wutukilwa mu Kongo, sansukilwa mu maza ma Luezi.

Bamfumu vo si bakuenda ku yala, batula bilekwa muna maza; vo bilekwa bisaukidi ye vana simu, bakubidi konso basambwele. Mfumu na nsundi vo widi na mfumu zitakwiza ku yala, yandi tumini mbongo andi mu kwizi kiki mfumu zita kwiza, basika biyeke-yeke, basika tiya.

Mfumu zikwiza ku yala, bakotele ku lumbu lua Mfumu, bakotele kuna lunsanga lua luyalu.

Tuayiza mu nzila mosi ye mono Na Mowa ye Mbenza ye Mfumu zankaka zazingi zatuka mu Kongo. Muntu ye mbongo andi, muntu ye mbongo andi. Muntu biandi bilekwa, muntu biandi bilekwa.

Una kuna Matululu baluakila basosa na Mowa kayala. Muntu walya Luafu.

Va lekwa ya Mbenza madia mamoneka mambi. Na Nsundi wabakangisa.

Yandi na Mowa wakwela nkento, Mbenza i mvil'andi. Muna Kongo kasa kunkwela, kansi muna Tungwa kia Lulewa i vata dina kadisa nkinzi mu nkwelelo andi. Na Mowa wanwanina nkento andi bazolele kunkwata.

I bosi na Mowa wele vwanda muna Sanga kia Nkenge Nkunda. Wakatuka, wizidi tunga ku Mbemba Kinkeku. Wazolele sauka nzadi Nkisi. Wabanza vo: "Nga weyi isa. Mu sauka kuna simu yateza lombamba nti kwa Mfumu Nsinga Lukombo lua Mpanzu mpangi angani a Mpudi Wala. Wavova vo: "Ka diambu ko,.. Na Mowa wazengesa nti, wavana koko ye malavu. Wavala nlungu wakokesa, wau wabwa mu maza vana nziku a Nloki. Yandi wasauka, walengana muna nzanza. Kamwene nzo ko, kana muntu. Wavutuka ku Mbemba Kinkeku. Wabanza vo: ntoto wuwu uke. Nzolele kuna ngiele, yatunga kuna simu, Watunga muna nlambu a Nzadi, kuna Ntu Mbwa.

Antu engi va bawa vo sau divangamene, ndonga bayizidingi mu sau-ka. Muna saula saula, nitu mpasi. Na Mowa kwa nkento andi vo: "Bonga ndangwa wasonga, mono yasaula,.. I bosi si bayikanga'vo sau dia Nsongi. Katuka ntu Mbwa bele Matuku.

Bena ku Kimowa, Kimfinda, Kinzambi, Mowa, Nsansi, Kingudi, Kikola, Dewa.

Tala: Mbwa Nkanga, Ntudi a Nimi, Vuzi dia Nkuwu, Mwema Ngombe, Ntambu a Tana, Nsungu Nkuwu, Nkenge.

Mpakasa za Kongo: Mpakasa za Nsundi uzalanga vana kiandu kia nkosi ye ngo. Tala Kiyisila Ngombe za Nsundi, Madiangu, Nanga, Ngombe.

Mpaku ne Kongo: "Mpaku ne Kongo wa ki Mpangala kia Nganda (a Kongo), ntu a kwampi ntete yasikama. I Dimbumba nkuluntu a Luivwa. Mbulukoko, mfinda vo ke itunga yo ko, sidi ntumpu-ntumpu. O muntu kakembela mandii,..

Mpaku a Kongo mpila mosi ye Mfulu Nsungu, Ngandu a Nsungu. Mpemba a Nsungu, Nsamba wa Nsungu, Nsamba wa Nganga, Nganga a Lukeni, ne Nsuka Nganga, Ngundu, Ngundu andwelo, Ngundu a Ntambu a nkayi, Nguvu a Mpanda wafwanana nzau madiata, Ngundu a Mfulu a Nsungu, wana a Mfulu a Nsungu.

Tutukidi kuna Nkungu ye Tokota kuna Mayanzi kasindwa mbila.

Bena ku ndambu a Mpozo, ku Kiowa, Nganda a Kongo, Mbanza Voke, Nienge (Matadi).

Ne Kiowa wayala Kongo. " Ne Kiowa, o kindungu-ndungu mu vembwa vo ka kia tana ko, kia nwana, o mpidisipe a Kongo dina nza,.. Ona ne Kiowa wele yala e Kongo, wasompa Nlaza Ntotela. Wayala Kiowa, ne Nzambi o Mvemba, Nzambi Kinta, mwan'a Nteye Nkenge.

Mpaku a Lukeni, bena ku Luenda, Kinsuka, Mpioka (mongo Bangu).

Mpaku Nkuwu anene. Ndambu a Makuta.

Mpalanga: Ku simu dia Nzadi Mpalanga mpila mosi ye Mpanga Makaba, Mpalanga Makaba, Mbumba Makaba.

Ngoma Nzundu Mpalanga Buadi. Nzundu ibwa mu Nzadi, yakonda bitombodi. Manene ma nzila.

Mpalanga Buadi, Ndoka-ndoka nsingu.

Nimi a Mpanzu i s'andi a Mpalanga.

Bena ku Nsamba Ngongo.

Mpalanga Kiangala, Mpalanga Makaba (bisi ki Bangu).

Mpalanga Buadi Ngoma Nzundu. Mpalanga, Buadi ye Ngoma Nzundu i mvila imosi.

Bena ku Nsangu, (Kinzundu, Dimba, Selo, Kifuma). Mbanza Nsundi.

Mpambu a Nzinga ku Kianika (Ns.Mb.) *Mpambu Lubondo* i Ngimbi.

Mpambu ye Mbenza wan'a ngudi. Tala Mbenza.

Mpanda a Kiangala, tala Kiangala. Bena ku Kimpanda, Kinzambi, Mawete (Nsona-Mbata).

Mpanda a Mvangi, ne Zombo, ndumba a nkwa Loango, ndoka-ndoka nsingu, wafwila kwa yinsingu-nsingu,.. Tala Mpalanga Buadi.

"Mpanda Mvangi ne Zombo toko dia nkwa Loango watumwa nda kengi nsi, nsi wizidi tatamena,..

Bena ku Kianika (mongo Bangu).

Mpanda a Mvangi, bavambana mu Nkondo a Malembe (Kongo), vumu kimosi kisala muna Nkoko (Kongo), vumu ku Loanza, i bosi mbanza Manteke, vumu ku Lombo (mongo Bangu,) Tuele ku Zombo, tuayiza ye nkula zeto.

Bavova vo Mpanda a Mvangi mpila mosi ye Nkanga a Mvika, Mayala ma Mvika. Ntu a Nkosi na Loango.

Mpanda a ngolo, ku Kinti (Bangu).

Nguvu a Mpanda, wafwanana nzau madiata, mwan'a Mfulu a Nsungu. Bena ku ndambu a Kiowa (Nienge Matadi).

Mpanga na Kawunga, ngoma nzundu, Ngoyo Mpanga.

"Mpanga na Kawunga uwungila bankwa mambu ..."

"Mono Mfumu Mpanga k'idiatu, ngoma nzundu vo iniunguta, bananga babelu luaka va ntoto. Ngoma nzundu ivovela mu zulu ..."

"Mangungu Mpanga ngoma nzundu ..."

"Ngoyo Mpanga, mangungu kata ko, mpanga tele ..."

"Mpanga Makaba, Mbumba (Mumba) Makaba, Mpalanga Makaba, Yanga Makaba, Mulundu Makaba, i Kungu Makaba, i bisi ki Bangu. Mpanga Kawunga i bisi ki Bangu mpe.

"Mpanga Makaba Mpanga ngolo, dia ngolo, sala ngolo, wakabula ntoto bakondelo ntoto ..."

Mpanga, Mazinga, Nkanga belandana.

Bena mu simu dia Nzadi ku Kumbi, Mpangu, Mbanza Mpombo, Ni malembe, Tibi. Kimbanza, Nkondi, Kindongo (Mimpala) Muzanza (Mimpala), Kinsa, Kiangu (Mimpala), Kinkwa (Mimpala), Kimata, Mbanza Lele, Muanga Lele, Muyeni, Kinkenda, Minkala (Kikiunga), Kibuma (Londe Nzadi) Kinsila, Kindamba, Nsaka (Luozi) Lukunga (Tembesa) Nkaka, Kingwala, Lema Sefu.

Mpangala: tala Mpaku ne Kongo wa ki Mpangala. Mpangala za Kongo bena ku Kinsala, Kinsongi (Nsona-Mbata). Mpalanga i Kiangala?

Mpangu: tala Mafuta, Nimi, Nkuwu, Vita, Ntudi.

Mpanzu: "Mono *Mpanzu a bwila ngo*, kavumina kwa sama ..."

*Mpanzu a Yaz*i bwila ngo, kavumina lema. Ne Nkanga tala ku ntu, ku nima ka kuasala mbongo a wantu ko. O tumba tumbika mbata, katumbika mbanda ko ... Kinsudi (Kimpese), Ntoni. Tala Yaz.

Mpanzu a Nkanga, tala Kiangala.

Mpanzu a Nimi, kwama diambu, k'ilembwa diambu ko. Ntangu i ilemba diambu, mwan'atuma nkuni ye maza. Tutukidi kuna Nsanda Nzondo ... Vila, Ntemo Vila, Nkondo (Zulu) Luanika (Kimpangu) Boma (Kilwa) Lovo Ndembo (Lovo), Mayala (Kazangulu).

Mpanzu a Nimi, langa va tunga, k'ulangi va ziama ko ... "Mpanzu a Nimi, mpati yatingama, wa nzau nkutu nke ..."

"Mpanzu a Nimi a Lele waleleka nsi ye miongo ..."

Mpanzu Nsaku, tala Nsaku.

Mpanzu a Nzinga, ku Nionga (112). "Mpanzu a Nzinga katangwa mvila; makuku matatu malambila Akongo; kota, vaika vo ye s'aku vo ye ngw'aku .. Bena ku Nsumba, ku Vanga (Songololo).

Mpanzu a Sengele kia Mbata. (Mpete. Songololo), tala Nsengele, Sengele.

Mpudi a Mpanzu, tala Mpudi.

Mpanzu Ngulu a Vuzi, ku Kimpanzu, I Mpanzu a Zakana na Ngu-lu a Vuzi kavuzuka lusala. Ke besompana ko ye Mpanzu a Nimi, Mpanzu a Nzinga, Nsimbu a Lukeni, Nkenge elau, Mpanzu Nsaku elau.

Ntudi a Mpanzu, ku ndambu a mbanza Manteka, Kiloango (Kasi) Mazinga ma Ntudi a Mpanzu Nkuwu a Ntinu.

"Ntudi a Mpanzu watudika mambu, katuludi mambu ko."

Mpanzu: ndambu a Kingantoko "Mpanzu dia ngolo, sala ngolo.

Mpanzu a teka ... Bana ba Mpanzu badia "Tata Buende .. Ba Mpanzu bankaka Babuende, bankaka Bateke, bankaka Bansundi. ....

Miala mia Mpanzu, mu nsi a Soyo.

Bundi dia Mpanzu, *Titi kia Mpanzu*, tala Bundi, Titi.

Mvemba Mpanzu,

Mfulama Mpanzu, Ntinu a Ndunga.

Batuka kuna Nsanda a Nzondo, bezidi ku Kongo, bamwangana, bele tunga ku Sumpi, (Luvu), bele tunga Kongo dia Nzolo. Bamwangana, bele tunga mbanza Lufuse, i bosi Zele, Nkembo; Kinsudi. Babundana ye Nsaku (Kikeba). Tata ne Miala mia Nzinga wazinga vana yandu ye nkuwu.

"Mfulama Mpanzu Ntinu ye Ndunga ni Mbangu. kaya mazumbu. Nkele mosi ka ulozwa ntanda ..."

Ne Ndunga tuka muna Kongo watunga Kongo dia Nzolo. Watunga mpe Loanza, Kikangu. Bena mbidi ndambu a Lukunga. Kanda dimosi ye Nkuwu, Vuzi dia Nkuwu. ....

Mpanzu Malua ma Lemba, walembela ntangu dia, kalembela nta-

ngu nwana ko. Ku Ki si, Lembolo, (Nsona-Mbata.) Ladi, Kingudi, Kinsala, Kisonga, Mbengo I, i Kinkosi, Nkolo Kinseke.

Mpanzu Makaba, ku Mazebo, Ngomena.

Mpanzu a Mfuti, ndambu a Solongo.

Nlaza Mpanzu, " tana kua Mpanzu, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Ndabu kia vulu meso ...

Ngombe Matadi, Mbanza Ngombe, Nkondo (Ngombe Matadi). Kinsiona (Ngombe Matadi) Yidi (Ngombe Matadi) Wombe (Ngombe Matadi) Mvwanza, Kompani, Nsala (Ngombe Matadi) Kinsumi, Kilunda, Kimbenza (Ngombe Matadi), Kiloango (Ngombe Matadi), Kinkele, Nkondo Matuba, Gombe Vuanza, Kilemba, Lumweno, Kungu (Ngombe Matadi) Nkamba (Nzundu) Ngombe (Nzundu) Kimbanza (Nzundu) Mbanza Lemba (Nzundu) Ngoma, Mani Kula (Bangu), Ntonto, Kibala (Bangu). Mu simu dia Nzadi : Ndandanga, Ni malemba, Fwese, Mbanza Mpombo, Nkondi.

Mpanzu a Nimi (Tadi-Kumbi). Tusaukidi kuna Nsanda Nzondo. Tuele kuna Nkama a Nsoke (Noki-Matadi) i bosu mbanza Mpangu, Bala (ndambu a Malanga) Ku mbanza Mpangu (Songololo), Nlaza wazolele kutuvanga wantu andi. Tuele ku Ziya (Bundu-Lungezi) Mbamba Kalunga uzolele mpe kutukitula wantu andi. Tuele ku Kienza (Matadi ma Nsona) i bosu mbanza Kumbi, Zamba, Tadi, Koma (Luvaka), Nlemba, Yongo, Lumweno, Lukingu, Kisiana, Tungulula, Lala, Mbanza Vila, mbanza Lombo.

Mpanzu a Nimi, (Nkondo-Zulu) Tusaukila Nzadi kuna Nsungu a Mbola Manga, tufonga mu Kivutu a Nkama a Nsoke, i bosu mbanza Nkai (Lombe) i bosu Mpangu (zumbu dia Zulu). Tuele Kongo; mu vita dia Makaba tuakatuka.

" *Mpanzu a Nimi*, tala ku luse, k'utala ku nima ko, ka kusidi kiandi ko. Tu a kimpalakani lumbota-mbota. mu ndambu a maza, ana fua mbika, ana vumbula. Mwan'ankento uvananga ngiaya vana mbazi a Kiangala, kondwa kua nkazi. Tutunga kuna Nzadi a Mize, tuizidi ku Nsanda Nzondo. Tutungidi ku Vila, ku mbanza Luanika.

Mpanzu, ku Mayala (Kazangulu). Ngudi eto ndona Mfumu yataka ku Kongo. Mfumu Manleke ye Mukoko tuayiza nzila mosi ye Kiangala, Mpanzu ku ntu, Kiangala ku nima. Nzil'eto mosi tutukidi ku Kongo. Tuizidi Nkenge Niemba, tuizidi Luvu, tuizidi Kwilu, tuizidi mungwa Mpozo, tuizidi nkandu Ndunga. Tuvambana. Ngoma wele mu simu dia Nzadi. Beto tukatukidi, tuizidi Niemba, Mbunda, nsona Kiensi, Nkendela, Mankweko. Tuizidi Ngombe Matadi, Luazi, Kamba, Nzu-

ngi, Kinkosi. Tuizidi mu voka dia Kilau, mu voka dia Kintumba, Tukatukidi, tuizidi Ngoyi. Tusauka Nzadi Malewo, nzadi Nkisi, sau ki Nsongi. Tuizidi Ntunga muna voka dia Manenga Nsanga. Tunwene nkandu. Tukatukidi, tuizidi Kindoki. Bantu mu fwa kaka. Tukatukidi. Tusisidi mwana Lemba, Tuizidi Kitobula, Tutungidi, Tukwela nkento kwa besi Kiangala, zina dia nkento Luwana. Katuka Kitobula, Tuizidi Mayala.

Tukatukidi ku Kongo mu diambu dia vita tatu: Mpati ye Makaba, Saba, Mbasi.

Mpanzu a Nimi, Vita a Nimi, ampangi. Mpanzu ye Bwende, mpila mosi. " Mwisi Bwende, mwisi Mpanzu ..

Bwende ye Nlaza Mpanzu belandana. " Bwende Nlaza Mpanzu niumbu Ntende ..

Bwende Ntende, Ngoy Ntende, Nlaza Mpanzu belandana, Mbinda i Bwende ?

Mpanzu kia Muyangala, Mpanzu Kiangala.

I nsasa eyi ya ngenda Ngudi a Mpanzu: " Ngudi a Mpanzu wadia mungwa muna Kongo dia Wene, wafesala .. i sa vo wabotama, wafunguna.

Mpasi: tala *Mfuti a Mpasi*, " ufutidi wana a ngo vana mfokolo ..

Mbambi a Mpasi, " na Kongo don Dioko wakaya mazumbu kumi ye mole .. *Mpasi za Nkenge*, wawuta Mbambi ye Mboma.

Mpasi za Mvika, *Mpasi za Tomba*, na Kongo don Mbele Dañu.

Tala Nzinga Lukeni, Nzinga Ntinu.

Mpemba: " Na Mpemba Nkosa tulembwa kwa nzazi, ka tukosa kwa nzazi ko. Nkabu kavanda nkisi ko, bakila mu nzala ye meno .. Nkabu i nkulu watunga Nzanza.

Tutukidi mu Kongo, tuizidi tunga Kimbidi (Kimpese), Loma, anaka tuizidi Nzanza, ankaka atungidi Kinkewa (ye Senga dia Mfulama).

Mpemba Lubondo, ku Mawunze (Mbanza Nsundi S,) Mpemba Nkosa, Mpemba Lubondo, Masaki ma Mvemba, Ntumba Mvemba, Nti a Mvemba, ni Mbata Nlandu ke besompana ko.

Mpemba bena ku Nzanza, Kinkewa, Kimbidi, Loma, Kinua, Lembolo (Tadila.) Mawunze (Mbanza Nsundi S). Bangu (Lemba Mbanza Nsundi S).

Vena mpe Mpemba a Nsungu kuna Kiowa (Mpozo).

Mpolo a Nzinga: Ndambu a Ntadi.

Mpombo: "Mpombo mwanga wamwanga nzimbu nsi ye nsi ... ku simu dia Nzadi. Bavova vo i Nanga.

Mponi: Muna ndambu a Lutala (Mayombe) kwakala mvila Mponi vo Ponye (akwa Mponi, bosi Ponye). Lumbu kimosi o mfumu tumini ndonga andi vo benda kendi mfuma, nti ansende beni, waunene kikilu. Una bamaña kenda, vo se ubwa, yau vo: o nti a mfumu eto ke tubwisa va ntoto ko, tuyaka wo. Bele kala kuna kuayendanga o mfuma. Vava wabwa batekele ku nsi a nti, bamene fwa. Bankaka mu singi dia eya batiakulanga lukamba, bamaña fwa.

Mpudi: *Mpudi a Nzinga.* O nkunku yadila vana nlaku ... Mpudi a Nzinga uzingidi Noki, lulembe lua munse luleketa muna mbazi a Kongo,, (Ndumbu a Nzinga).

"Mpudi a Nzinga, Mvemba a Nzimba, Mave ma Nzinga, Masala ma Nzinga), an'a ngudi.

Mpudi a Nzinga, ndambu a nzadi (Nsangila) Tuele kueto ku Vungu. Bamosi bavita ku madimba. Bamosi ndambu a Kongo dia Lemba. Bamosi ndambu a Kiangana muna Luvu. Bamosi bezidi mu Kimbembo, bamosi bakulumukini ku simu dia Mpanza, ndambu a nzadi. Tuatomba sauku simu dia nzadi. Bakenda mfumu, bavanga minlungu. Batukidi muna Mpanga muna nlungu nsambwadi. Batungidi ku Kisala. Ma-kai Kisala sala vana sau dia Kisala. Bankaka bavutukidi mu ndambu a nzadi, bisi Kinanga. Baluakila Kanga dia nkenge. Katuka kuna luakila Kingulu, luakila Kai Mpimbi. Bankaka basidi ku Kingulu, bankaka ku Mayanama. Ngoma Mpanga wele simu dia Kimbauka. Ngoma Nzundu mu simu dia Mbaka, Kai Mbaka. Yandi Mpimbi ku Kai Mpimbi. Na Lolo ku Kai kua Lolo. Yandi Ngoma ku Makai-ngoma (Kimfinda), Nkenge nkento wekama mwana nkazi a Ngoma Mpanga. Masunda weka Mbuka Masunda. Koko weka ma Mbuku Koko. Bamene yala. Ngoma Mpanga vo: ngeye Nsona Nzinga wenda muna Kai kua Lolo. Ngeye Mavandu ma Nzinga wenda muna Sanzala. Mavandu wele tunga Mbamba muna nzila ya Mazinga Lolo. Nkenge wele muna nzanza Kimpanzu, (Lolo Ndamvu) Katuka Mazinga Lolo batudidi mu Kingila Ma Lolo Ngoma, wele tunga vana Nkuka, zina dia vata Kinkumbi (Kingabi). I bosi muna ndambu a Nsangu, i bosi Mazinga ma Kindundu, i bosi Niende, bankaka Ngundu, bankaka ndimba a Lolo, bankaka Kimbauka Mamba. bankaka ku nto a Loango. Bangudi a nkazi bele tungi lumbu kuna ntu a Ntombe. Katuka kuna, tunga ku Lolo kia mpunga (Tsumba). Bankaka bele kuna Kolo Masu, Tadi dia Luela, ndi-

mba Ki Mpudi. Bankaka ku Nsuku a Nkondo, ku Ngwila, Madida, ku ndimba a Nkami, Bamosi mu ndimba a Vaku, nzila a Loango. Bankaka ku nseke a Kongo, ndambu a Kimbenza, bankaka ku Kiniati. Mpudi a Nzinga watunga mpe Nsanda. Mpudi a Nzinga bena ndambu ye ndambu, ku Wombe (Ngombe Matadi) Mvwanza (Ngombe Matadi), Kinsumi, Kilunda, Mbanza Nzongi, Nienga Nzunzi, Nienga, Mbota, Mbimbi (Nzungi). Ku Vila (ndambu a Kompani), ku Kia-ndu (Songololo) Palavala, Tadi dia Zulu. Nkamba (Noki) Longa, Kinga, Lembe.

Mu simu dia Nzadi Kikioma (Nsanda). Kinkuluntu (Nsanda) Kintata, Kialala kia Lukokoto. (Nsanda), Kimvuza, Kiveki (Vanga), Mbanza Nsangila, Nsanga, Sanzala, Mazinga ma Lolo, Mazinga ma Kindundu, Kimpanana (Nlamba) Kimwakila (Nlamba), Kiniati, Kimbwanga, Ngoma, Kinkandu, Kimvuza, Kimbauka, Kai kua Lolo, Kimfinda, Kai Mpimbi, Kingwala, Vaku, Bangula, Kangu.

Na Nsanda Mpudi a Nzinga. Yatata Mpudi a Nzinga, mvila mosi ye Mpudi a Nzinga.

"Mpudi a Nzinga, Makwela ma Nzinga, Nana kia Nzinga, Ngandu Nzinga, Ndumbu a Nzinga, (Masala ma nzinga) Nanga ye Mpudi a Nzinga belandana.

Nsongo Mpudi, ndambu a Nzadi Nkisi.

Mpudi a Wala, Ntambu a Tana ni kimenga mongo ula. Mpudi a Wala Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu ...

Mpudi a Wala wa Nsundi, ki Nkenge ye " nzo nsinga tunga tunga kwaku, k'ubaki mpanga a longo ... " nzo nsinga tunga tunga kwaku, kansi paka (kutula) mpanda ye nlongo,, Mpudi a Wala bena ku Nsona-Mbata, Lembolo (Nsona-mbata) Tata, Kimenga, Nienga (Nkisi) Kimpudi, Matanda, Madimba, Kwanga, Kilemfu, Kitempa, Kinsembo, Yidi, Kinkansa, Kinsinga Kimbungu, Mazebo, Kizulu, Mvwiwa, Kinganga, Kinsala, Kingudi, Nteba ye ku ndambu a Baladi.

Mpudi a Wala, nkela balekele mvwala.

Mpudi a Nkoko, i Ntambu a Tana. Tala Mpudi a Lukeni. " Mpudi a Nkoko, mata ma mbongo, kima kitemene yala ...

Mpudi a Nsungu, mpila mosi Nsungu, Nkuwu

Mpudi a Lukeni, " Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga Nkuwu, nkwa lutangazi. nkele mosi ka ulozwa ntanda, wakondwa mvila mu Kongo mwan'atuma nkuni ye maza ..

Tutukidi kuna Kongo, tualuakila mbanza Makanga (Kongo) i bosi Vu, i bosi Kinsanda kiayala ntayi, i bosi tuizidi tunga Bangu ye Tuku,

Kiwala (Ngungu), Kongo Lumbi (Ngungu), i bosu Tadila (Ngungu).

Ka tusompana ko ye ni Mvemba a Nkanga, Nkenge a Lukeni, Nimi a Lukeni, Nimi a Mpanzu, ni Nzinga, Nzinga a Nkanga, Mpanzu a Nkanga, Mpudi a Nkoso, Mpudi a Nzinga, Mpudi a Wala, Mpaku a Lukeni, Nkuwu a Ndonga, Nkuwu a Nsungu.

S'ame ku Tadila Ntinu Nsaku ne Vunda.

Dona Maria Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga Nkuwu watuka mu Kongo.

Don Petelo Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga wayala muna Kongo: "Don Petelo Kabata wabatidi Kongo, vo yandi kunda, kunkula mpu ..."

Mpudi a Lukeni bena ku Vilu (Kitobola), Kinsumi (Ngombe Mata-di), Gombe (Hombe), ndambu a nzadi) Madimba, Mongo a Ntadi (Loanza) Lombo (Tumba), Bangu (Ngungu N.)

Ntinu mu Kongo watuma Mpudi a Lukeni: wenda yala ku Nsundi, wasauka Luezi, bata loze, wele yala ku Mbanza Nsundi.

Mpudi a Mpanzu, "vuwa kiyikilu muna maza vo kia kokola, vula nlele ..."

Mpuku a Nkengi: ku Selo (nzadi Nkisi), Nteba.

Mpunda a Nsungu: tala Nsungu. "ne Mpunda a Nsungu kasungwilu kiama. Nkata a Mpunda vo kanengomoka atekolo asikina ... Paza.

Mpungi: "Mpungi yasika Ntinu, ka yisiki ba Nanga ko,, tala na Mowa.. Ku Lofu (Nlunzi)

Mpungi a Nanga, ku Kiamba.

Ne Mpungi ne Mavandu, "Secretario, mpungi anene wavovela mu na wene wa Kongo, wawanda ye nsesa a luyalu atombokele kuna lumbu ..."

Tutukidi kuna Kongo, tutungidi muna yanda dia Paza, i bosu Vamba. Mwan'a Mbende utungidi Vamba.

Nsimbila Mpungi, ndambu a Songololo.

Mpungi a Mputu, tala Kabata. Ku Kiniangi, Kinlau (Kimvemba).

Mumba: tala Kwango, Mbumba.

Bena mu simu dia Nzadi ku Mabwidi, Nsingansia, Hemona, Losabongo. Mumba Makaba i Nsaku Makaba, i ki Mpondo.

Munuani: mu simu dia Nzadi ku Munuani, Boyo Matadi (Banda-

kani) "Munuani Nsanga, kanuana kiangani ko, kia yandi mosi ..."

Muyabi: ku Mubidi Yokolo.

Mvangi: tala Mpanda Mvangi, Maziza, na Kongo na Nlombo.

"Sivu kia Mvangi, mwana a ngwa Ndonga,, i Ngwani na Kongo, mpangi a Ntu a Nkosi na Loango.

Mpanda Mvangi, ndambu a nkwa Loango, toko dia nkwa Loango, Mankunku Singi kia Mvangi.

Mankunku Singi kia Mvangi, Mwan'a Ndonga. Tala Mankunku.

Mvemba: "Nimi a Mvemba, Ntumba a Mvemba, mbuta, mbunzi, ne Vuzi dia Nimi mpangi eto ... Manianga wutidi Mvemba. Mvemba wutidi ki Mpanzu, ki Nlaza.

Nsunda Mvemba, "kadiwa kuta, yandi dia kwandi diangani ... "Nsunda Mvemba Kabata ni Kiowa vo yandi kunda, kunkula mpu. Nsundi tufila ntu, Mbamba tulambula malu ..."

Tutungidi ku Loanza, Kikandikila, Mbawula, Nkondo.

Nsunda Mvemba ye Ntumba Mvemba ye Nimi a Mvemba, ampangi.

Lukeni lua Mvemba, ye Ntumba Mvemba ye Nkenge a Lukeni, ampangi. Bena ku Yanga (C, P.)

Mvemba a Nzinga, vo Nimi a Mvemba Nzinga. "Mvemba a Nzinga wazingidi muna vumu, vo ka nkento ko, mwan'ayakala ... (Kinsasa Mbata, Kikindu, Malele).

"Mvemba Nzinga mboko nlele mvumbi...." (Ngongo Mbanza Nsundi S).

"Mvemba Nzinga wazingila mu vumu, ovo ke nkento ko, mwan'ayakala. Na Nkondo anene, wayala Kongo, ne Mponda, nlele va luketo kakangidi, va kayakala ... (Viaza, Makuta).

Tuka ku Kongo, tukulumukini muna ndimba a Mbidi, tunga Loango, mbanza Diadia, mbanza Tungwa Kinsasa, Tete kia munzundu nkota (Kiloango zumbu), Viaza, Nsiesie, Mviwa, Kimvemba....,

Mvemba Nzinga, (Kimvemba, Ngongo Mbanza Nsundi S).

"Mvemba Nzinga, Mvemba Mvika, Mayala ma Mvika, Mpasi za Mvika ... Mvemba a Nzinga, Masaki ma Nzinga, ampangi.

"Ntinu Kongo Don Funsu

Ne Mvemba Nzinga Nkuwu

Mpu kuna ntu

Kiandu kilele manzelele.

Mbizi kadila mu nsonga Mputu
 Katina ndungu yama
 Kavundila va ntoto ko,
 Va nkumbi a Nkuwu.

Mvemba Nsundi,

Mvemba Mpanzu,

Mvemba a Kiangala, tala, Kiangala.

Vasi kia Mvemba, Masaki ma Vasi kia Mvemba.

Masaki ma Mbambi Mvemba Nkuwu, tala Masaki, na Mpemba Nkosa. . .

Nti a Mvemba, na Nsundi Nti a Mvemba Kiangala.

"Nti a Mvemba ye Kiangala kia Nsundi Mbamba, Nsundi afila ntu, Mbamba alambudila malu. Na Nsongi wansongele i mfumu, mfnmu yala e nima a Nsala va mbazi a Nkanga . . .

Kubu kia Mvemba, Mu Nkondo (Ngungu).

Ntumba Mvemba. "Ntumba Mvemba esikulu dianene diyala muna Ngoyo a Ntinu, antinu beyalanga dio, kondwa mvila muna Kongo, mwan'a tuma nkuni maza . . .

"Ntumba Mvemba, esikulu dianene dialekwa mu Ngoyo, ka diyadi e mvata . . .

"Ntumba Mvemba mabelo manene, masakilu maleka ankwa mpaka. Nsundi tufila ntu, Mbamba tulambudila malu . . .

"Ntumba Mvemba, nelele nene . . . Ku kinseke (nsona Mbata . . .)

"Ntumba Mvemba mabelo manene, esikulu dia nganga ngolo (Ntumba Nlaza), na Tete, kia Mundimbu nkota, kinikumwanga nlembo a sina, kwa matamba ye kwa ngo zulu; ndembe-ndembe zeze telama. Pampala i nzo eto anene, Ntungila i kangalalu dieto . . . (Ntungila).

Ku Nsindu (Kimpangu) "Ntumba Mvemba ne Ntumba Mvemba ne Mavandu ma Mvemba. Ntumba Mvemba yavita tumba mbombe muna Kongo ye nga diafwa kwa mvula ye nga diafwa kwa wunge, ye nga diafwa kwa kiozi, yavulwizi . . .

Tuka ku Kongo va ntete ku mbanza Mputu, tuizidi ku Tumba, tukwenda tunga Mbanza Nsundi, ndambu a Kisantu. Ankaka bele kuna ndambu a Nsona-Mbata. Tutuka ku Mbanza Nsundi, tukwenda ku Luvaka, ankaka bele ku Nzongo (Konzo Kinsuka), Kiandu (Tumba) Zizima, Lembolo. Ankaka bele vutuka ku Kongo dia Ngunga mazu mole (San Salvador). Ankaka bele ku Ndembi (Kimakandi) Makela, Kivala (ne Mpanzu) Minga (Nsindu) i bosu Nsindu. Nkulu eto ku

Nsindu don Luvwalu Mpwangala ye don Manuele. Ankaka bezidi mu Zombo mu mfinda a Ntoni.

"*Ntumba a Mvemba Kingidi,* muntu kasongwa nlembo . . . beyikilwa mpe Ntumba a ngolo.

"Ntumba Mvemba esikulu dianene diakulumuka Nlaza Ntotela . . .

"Ntumba Mvemba esikulu dianene wakulumuna Nzambi za Mpu-ngu. (Nkangi, makuluzu). Tuasikinina Mayombe e ntu. Nlazu Ntotela watulanda va nima. Mwinza Kabonzo i nkulu eto kuna Kiamba . . .

"*Ntinu ne Lukuti lua Kongo Ntumba Mvemba,* esikulu dianene diakulumukini Nzambi ampungu muna Kongo . . . (ku Lukuti ndambu a Mbanza Manteka).

"Ntumba Mvemba, esikulu dianene diakulumukini muna nzenze ka wanga . . . (Bwila Nsinda Songololo) Vundila Nkonko, i bosu Kongo (San Salvador), i bosu Mbanza Mputu, i bosu mwangana, ankaka Nkumba, ankaka Bwila, ankaka Zombo.

"Ntumba a Mvemba, mabelo manene nkwa wuta kimpanzu ye kinlaza . . . (Songa Kimpese). Tutukidi kuna mayanda ma Nzadi, tuizidi sauka kuna Nsanda Nzondo, tuizidi Tava, ndambu a Boma, tuizidi Kongo. Tuka ku Kongo tuizidi ku Mbanza Mputu (Kongo) tumwanganana, tutungidi Kiadi (Wene), i bosu Kintumba (Bangu Kimpese), zumbu batungidi mbanza Sikilu.

Nkulu eto kuna Tava: Makaya ma Wandu kadiwa kasikila o nkungwa wa nseke. Nsanga nkento ku Kiadi: Ntungu. O nkazi ayakala don Kiantala. Mpangi andi ne Mbulu.

"Ntumba Mvemba, esikulu dianene diakulumuna Nzambi zampungu vana Kongo dia Ngunga. Mwanza a Mbulu watalana ye Mayombe maka-maka. (tala Kinuani).

"Ntumba Mvemba mabelo manene mankwa wuta kimpanzu ye kimvika . . . (Ntambi Kimpese).

Nkulu eto Ndonga Ditina. Yakala nkazi Kina Maweza wavanga Ntambi.

"Ntumba Mvemba mabelo manene nkwa wuta e kinlaza ye nza ye nzenze . . . : (ndambu a Kimpese) Tutukidi kuna mayanda ma Nzadi, tusauka kuna Nsanda Nzondo. Tuizidi tunga Kongo. Muna Kongo mutunga makanda kumi ye zole. Mubwidi e vita dia Mpati (Mpati) ye Makaba. Tumwanganene. Tuele tunga Mbanza Ndinga ye Nsaku ye Kiangala ye Vita a Nimi ye Nlaza ye Nzinga Nkanga ye Nkenge a Lukeni. Ku mbanza Ndinga kuna tadi dianene-nene diakwenda sweka mbongo a wantu. Tuvangidi zandu Nsona Ndinga. Nkulu eto don Fula

Nsuwa a Nkanga ufwidi, wele ziama ku mbanza Matadi, ziama kina mpungi. Bavaikidi mbanza Ndinga, batungidi Viaza. Mfumu wakala kuna Viaza ntama, Nguvu a Mpanda madiata ma nzau, kalandwa koke.

Nsanda una ku Nsona a mbanza Matadi watuka ku mbanza Ndinga Mu ntoto usambulwa kaka bazika mvumbi, ntoto wasambulwa kwa nganga za Nzambi za Mafulamengo.

Ntumba Nsodia, Ntumba a Nsona, Ntumba a Nkuwu, Ntumba kaka.

Ntumba a Mvemba, Nsenge a Mvemba, nimi a Mvemba, Masaki ma Mvemba, Lukeni lua Mvemba, Mbungu a Mvemba, Nzinga a Mvemba, Nsungu a Mvemba. Vasi kia Mvemba, Nsunda a Mvemba, Nkenge a Lukeni lua Mvemba, nsoko tudiana, tu ampangi.

Noso Mbumba mwisi kanda dia ki Ntumba kuna Mbanza Mputu, wayala mu kiandu.

Ntumba a Mvemba ntama ufidisi wana ku Mputu mu longwa. Zina dia vata dituka wana: mbanza Mputu ndambu a Kongo.

Ntumba Mvemba bena ku ndambu a Kimpese: Songa Nkaka, Ntambi, Nlambu. Ku ndambu a Mbanza Nsundi: Lunzi, Kiyala, Kinkoni, Kinkawa, Lovo. (nlunzi), Miongo (Kimenga), Kiadi, Ku ndambu a Ngombe Matadi: Nsaka, Teba. Ndambu a Mbanza Manteka ye Songololo: Bangu, Mbanza Manteka, Mbinda, Luenda, Nsumba, Bwila, Nsinda. Mu Lombo (Bangu, Kimpese). mu Mbengo II. Mazebo, Ngomena, Nsindu (Kimpangu) Lombo (Tumba), Kingonde (Tumba) Viaza (Makuta) Kongo, Ntadi, Nkwanga selo, Ngombe, Kimbungu (Nsona-Mbata), Kimfinda, Mvwila....

Dona Anna Ntumba a Mvemba watuka mu kanda dia don Affonso Mvemba a Nzinga; i ngudi a don Pedro Affonso Nkanga a Mvika a Ntumba a Mvemba a Nzinga a Nkuwu Lukeni lua Nimi a Nzinga.

Ngoyo Ntumba Mvemba, tala Ngoyo

Nanga kia Mvemba,

Mwema Ngombe Mvemba Ma asaki

Nsimbila ne Nkuwu a Mvemba Lumweno-Kasi

Mpudi a Lukeni lua Mvemba Nzinga Nkuwu

Mbungu a Mvemba tala Mbungu.

Mvemba a Nkanga ku Mawete (Kongo Mputuki)

Mavandu ma Mvemba, ku Kiamba (Kinsende) Ntumba a Mvemba ne Mavandu

Kinuani ne Mvemba tala Kinuani, Mwanza.

Ntangi a Mbakala ne Mvemba, tala Ntangi

Mfuti a Mvemba "wafuta wan'a ngo muna mfokolo,.. tala

Mfuti Na Vala Mfuti a Mvemba

Nsati a Mvemba "Nsati a Mvemba nene wa nkondo ku masina kutuka,.. Kinkula (Kimpangu)

Nkula a Mvemba Nsati a Mvemba Kinkula (Kimpangu)

"Nsati a Mvemba kuna masina ma kiana watuka,..

Mwanza a Mvemba ku Yongo (Songololo), tala Mwanza.

Ntungi a Mvemba,

Mbuku a Mvemba, tala Mbuku

Mbungu a Mvemba, "kindele kianangama ku Ngombe

Kinu,.. tala Ngombe.

Mvemba Nlaza

Nkoko a Mvemba (Mvulunga) tala Nkoko

Nsengi a Mvemba

Nsungu a Mvemba

Nteya Mwanza Mvemba, tala Mwanza

Ni Ntumba a Mvemba bena ku Lombo, Tungulula (Bangu) ke besompana ko ye Ngoma a Mpasi bena ku Nkoko a Nseke ye Kongo (Bangu), Ntumba ye Ngoma ampangi.

Miala mia Mvemba

Mawungu Ntumba Mvemba,

Mvika: *Nkanga a Mvika* ku Lungezi, Nkondo (Songololo) *Mvika ne Mavandu.*

Mvika a Titi ku mayanda ma Nzadi. Mvemba wawuta ki Mpanzu, ki Mvika, ki Nlaza.

"Mvemba Nzinga, Mvemba Mvika, Mayala ma Mvika, Mpasi za Mvika,..

Don Pedro Affonso Nkanga a Mvika a Ntumba Mvemba wayala mu Kongo mu mvu 1622-1624.

Mvika a Ntumba, ku Kivulusa (ndambu a mbanza Manteka).

Mvika a Nzinga ku mayanda ma Nzadi.

Tala Mpanda a Mvanga Nkanga a Mvika.

Mvimba: "Mvimba wavimbila bankwa mambu,..

Bena mu simu dia Nzadi ku mbanza Mpombo, Kimbanza, Yanga, Mpangu, Nkondi, Nimalamba, Masangi, Kinkenda, Kikiunga, Kibuma

(Londe Nzadi) Kinkala, Nkumbi, Nsanga. Ndambu a Nsona-Mbata. Kazangulu, (Baladi-Babwende) ku Kinduti, Nkenge, Kinsangi ye ku ndambu a Bateke. Ntu bafila ku Mpumbu, malu ku yanda dia Nzadi.

Mvudi a Nkanga: mpangi a Nsala Nkanga Kalunga, a Nimi a Nkanga, a Ninga Nkanga ne Mafinda. Bena ku Mpete kilom. 326, ku Yongo, kilomètre 312.

Mvul'anene: " *Mvul'anene na Noki*, ni Langa walangidi mbongo ... ku Kavwaya ndambu a Kisantu. Na Noki ku Noki (Matadi), Mbanza Kulu, i Ndumbu a Nzinga. " *Mvul'anene ni Langa, langa nseke tunga.* K'ulangi nseke zياما ko ...

Mwakasa: "Mwakasa ntende andungu ...

"Mwakasa Kongo Nsanga ye Nsumbi,, ku Kikomo (Kazangulu) Mwakasa ntekenge mwini mbangala, keti lukumba unu, keti mbazi ... Mwakasa mbalu umwangasa vata diakulu ... Ku Kinkoko.

Bena ku Kipasa, Nsanga, Ntadi, Mbanza Nseke, Boko, Nkwanga, Ladi, Kizulu. Kimfinda. Kinkoko.

Mu simu dia nzadi Nkisi. Bena mpe ndambu a Bateke.

Mwakasa Malua ma Nkenge, Nsanga ye Sumbi. Ngoy i nsi eto, Nsanga yi tutudila. Ku Kinzambi.

Mwala Ngudi a Nkanga: Ku Mbwela (Nkisi)

Mwanda: Mbumba Mwanda, ki Mwanda kia Kikiunga. Bena ku Ndende (Ndoba), Kimwanda (Kiniangi), Mankoko, Bienga, Mansafi, Lufulakidi. Ke badia nkumbi ko. Bavova vo Mwanda i mpangi a Nanga *Mwanda Lau* (Ngoma za Kongo?)

Mwangu: mu simu dia Nzadi.

Mwanza: " *ne Mwanza a Mvemba*,,, ku Yongo (Songololo).

" *ni Ntaya a Mwanza*,,, ku Yongo Mbanza Nsundi.

" *na Mwanza Mbunga Vakala, vakala kiavakala Nsonso ye Ndambu*,,, ku Wandu Zombo.

Mwanza a Mvemba mpangi a Ntumba bena ku Yongo, Ntombo a Yela, Koanza (Kasi).

Mwanza a mbulu i Kinuani a Mvemba. Tala Kinuani.

Mwema: "Mwema Ngombe lusinga luvididi, vo ke luvididi ko,

Mwema k'ulendi wayala ko. Ntambakani moko mala masimbidi nsi ye zulu. Maniema nzo waniema yaka kia nzo ...

Tutukidi mu Kongo, tuneto kwa Kalunga, yandi i s'eto ku Lombo. Mbamba Kalunga usisidi ntoto kwa Mwema. Kansi una kafwa sidi nkanikin vo: luvata nsaku te ye kuna mbanza Matadi (ma nsona) kuna iziama muna ntoto usambulwa kwa nganga za Nzambi.

Katuka Kongo tukwiza ku Matadi, i bosu ku Muzala (Kimpese), i bosu tutombokele mongo wa Buka. I bosu twele tunga Lombo. Mu Lombo vumu yankaka ivambukidi. Bamwangana ku Mani, Lombo (Ngungu) Mbu (Lombo) ye ku ndambu a Ngombe Makulukulu. Mwema Ngombe i Nimi a Nkanga Mvemba. Ka tusompana ko ye Ntudi a Nimi i Mbwa a Nkanga bena ku Luanika, Bwinga.

Nimi a Nkukutu wakatuka mu Kongo, wele Zala, Buka, Lombo. Bavinga: Kafwende, ni Nzau a Ngunda wanata e totakani. Don Ditovwa Bwaka, Toma Sala, Masamba Sengele, Tambika wa Vula, Don Affonso ni Mwanda. mfumu ankento ngudi a Mvemba Tumba, Mbwilu, Nzanza.

Vana kayenda zياما Mbamba Kalunga mu salu kia vata nsaku yakuuna Matadi, bantu mpasi bamwene.

Mwema Ngombe va ntete bayikilwa Nimi a Nkanga a Mvemba a Masaki ma Yadi.

Matadi ma Nlaza Kwimba ke besompana ko ye Mwema Ngombe. I mvila za Nsungu, Nkenge. Tala Nsungu, Nkenge, Nkuwu. ....

Mwenga a Kiangala: "Mwenga Kiangala kasimbwa mvila,, ku Nlangu (Makuta), Tuka mu Kongo, mvund'antete mu Kongo dia Ndovo, Nlangu (Kongo dia Mputuki), wizidi mu Kongo dia Kati, mu Sadi (Lukuti), tunga mu Yoyo (Matadi-Makuta), wizidi muna mbanza Nlangu, Tala Kiangala.

N

Nambu Kiangala: ku Mwala Kinsende. Kiangala kia Nambu a nkila, Kiangala kia Kunzi a nkila.

" *Nambu a Nzolo*, uzola bakento ye bakala wa mwisi ki Nsona usoneka nkanda, bangula kwa toko. Maniema waniema Nsundi ye Mbamba. Nsundi nkoto, Mbamba nkoto, k'ulendi tungula nkoto a nkwenko. Sabukidi ku ntandu a Nzadi, ku mbanda a Nzadi sidi e nkalu ... Ku Yidi, Ngomena.

Nanga: "Nanga Kongo, Mbenza Kongo, Ntadi a Kongo, Mbinda

a Kongo, Nkumba a Kongo, ... mu kintete mvila mosi.

"Nanga Kongo. Ngwala Kongo, ...

"Nanga Kongo, Mbenza Kongo, Lukuti lua Kongo, Mbinda a Kongo, Nkazi a Kongo, Ntadi a Kongo, ...

"Nanga Kongo wanangamena Mbenza yala, ...

"Mpombo Mwanga umwanganena mbongo muna nsi yawonso, i Nanga.

Nanga ye Mpudi a Nzinga belandana, kansi bekwelana.

Ku ndambu a Nzadi (Kibulu) ngudi tatu: 1 Nkenge a Samba (ku Ngombe Mpanga) 2. Disi kia Samba (mu Kimboma) 3. Nsudi a Samba (mu Kemba Ngombe). Nkenge a Samba wawuta: Ngalasa za Mpemba, Vuvu dia Mpemba (ku Nkelekena), Kunda dia Mpemba (ku Nseke Mbanza).

"Nanga nanga malongo-malongo. Nanga watekela yala vana mbazi a ne Kongo. O makukwa ntu mia wantu, o mwiku lubanzi lua tele, ... (Kionzo).

"Nanga nanga molongo malongo; Nanga vondele muntu vana mbazi a Kongo ke mu yuvulwa ko kwa nkento ye yakala. Kwendela mu ludiedie, vutukila mu masafi ma wolo, ... Ku Yoyo (Palavala): Tutukidi kuna Nsungu, ndambu a Boma. Nkulu eta ku Nsungu Bwaka. O nkak'eto Ngundu a Nsungu (tala Mpaku). Ka tusompana ko ye Nsungu. Mu Nanga ngudi 4: 1. Mpemba, nkuluntu

2. Nzenze

3. Buku dia Mpindi. Mpindi (mfumbi) i mvila a se.

4. Lukasa lua Mpindi

Ngundu a Nsungu wayala mu Kongo. Ampani: Ngandu a Nsungu (Palavala), Vuzi dia Nsungu (Kongo), Ngoma a Nsungu (Palavala) Mbanda a Nsungu (Nkembo. C. P.)

Mu simu dia Nzadi i nsasa eyi: "Va vuma kia Makaba vakala eyakala, Nsungu. Kwelele nkento ezina diandi ne Nkoko Swanzau "o muntu mandi kakembela, ...

Mwan'a Nanga. Bawuta wana: Vuzi, Ngandu, Mfulu, ... Kansi ndambu zankaka bavova vo: Nanga ye Nsungu ke basompana ko.

Ku ndambu a Mbanza Manteka "Nanga kia zeka nkanda (mata), wawangwa mbinduku, ...

Ngudi tanu: 1. Mfutu, 2. Nzuzi, 3. Nsaka, 4. Disa a nzo a kota, 5. Nkutu.

Tutuka ku Nsungu, ku mayanda ma Nzadi. Nzo mosi muna simu dia Kionzo. Nzo mosi ku Kongo dia Lemba. mosi ku Mazamba, (ifwidi),

I bosu ku Kinzau nzo mosi ku mbata a mongo. Ku Manteka Mfumu don Manuele Mpiozo dia Bazika, nzenza kavangwa nkuta, wanwana vita. Wayala mu zunga: Kongo dia Lemba, Kinkanza, Mbanza Nkazi, Tendele ye kuna ndambu a Songololo. Yandi Nanga kia Mfutu.

Nanga ne Kongo dia Kwimba Mvemba Kazi Tutukidi kuna Kai muna simu dia Nzadi, ndambu a mayanda. Tusaukidi kuna sau dia Nsanda a Nzondo, i bosu tunga mbanza Tadi, Lenge, Nzenga za Lau, Lulendo, Nzumbu i mavata ndambu a mayanda ma Nzadi.

Nanga Nanga, malongo-malongo wavonda nkosi muna nkome ke mu yuvulwa ko mu ntinti a kimfumu, ...

Mpese Nanga "yinangimina muna kiandu kia ngunza, ku Kinsongi (Nsona-Mbata)

Ku Yongo (Nsala Kiesa Bangu) "Nanga wanangamena Kongo ... Nanga watunga mu Kimpese, Zamba, Londe, Ndembo. Bavova vo Nanga ye Nsoko ntama ka basompana ko.

Ku Ngongo Kimadungu (Mbata) "Nanga mpindi malongo, muntu nlenge a nzila wadidi kiandi, kiangani kia vioka, muntu Masamba wasamba Mbata, ... Masamba elwafu ntete kwama, mbwa nzingi, nkulu nzingi, kifwetete katanu nkanda, muntu mfumu kawandu mbata ko, ngo ka bankatula nkanda, ... Nanga vitidi katuka mu Kongo. Nkumbu a muntu wakatukidi mu Kongo ntete-ntete Mbandu ye Ntumba Nanga (nkento). Katuka ku Kongo bavundidi ku Kongo dia Sanu, Toto, Mbanza Zombo. Kinlenge nzila, Mbuzu Kiloango kia Sengese, mbanza Lusoni, Kinsanzala, mbanza Mbata. Katuka Mbanza Mbata, Ngongo Kimadungu.

Na Nanga Mpindi a malongo. nanga nanga otekele, utana ye Ayaka, ... (Ngongo Mbata).

Ku Kiesiama (Kindundu Nsungu) "Nanga kia Kongo, na Mbata mata Kongo, na Nkazi za Kongo, na Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo, ... an'a ngudi.

"*Nanga wanangamena Kongo*, ye Vunda. Lukanda lukanda kayi, nkele mosi ka ulozwa ntanda, ... "Mbamba ye Mpakasa *Nsati Nanga* nangamena Kongo ye Vunda, ...

"*Nanga Kongo* wanangamene Kongo, tomboka mongo, k'uvundi mongo ko, ...

"Nanga ne Kongo watuka kuna Kwimba a Mvemba Kazi, e nkele mosi ka ulozwa ntanda, ...

Ku Mbinda (Ndembo Ngungu) i nsasa eyi:

"Nanga kia Kongo mwan'a nkento watuka muna Kongo. Nkumbu andi Ndonga Katarina Nsati, ngudi a Nanga. Mwana yakala nkumbu

andi Nkanga. Katuka mu Kongo wasauka maza ma Luezi. wizidi tunga Zamba, Kilueka, Mizala, Kinkungu. Katuka Kinkungu bele kuna Matanga, bele gwana Mbenza wavita ye fulu kiandi. Bakatukidi Matanga bele yala ku Mbanza Nsundi luyalu lua nkosi ye ngo. Batele vo: Luyalu tuvwiidi mfunu. Na Nsundi di katele: Ngeye Nanga kia Kongo fwete kula Bayaka bavwete e nkanda mia nkima bezidi luyalu kwa mono. Ka bena ye mwatu a kimfumu ko. O Nanga kia Kongo kudidi Bayaka, ye kuna maza ma Nzadi. Bayaka basaukidi ntinu. I nsasa a Nanga ku Kwimba mvila a mvemba za Kongo ye Vunda. Mfinda yilele Nanga ye nkuwu. Nanga watekela Mayombe, yi Nanga wazekela mawele kia sauka Nzadi kavunga. Basumika mbele a luyalu vana kumu dia nzadi, bavutukidi ku mbanza Nsundi. Bezidi yala luyalu lua nkosi ye ngo. Bakatukidi mbanza Nsundi, bezi tunga Kimiala. Bavangidi e zandu: Nkenge a Kimiala. E ntu kabokela muna nsiku mia zandu: Mbenza, Nsaku, Nimi a Wanga. Masaki ma Vasi, Mpudi a Nzinga, Kiangala, Nkuwu. Bakatukidi Kimiala, bezi tunga mbanza Mfinda. Bavangidi zandu. Nkumbu a zandu :Konzo, wayokolo bimpumbulu biavondele antu. E ntu mia nsi ku mia zandu: Nsengi, yandi i na Nkondo, Mpudi a Nzinga, na Mpemba, Vita Nimi, na Nzinga, Vuzi dia Nkuwu, na Mata ma Kongo, Nsaku Mfuma, na Nkazi a Kongo.

Bakatukidi mbanza Mfinda, bele tunga Kikiula, Kinzambi, Kongo dia Kati, Ntanda Kongo. Nkanga beni i yandi weyele tungi mavata mana. Wizidi fwila mu Kongo dia Kati.

Mpangi watuka yandi muna Kongo, na Nkazi a Kongo, na Mata ma Kongo, na Mbanda za Kongo. Luvila lua tat'eto Nsimbu a Lukeni, tuawutukilwa kuna Mpampala mbizi anene kalandwa e kobo.

"Nanga kia tulu wasikamesa, vana uvana makaya wakayila ntu mia makanda nkama ..."

"Nanga kia Kongo, nangamene Kongo. Dia vunda, vo k'uvundidi ko mwan'a tuma nkuni ye maza. Ngubi Lukeni nlele anene wasauka nza-di kwaboka nzo ngumba ... (Kimiala ye Mbinda)."

"Nanga kia zekela mawele, watunga nzo vana ntandu a tadi, tunga ku katunga mbaka kwa mpandi ye nlongo. Manana mbizi a ngungu ka izutukina mu meno, ka izengokena mu mbele ..."

"Nanga Nanga, malongo-malongo, nanga ozekele mawele. mpunga ma kia tabuka,, Yanga (Kimpangu)."

"Nanga otene ye Ayaka. I bosi mundele simu, anganga simu,, Ngongo Mbata.

"Nanga ne Kongo, Kapitau Nanga mia Kongo. Kapitau lembe kia-fukidi wene., ku Kikongo (Kimpangu) Muntu Ndonga Madungu i ngudi eto ku Kikongo. Tuka Kongo tulende muna Nkoko Sekola, i bosi tuizidi vanga Ki Lubondo (Luvaka ndambu a Nsambu). Katuka ezidi Kimbunzi (Nsamba Ngongo Kwilu), ezidi Tuku ye Bangu ndambu a Lemba dia Mbukika (Mawunze). I bosi amwangana. Ngudi mosi ele kuna Nsumba, ngudi mosi ku mbanza Mbata Kumiti, tuizidi Malau va mosi ye Mfuti a Mpasi. Katuka Malau tutunga Kikongo kia meza, ndambu a Kinsimba, i bosi Kikongo kia Kapitau. Muntu wavanga Kikongo, luvila luandi Nanga, nkumbu andi Nkanga a Mpaka.

"Nanga ne Kongo, wavonda muntu muna nkome, ke mu ngoma, ke mu ngonge.,"

"Nanga kia Kwimba, malongo-malongo, matekela va mbazi a Kongo., I ntu watunga Vanga (Songololo) ye Sengele " Ngudi a nkama Sengele kia Mbata kamene meno., Nlaza wizidi landa. Nanga ye Sengele bavitidi.

"Nanga kia Mbakala, mata mavangwa mbinduku., (Nkumbi)."

"Nanga kia Ntinu, Ntinu Nsaku, Nanga kia Ntinu.

Ngumba a Nanga, i mpangi a Nanga.

Makala (Kimakala) bavova vo i Nanga. Tala Makala, Ngombe.

Mpombo bavova vo i Nanga. Tala Mpombo.

Nanga na Ngombe, " katungwa mpaka a nkuzu., Mbanza Ngombe simu dia mayanda ma Luvu. Nanga ye Ngombe mpila mosi.

Nsona Nanga tala Nsona.

Nkenge Nanga " Don Batiao ne Nkenge a nanga ntete ndia mungwa muna Kongo, muna ntubila buayi mono ntete. ,"

" Nkenge Nanga don Batiao Kayinga nkaka a ne Nkosi Sengele, vo kaminini mva utakamene. ,"

Nanga wa Tana kuampanana ngolo. Ndembo Tungwa. Nanga bena mu ndambu zawonso za nsi.

Mu simu ye simu dia nzadi: Kai (Luozi), Kinkungu, Lundu (Fwenta), Kinanga, Kinsemi, Nsundi (Luozi), Botongo (Tembesa), Kimboma (Kibulu) Lebolo, Kinkungu (Kibulu) Nganda Ntombe, Mbamba, Kintoto, Kimbwinga, Kai Mpimbi, Kinikuna, Kai kua Lolo. Kimfinda, Kingwala, Tibu, Kinkunka, Ngombe (Kinganga).

Milombo, Nzabi, Ndungu, Zebele, Makazu, Nsanga (Nkaka) Kinanga, Kingwila, Tembesa, Mpombo, Kindamba, Mbamba (Luala) Mbumba, Lukuti, Kimbambi, Kimpambu, Kinsona, Kimwanda, Londe (Luozi), Kimwema (Luozi) Loango (Luozi).

Ki Mpombo Mwanga : ku Kilanda, Ndingi, Samuna, Mukabu.

Mu ndambu a Kasi ye mbanza Manteka : Nkumbi, Mbanza Manteka, Nkandu, Kamba, Vala, Luezi, Kongo, Vanga, Makanga, Matundulu, Bangu, Malonde, Tamba, Mbanza Mamba, Koanza, Kamba, Ngombe Makulukulu, Nsongo.

Mu ndambu a Mbala : Ngongo Kimadungu, Ngongo Mbata, Kinzazi, Kikongo Kapitau, Mani.

Bena diaka ndambu a Nkolo, Kimpese, Makuta, Mbanza Nsundi ku Kongo, Zamba, Kimiala, Zenga, Mbinda, Kisiama, Makuta (Kibuenze), Kivala (Kindundu), Ndembo, Bidi, Ntanda, Mulu, Mbanza Mfinda, Kizengo, Ku Yoyo (Palavala), Kisilwa, Lukala (Noki), Lumweno (Songololo), Vanga (Songololo), ku Kikaba (Nsona-Mbata).

Ndamba : " Mfumu Ndamba, ndamba ngolo, dia ngolo, sala ngolo. Kifuma wafumina mpu mu moyo (vumu), katula mu mbazi, kayala. ,, " Mfumu Ndamba, ntungi a nkutu, walamba zunu mu diambu dia kordwa kua mungwa. ,,

" Ndamba nkosi kavumuka, kavwandi va mbwa, va nkosi ye ngo. ,, " Kindamba, ndamba ngolo, sala ngolo, kavundi. ,,

" Ndamba Mu Msanga bayimina mbizi, kana konko, sangika mambu kamani mambu, bazimunina nki badia. ,, Kindamba mpila mosi kimbuma. Ndamba nkosi ke badia ko.

Ndamba wabaka mungwa mu makeke ma maba bayoka. Mu kanda dia kindamba mfumu a mpu, zina diandi Mwe Fuma. Besi Ndamba bayikila mpe besi Fuma. Bena mu simu ye simu dia Nzadi : Mbu, Ndembo (Mbu) Ndandanga, Kimbanza, Mpangu, Sanga Mamba, Nkondi, Nimalamba, Muzanza, Kimbauka (Mangembo), Mpombo, Tombola, Mbetani, Kimata, Mbanza Tole, Kikiunga, Kindamba, Minkala, Mubidi-Yokolo, Kingomba, Nsundi (Luozi) Kizonzeka, Munkasa, Muyeni, Bondo, Manionda, Kimataka, Lukwakwa (Luozi) Nganda (Biongo), Nsaka, Lubityku, Nsinda, Lumana, Mbamba Lunana, Nsingalami, Mbanza Ngoy, Mboma, (Luozi), Nkenge Mpalu (Luozi), Ndimbantala (Luozi), Loango (Luozi), Musinda, Tembasa, Lukunga (Tembasa), Kindamba Yulu, Kilanda, Mpangala (Tembasa,) Tunda (Kingoy) Ndungu (Nkaka), Sempo, Kobo, Moabi, Nsonso (Luozi), Nzengeta Madimba (Luozi) Kimpambu, Batasiala, Kimbenge, Mukabu, Mbanza Kiozi (Mbu).

Mu ndambu a Kasi : Malonde, Koanza, Nsongo, Nkandu, Tombo (Kasi), Vombo, Matundulu, Nkamba, Kiombia.

Loango lua Ndamba, bena ku Milombo (Nkaka). Loango lua Busamba i Ndamba. Bena ku Busamba, Kinzobo. Fuma kia Nsanga i Ndamba. " Ndamba Fuma kia Nsanga usangika mambu nkama. Mambu kata, mambu katimbudi. ,,

Ndamba Nzuzi, " Ndamba Nzuzi, Ndunga Nzuzi. ,,

Ndingi : Bisi Ndingi bena ku Tuka (Kingoy), Yalala Bwende (Kingoy). Bisi Ndingi i bisi Madingu (Congo français) ndambu a Bakamba.

Ndombe : Nkanga ikwenda betela ye Nzinga Nkanga.

Ndona Nkuwu : vo Nkuwu a Ndona, mpila mosi ye Nkuwu a Nsungu, Ngandu a Nsungu, Vuzi dia Nkuwu, Nkuwu a Ntinu. ,,

Bena ku Sombala (Ngombe Matadi).

Tala mpe Nkuwu, Nsungu, Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga Nkuwu.

Ndona Ngulu na Kazinga (Kimakandi).

Ndongo : " Ndongo nga Munuanu nasaka mfula na mata, babakala baneke mu londe, e bula buyidi. ,, Kindongo ye Ki Mbungu, mpangi ye mpangi. Ndongo nga Munuanu, Mbungu nga munuanu. Ki Ndongo ku Kinseke (Mimpala).

Tala mpe Mboma Ndongo, Mfulama Tana, matana ma Ndongo.

Ndumbu a Nzinga : " Mono Ndumbu a Nzinga o mazinga-mazinga e nsi. ,, E kuma kadi Nzinga wayalanga e Kongo, basala vana wene wa ne Kongo, o Ntinu antete.

" Ndumbu a Nzinga nkwa Dila, kansi Kinzimba kwandi kiavwa ne Mbinda, e nsi a Lukandu, nsi a Lubindu. Kabinda bindudi, akanda kandudi. ,, Ndumbu, ndambu zankaka Numbu, Nkuwu.

" Ndumbu a Nzinga (a mbanza Voke) yazinga e di Noki, lulembe lua munse lualeketa. O Masala masidi e Vivi. O Kaka kia wolo kiawolela vana Noki. Ngoma a Nkambu wayenda muna Kongo, wazika o ngw'andi e kimoyo vana mbazi a Kongo. ,, Tusauka vana sau dia Fisi-manga, mpangi a Nkuwu, ndambu a Mbinda. Ndumbu, mpangi a Nkuwu a Nzinga, a Nswadi a Nzinga.

Bena ku Kinzau (Sanda), Kinikuna, Kilengo (Sanda), Kimbwinga, mbanza Kulu (ndambu a Nzadi Kinganga) ku Nkunga (Songololo), ku Nsanga (Mbamba), ku Kingufu.

“*Ne Noki* dia Ndumbu a Nzinga. Ndumbu a Nzinga Masala masidi e Vivi, ne Noki wele yadi muna Kongo.” (Nkunga Songololo. Batuka ku Noki).

Kambamba ye Ndumbu “ndumbu a nkweni kaswekwa ko,” ku Kinsasa (Mbata).

Ndungu: Ntinu e Ndunga, Mfulama Mpanzu Ntinu a Ndunga. Tala Mpanzu, Ntinu.

“Mfulama Mpanzu Ntinu ye Ndunga ni Mbangu, kaya mazumbu. Nkele mosi ka ulozwa ntanda.”

Tuka ku Nsanda Nzondo, bezidi Kongo, Sumpi (Luvu) Kongo dia Nzolo, mbanza Lufuse, Zele, Nkembo, Kinsudi, Loanza, Kikangu, bele ndambu a Lukunga. Kanda dimosi ye Nkuwu, Nsungu.

Ndungu Nsanga: Ku Binkuba, Kimputu (Fwenta), mpangi a Munuani Nsanga, Nzundu Nsanga, Mbwende Nsanga. Batuka ku Yanga Nsanga. Bena ku Nganda Nkulu, Lukombo, Fwenta, Yanzi (Kingila).

Nene wa Nkumba: “tukumba vwa, ka tukumba ko diambu.” I Mfutila Nene wa Nkumba “kuti kia maba nkama, malavu maza. Bubu dialozele masanza nkama, mbangala kakonkolola.” (Kiazi) Mpangi andi na Nkumba a Titi “kanga nsa, kakutula nsa ko.” Tuayiza Nsundi, nzila a Kimpese. Nsundi tuafila ntu, Mbamba tuafila malu. Bena mpe ku Mayidi (Luvituku.)

Tala Mfutila.

Ngandu: Mu simu dia Nzadi bevova vo Ngandu ngudi andi: Nanga, se diandi: Nsungu (Makaba). Kansi mu ndambu a Matadi Nanga ye Nsungu ke besompananga ko.

“*Ngandu a Nsungu*, kasungunwa kiuma e nlongo dia kadidi kio.” Ngandu a Nsungu ye Nkuwu, Masaki ye Nkenge ampangi.

Lau dia Ngandu, “nti wakula, madiata nlydi a nzo.” Tala Nti wakula, Nlaza ngandu.

Nlaza ngandu, “Nlaza ngandu ntotela muna Kongo wakula nkaz’andi mene-mene, nkokela wankokwelele.”

“*Nlaza mbela ngandu* ubela mpaka za dia, kabela mpaka za nwana ko.” Ku Kinzambi, Kingudi...

Nlaza ngandu mpembe nlele ngundu mayidi.

“Mono nlaza ngandu, Ngandu ne Kongo, isaukila ku sau dia Nsongi muna bibongo.” (Buba).

I mpangi a Nkambu nlaza ntotela (Kwanga).

Nlaza ngandu bena mpe ku Kingantoko, Ndanda, Kinzambi, Ntoto Lembolo, Kisalambote, Matandu, Ngomena, Sefu, Ngombe, Nsangu, Kimpanzu (ndambu a Nsona-Mbata).

Nganga: Tala Nsungu, Mpaku Lukeni. Nganga, Nganga a Nsungu, Nsamba, Nsamba wa Nganga Mpaku Lukeni, Nganga Lukeni, Nsuka Nganga, Ngundu, Nguvu a Mpanda batuka muna Mfulu a Nsungu. Bena kuna ndambu a mbanza Kiowa (Mpozo).

Batuka kuna Nkungu ye Tokota kuna Mayanzi kasindwa mbila, kuna mayanda ma Nzadi.

Nganzi a Nungu: ku Lombe.

Ngembi a Tana: Vala-Kimwisi.

Ngembo: Kingemba, mu simu dia Nzadi: Lukula, Mbumba...

“Ngembo, Ngimbi Lubondo, Mpambu Lubondo.”

Ngidi: “Nsundi ngidi, vonda kumi, futa mosi.”

“Ngidi a teta, ngudi a vonda, wafwila mu zingungu au, kukidi.” Tala Nsundi.

Ngimbi: Ngimbi ye Nkote. Bavova vo Ntamba ye Nkuwu, Nsaku ni Vunda batuka ngudi mosi ye Ngimbi. “Ngimbi Nsaku,” “Ngembo, Ngimbi Lubondo, Mpambu Lubondo.”

“Ngimbi i munkotela. Madiadia masakwa mene, e ntangu va mbata vevela kwandi mevevelanga.” Tala Mfutila, Nkazi a Kongo, Madiadia.

“*Ntemo a Ngimbi Nlaza* a Ntotela “madiadia kasakwa mene-mene, ntangu a nlungu masakumukini.” Bena ku Nkondo (Songololo).

Ngimbi bena mu simu dia Nzadi: ku Kindunga (Sanda), Kingolo (Seke a Lolo) Kinkuluntu, Kingimbi, Kimufu, Kimbauka, Mbanza Nsangila, Kimwela, Kinkenye, Kingimbi (Yanga Pompe)... Ku ndambu a Kasi ku Koanzo.

Ba Ngimbi bena ku ndambu a Seke a Lolo basaukidi kuna sau dia Nkielo. Nkulu au Kutu dia Nzau. Bezidi Mbanza To kia Nganga (Nsangila), Matamba.

“*Ntamba a Ngimbi*,” ku Nsangila, Ntamba ye Nkuwu.

Ngola: ne Ngola ku Matente, Mangola, Nti a mputu (mu Kongo dia Mputuki).

Ngolo: *Ndamba Ngolo*, dia Ngolo, sala ngolo...

Mpanga Ngolo, dia ngolo, sala ngolo...

Mbanga ya Ngolo, dia ngolo, sala ngolo... Ku Mpete Bienga.

Mpanzu ngolo, dia ngolo, sala ngolo... Ku ndambu a Kazangulu.

Mpanda ngolo.

Ngoma: " *Mpanga Kawunga ngoma nzundu* „ Tala Mpanga.

" *Mpalanga Buadi ngoma nzundu* „ Tala Mpalanga.

Senge dia Mfulama ngoma nzundu.

Mangungu Mpanga ngoma nzundu.

Ngoyo Mpanga mangungu ngoma nzundu, tala Mpanga.

Ngoma Nzundu bena ku Kizonzeka, Tombo (Kasi), Kiloango (Kasi), ndambu a Baladi ye Bateke batekele nzundu, Kilau, Manenga, etc.

Ngoma Nkambu, tala Ndumbu a Nzinga.

Ngoma a Sanda, (Tibi, Kinkenda)

Ngoma a Matadi, (Tibi, Kinkenda)

Ngoma a ne Mayala a Vita ku Kimakandi. I na Kongo na Lombo maziza ma nzimbu mvangi. Tala na Kongo na Lombo, Ngombe.

Ngoma a Mpasi, ku Nkoko a Nseke, Kongo (Bangu), Bavova vo i Ntumba Mvemba.

Ngoma a Mayala, Tala Mayala.

Ngoma a Nsungu ku Kongo dia Palavala. Tala Nsungu watuka mu Nanga.

Mpanga Ntende Ngoma Nzundu mpila mosi Bwende Ntende, Ngoy Ntende.

" Ngoma Nzundu kinsukulu kinene kiabuta makanda nkama. „ Ngoy Ntende waluaka ku Zimba " Zimba Kongo wazimbisa makanda mayonso mu diambu dia Nsengele mbele. „

Ngombe: " *Na Ngombe za Kongo*, watunga nkuzu, nkwa mpaka utungulula yo. „ ku Kinsuka-Ngombe (Kimpangu), Magusu, Nkwannga, Kingombe, ndambu a Nsona-Mbata.

" *Nanga na Ngombe*, katungwa mpaka a nkuzu. „ kuna Ngombe simu dia mayanda ma Luvu.

" *Kiyisila* (vo Kisila) *Ngombe za Nsundi*. Tala Kiyisila. Tala mpe Mbamba Mpakasa, Madiangu.

" *Na Ngombe Kongo* katungwa mpakala, lelo nkuzu. Ngombe Kimakala makana ngombe, tata a nsi a Fuka, ka afukula ko. Konso ufukula yo, k'alendi yo yala ko. Ntinu ku Mbata, nlandu ku Kongo. „ Kinsuka Ngombe (Kimpangu).

Nanga ye Kimakala ye Ngombe mvila mosi.

Mwema Ngombe, tala Mwema

Ngombe a Ntinu mpila mosi ye Ngombe a Kinu.

Ngombe a Kinu, " kindele kia bundi kitantamene ku Mputu kilembana tenda ntinu don Funsu Mvemba a Nzinga. Ye ne Mbezi ye Nsungu a ne Mbézi ke basompana ko. Nsungu utuka mu Nanga.

Ngombe a Kinu bena ku Ngombe Makulukulu, Nsonso.

Tala Nsungu, Nkenge...

Nlandu mia Ngombe.

Ngombe Tende (*kia bundi*), " Ngombe Tende vo kufwidi tende ko, ki Ngombe kuyala kio ko. „ Ku Ki Nkenge (Zombo).

" Manianga nkwa Nkenge wayangumuna ki Ngombe. „ " Manianga mabuta Ngombe „ (Luvituku-Songololo).

Ngonda: Ngonda Mwanda mu simu dia Nzadi.

Ngongo a banza: " Ngongo a banza, banza nsa, k'ibanza fulu kia tunga ko. „

Bena ku Mbanza Koko (Kiwembo-Kimpangu), Kilumbu (Luvaka) Kiandu (Luvaka) Ntandu a Luvaka.

Na Nsamba Ngongo, Luwusu lua Ntinu.

Ngoy: " Ngoy watombola mata ma Nkanda. Nzundu nene yalembakana bambuta mu tombola mu maza. „

" Mono Nkunga dia Mputu „ i ndofi badianga besi ki Ngoy beyiki-lwa mpe vo besi Mbanda. Ki Ngoy mpila mosi ye Nkunga, ye Kiu-nga, ye Mbanda ye Makondo ye Nkanga.

" Ngoy a Tende (Ntende) watombola mata ku Mputu, nzundu anene yabwa mu mamba yalembo bitombodi, soka mpusu wabwa walembo bitombodi. Mwene a Mbanda wasabukila mu lukuni luayuma watukila mu Kongo dia Ntotela. „

" KiNgoy kia Tende (Ntende) kitomboka mataya ye nkanda kuna Mputu. „ Tala Tende, Ntende, Mbanda. Ba Ngoy batunga kuna Zimba (ndambu a Kimata-Kinkenda) ye mvila zankaka. Bamwangana mu diambu dia mpaka zabwidi muna nsengele ya mbele.

" Zimba diazimbalala nsengele ya mbele. „ Mu Zimba musala besi ki-Ngoy. Mvila zankaka bele ku nsi ye nsi, ku nsi zanda. Bavova vo ya Nzondo, Mbakala Nzondo nkwa kulu kumosi, disu dimosi wavana Zimba. Kakatuka wele ku ndambu a Boma, ku Nsanda Nzondo.

Bavova vo bisi Nkanga, ne Tuma Nkanga Mankunku mvila mosi ye

bisi Ngoy, bisi Nkunga, bisi Kiunga, bisi Mbanda za ngoyo ye bisi Ngoyo Mpanga ngoma a Nzundu ye Nsengele ngoma nzundu.

Ki Ngoy mpila mosi ye Ngoyo, Mu Ngoyo a Tende Mbamba, Ngoyo za ne Kongo, Ki Hangala.

"*Ki Hangala (Kiangala) mfumu Ngoy*, Ngoma lubota ku kwanga bakwanga, kubwa pele. Nzundu nene yabwa mu nzadi yasaka bitombodi.

"Yaya Mbuku za Mbanda Ngoy Ntende watombola mata ye nkanda ku Mputu. ,"

Ngoyo " Mu Ngoyo a Tende Mbamba kinene kiatombola Mputu ku maza. , ku Nzundu (Kamba). Ku Nzundu tu bisi ki Makaya mayuma, mwan'a nkazi a Ngoyo. Kwenda mbela-mbela a Nzadi, belè tunga ku Kimbamba, ndambu a Yanga, i bosi bezidi sauka ku sau dia Lamba (ndambu a Luozi), beza tunga Nienga, beza tunga Nienga dia Londe. Bakatuka. Bankaka bele Kinsadi, bankaka Kindamba ndambu a nsona ki Yenze, i bosi bele Kimbonza, i bosi i ntunga batunga ku Nzundu, kuna bena mpe Nlaza a Mpanzu. Bavova vo Ngoyo i Ntumba Mvemba.

Besi Ngoy bena ku simu dia Nzadi ku Kimata, Dandanga, Mbanza Mpombo, Kumbi, Yanga, Sanga Mamba, Fwese, Nimalemba, Pombo, Kinkakasa, Londe Nzadi. Tombola, Mbetani, Mbanza Lele, Mbanza Tole, Kiangungu, Nsanga Londe, Kikay (Mimpala), Musanga, Kinzobo, Bisayi, Mayongila, Bondo, Kimataka, Mpasa (Kimbimbi), Kinsumbu, Lukengo (Nsangila).

Ku ndambu a Kamba ye Ngombe Matadi : Nzundu, Lamba, Kimbanza, Kongo, Noki, Kingoma.

Mbanda za Ngoyo, i Ngoyo vo Ngoy.

Ngulu a Vuzi : " Don Batiziala na Ngulu a Vuzi kavuzuka lusala, muntu lufwidi. , (Kimpanzu).

Mpaku don Batiziala kaya-kaya, kakayidi ntayi ye nsanda. Mwete, mwisi Kimpanzu. Nganga ngolo mwisi ki Ntumba Nlaza.

" Don Batiziala ne Ngulu a Vuzi Kabata kakunda zimpu; vo yandi kunda, katula zimpu, tula vana yandu ye nkuwu. ,"

Mpila mosi ye Mpanzu a Zakana vo k'uzakana ko, mwana a tuma nkuni ye maza. Don Batiziala wayala ku Mbata, wizidi vwanda ku Kongo dia Kimpanzu ye mwan'andi ankazi don Funsu Nlaku, wawutuka mu Lemba dia ne Mayala (na Kongo don Luvwalu).

Ke basompana ko ye Mpanzu a Nimi, Mpanzu a Nzinga, Nsimbu a Lukeni, Nzau a Mvemba ye Nkenge elau, Mpanzu Nsaku elau.

Ngumba a Nanga : mpangi a Nanga, wizidi nzila mosi ye Nkuwu a Nsungu.

Ngundu : *Ngundu a Mfulu a Nsungu*. Bena ndambu a Mbanza Kiowa (Mpozo).

Ngundu andwelo.

Ngundu a ntambu a nkayi. Ampangi ye Mpaku ne Kongo, Nsamba wa Nganga, Nganga. . .

Titi kia Mpanzu, Ngundu Lau.

Mfulama Tana Ngundu Lau.

Nguvu : a *Mpanda*, wafwanana nzau madiata. Mpila mosi Mfulu a Nsungu. Ndambu a mbanza Kiowa (Mpozo).

Nguvu Nlaza Nsungu.

Ngunzi : ne Ngunzi ku Kingo (Matadi ma Nsona).

Ngwala : " Ngwala Titi kia Don Funsu Mvemba a Nzinga kazi-ngila mu vumu ko, vo ka nkento ko, mwan'a yakala. Mwan'ankento uvananga ngiaya muna mbazi a Nkanga ye Kiangala, kondwa kua nkazi. , Bena ku Ngunda (Makuta). Batuka ku Kifwani (belo).

Na Nuni Ngwala Titi ku Kifwani.

" Ngwala Kongo, Nanga Kongo. , Ku simu dia Nzadi.

Ngwani na Kongo : " *Sivu kia Mvangi*, mwana a ngwa Ndona. , Tuka mu Kongo, tuayiza muna nzanza Kiluelwe, tusaukidi Luvu, tusaukidi Kwilu, tuizidi ku Mbanza Nsundi. Tusaukidi Loki, tulueke ku Kimiala, tutungidi vata Kimbata mbuta, vo mbuta uwende nleke mbata kana ku lumonso, yama. Tusaukidi sau dia Kinkutu, nsasa vo ka dilendakana nkutu ko vutuka ku Kimbata. Tulutidi Nzinga. Tutungidi ku Kimwana-mbuta. Nkulu : Makandi ngo kamene nzala. Ngudi : Kindundu-ndundu kibwaka nsuki, sompelo kwa Mbenza.

" I mono Ngwani na Kongo ne Titi kia Mpanzu. Maza nzimbu, nkuni nzimbu. Nkele mosi ka ulozwa ntanda. Mu ngo tuyadila, ka mu mbulu ko. Lulendo lueto mu ngo luna. , Kanda dimosi ye Ntinu Kongo, Mata ma Kongo, Yandu dia Kongo, Nkazi za Kongo, Mbanda za Kongo, Nanga kia Kongo, Ntu a Nkosi na Loango na Mbata a Kongo.

Ngwani na Kongo bena ku ndambu a Kisantu ye Nsona Mbata, ku Loango, Kamba, Kimiala, Buba, Ladi, Tampa, Kingumba, Kinsila, Kipasa, Kinsiona.

Tala Mankunku *Singi kia Mwangi*, mwana a Ndonga, mankundi kinduku mene-mene, vo nokokela yangelele.

Niata: (Niati) Makaba (na Zongo). Ku Nkamba (Nzundu), Nsusa Niata (Lula).

Niati: Bena ku mbanza Nzungi (Ngombe Matadi), Kiangu (Mipala), Kinkakasa (Londe Nzadi), Kinsumbu.

Nimi: “ *Nimi a Nzinga*, wazinga muna vumu kia nkento, vo ka nkento ko, yakala. „ Nimi a Nzinga, Nzinga a Nimi.

“ Nimi a Nzinga uzingidi e Kongo e mponda. „ Tutukidi kuna Wene wa Kongo. Tutungidi kuna Mbanza Kimenga, Mbanza Matadi. S'eto Nlaza.

Nimi a Mvemba, “ Nimi a Mvemba, Ntumba a Mvemba, mbuta, mbunzi. Vuzi dia Nimi, mpangi eto. „

Bena ku Kiyende (Kongo dia Mputuki), Mbumba (Kongo dia Mputuki).

Nimi a Nsenga, ku mbanza Kwimba (Kongo dia Mputuki).

Ntudi a Nimi.

Nimi a Lele, “ Nimi a Lele aleleka nsi ye miongo. O nlombwa a Nimi ulungila unga, ka ulungila mvula ko. Ampangu a Mbumba alombele e nlele e fuku-fuku, ova kuakia o kuma, ovididi. „

Bena ku ndambu a Kimpese, Kinsende, Kiyende ku Nsiesie, Ngozela, Mpangu, Madiadia, Mbubu, Tenga, Kimpemba, Lutendele, Munkanda, Tava, Matadi ma Nsona, Tunda (Mpangu).

E nkulu zavanga Mbubu (Kiyende) Don Mateso Nsampala Ngombe, lubulu ka lutakukwa kwa nkosi ye ngo. Don Mateso, e vata kavita vanga e diantete Kiyende ku Kongo dia Mputuki, i bosu Tuku ye Bangu, ndambu a Mbidezini finamene Mbanza Nkondo. I muna kakaila nsanga nkento kwa Nsunda Mvemba nkwa Ntinu Nkangi; i bosu wele tunga Mbumba, nkoko Luvu; i bosu Lendi vata diafwa diakala vana mongo a nteleka a Mbidezini. Wele tunga kuna Kiloango, wele tunga Mbwami ye Tomboko; wele tunga Madiadia (Kiyende).

E Kinimi ku Kwilu e ntalu a mavata matangwa kuna kinza-nkulu makumole ye tanu.

O Nkulu yavanga Mpanzu (Kwilu), Kindiengele ye Don Luvwalu Mazamba watuka muna Mbanza Nsundi. Nsanga andi ankento Dona Leni o Nambu a Nimi. Don Luvwalu mu Tuku ye Bangu kaziyama, Dona Leni mu Mpangu.

Nimi a Wanga, “ Nimi a Wanga wa Mpanzu Mazamba matenda bwangala, nkunkula bisongo, nkanu a fwa kalandwa elambu. Lukanda lukala kazi, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Mwan'ankento uvananga ngiaya vana mbazi a Kiangala kondwa kwa nkazi.

“ Nimi a Wanga Mazamba matungulula ungiangia. „ Bena ku Kilolo (Kinkazi) Sadi (Kimpese), Kiwa, Nzengeta, Mbanza Nsundi (N) Kilembwa (Kongo dia Mputuki), Kinkazi, Lombo (Nkolo), Nkumba (Nkisi), Vunda, Ngunda (Mba. Nsundi) Makuta.

Ku Makuta, mfumu antete: ngudi a nkama Kuva diakuvidi Nsundi ye Mbamba, vo k'ikuva ko nsi, mu nki ivwila yo. I nsasa a nkumbu yiyi. Okundalele muna nsi. Mavata katunga: Nzengeta, Tumba, Nkondo a Mbinda, Nkunku a Nsengo, Mbanza Makuta. Owene mavata mole muna nsi ya Makuta: Tete ye Zau.

Amfumu za Makuta: Don Galasia Nzau, Ngudi a nkama Noso, Don Delefwele Kiufuta, Don Galasia Bwaka Matu, Don Zwau Makanzi.

Don Delefwele Kiufuta una kamona vo se fwa, ubokele mbuta za vata awonso beza. Solele ne Lundu, e mbuta a makesa, ye Petelo Nzokamenga. Bokele mpe Don Galasia Bwaka. Yandi Bwaka wawutuka mu Kongo Tumba. Kiufuta uvovele vo: “ Tuka mu wau e nsi ya Bwaka ye ndonga Nkwa Makani. Ka vena ntu ankaka ko ulenda yala. Vo luwidi vo kanwaniswa lutelama lunuanisa. Kana mvondi a muntu, kana alueki ye vo abaki a mbaki, afwete fundiswa kwa Bwaka. Oyu uvondele, vo ku susi kafuta, vo mu makani luyoka vana tiya. „ Mfumu Kiufuta diaka vo: E ne Lundu, e Don Petelo, lusia e moko meno kuna nsi a kulu kuame. Basidi e moko kuna nsi a belo dia kulu. Oku vo: “ Ke yeno ko amfumu, Bwaka i mfumu. Luzitisa yeno ye kumvumina. „ Yau vo: “ Ingeta, i tuvanga wowo ovovele nge mfumu. „ Kiufuta vo: “ Nge don Petelo ye ne Lundu lusansa e wana a Ndonga Nkwa Makani o mambu ma kimfumu. „ Kumini e mvwala vana tulu kiandi, ovone yo kwa ne Lundu. Ku masika ufwidi. Mfumu Bwaka uzikidi, uvingidi e fwa ye luyalu luawonso. Yaididi ye mpangi andi Ntinu ankento Ndonga Nkwa Makani.

Mu kolo kina anwananga nwana kwingi. Zandu muna zandu, nwana. Nkenge a minsala ku Makuta ina mpe nkumbu vo: yakala nzengele, akento nzengele, e kuma nsiku nkatu muna zandu. Mfumu Bwaka uvangidi nsiku mia zandu diandi Nkenge a Makuta.

Nimi a Mpanzu, “ Nimi a Mpanzu, ngumbe a koko omanta vana ntandu a vampa wabokela ntenda ye mingunga. Nga vo ka yeto ko Mpanzu kamana dia ko. „ Yeto ntete tuavaika muna vitu dia Kongo.

(Ku Kinimi — Tumba). Tala mpe Mpanzu, *Mpanzu a Nimi*.

Mono mfumu a Nimi a Mpanzu
Kungunu mbidi a mianzi
mu fulanga mpevo, ye kiandu
Ngunga nene yavova muna Kongo.
I bosi ingunga-ngunga yavova.
Wakondwa mvila muna Kongo
U mwana tuma nkuni ye maza.

Nimi a Nkanga ku Kai (Kongo dia Mputuki). I Ntudi a Nimi, Mbwa a Nkanga, Mwema Ngombe, Vuzi dia Nkuwu, Nkenge ...

Nimi a Lukeni “ Mono Nlaza Nsengo (Nkenge), Nimi a Lukeni, Mvemba Nsenga, ni Nambu a Nimi, Mpudi Kinkenge, nzo nsinga tunga tunga kwaku, k'ubaki ko mpanga a longo. ” Mpangi a Vita a Nimi.

Bena ku ndambu a Nzadi Nkisi ye Nsona-Mbata ku Kianika, Kinsongi, Makanga, Kianika (Kindundu).

Vita a Nimi: “ Mono i Vita a Nimi ni Mpangu za Kongo, yalembolo fumbwa, yalembolo vetekwa, fumbwa kana mfumbulu e vetekwa kwa mpandi ye nlongo. I ngo zulu kalandwa kokela; esikulu di yayala ye nkuwu a ntinu. E buka ki yanua Loanza, lu yasauka, wakondwa nkwanu a kintinu. ”

Ku Kimpangu Fulezi “ Yita a Nimi Lukeni na Mpangu za Kongo, fitika nkwa fitika, ku lambula se mpaka ye ngolo. ”

Ndona na Lukeni na Kongo wutidi Mpanzu a Nimi, wutidi. Vita a Nimi, wutidi Nimi a Nlaza, Vuzi dia Nimi Vita a Nimi uyadidi muna Kongo. I bosi ka banzolele diaka ko. Don Affonso Nzinga wavene mbwa kenda songelela nzila kwa na Kongo Vita Nimi una katukidi muna Kongo ye Mpanzu a Nzinga ye Nimi a Nlaza. Na Mpanzu wele vwanda ku Vila, kuna Lovo. Vita a Nimi ye Nlaza a Nimi bezidi vwanda kuna mbanza Vambanu, kuna ndambu a Nkanda. Akatukidi, fulu ka kiambote ko. Bezidi vundila ku mbanza Nkamba. Katuka bezidi ku Nkusu ye Mafinda. Mpangi andi Nlaza wele ku Zombo ye nsi zankaka. Vita a Nimi wizidi mpe ku Zombo, Mbanza Zombo, Tunda. Tele vo: mono k'izolele vwanda kuna ntoto a Zombo una ziolo ko. Akatukidi bezidi ku Bula Ngonge, ndimba ina ndambu a Kimpangu. Katuka kuna banwene nkindu ye ne Nzolo mu mbanza Nzolo. Yandi mfumu Ngombe utele vo: “ Keza mfumu a Kimpangu muna ntoto ikatuka. Mfumu na Mpangu ele tala ntoto, bezidi gwana nkenge Tikinia. Atelamene,

ezidi. Ne Nzolo uyuvwidi: “ Nani wizidi vwanda mu ntoto una? ”, Mfumu na Mpangu vo: Mono. I bosi kavwanda. Yandi ne Nzolo, tunwana lumbu makumatatu. I bosi mfumu na Mpangu ntoto lungidi. Mfumu Nzolo vo: “ Ntoto se waku. ”, I vwa bevwa ntoto nkenge Tikinia iyikilwa si nkenge Kimpangu.

“ Vita a Nimi Lukeni na Mpangu,
kimbota-mbota mu ndambu a maza.
Maza vo mezidi, ndambalele.
Maza vo mele kuvalele.

Tuasauka Luanza, buka ki tuanua.

“ Vita a Nimi Lukeni, mbumbulu watina mwini mbangala. ” (Mbumbulu, mwan'a Mpangala wateka vwanda mu Mvemba-Kasi). Ku Kivala-Kimpangu “ Vita a Nimi na Mpangu za Kongo. Na Vala kiavadidi Ntinu landi kia Nsaku elau. ”

O nkulu wavanga mbanza Kivala watuka ku Mpangu a Mbumba, ndambu a Kwilu kua tenda, ezina diandi Don Aluvwalu Baya. Nsanga andi ankento Masoloka. Yau muna kinza nkulu esi Nimi a Nzinga wazingidi e Kongo e mponda. Ndo Aluvwalu Baya wakala muna kamba kia Ntonga ye ne Nzau. Nsunda Mvemba atina muna Veve, i vata avwandanga. Nsunda Mvemba wadia nkanu kwa Nimi. Mu kuma kiki don Aluvwalu Baya wakatuka. Ku mbanza Mpangu (Bombe) “ Vita a Nimi na Mpangu fumbwa kwa fumbwa, e vetekwa kwa mpandi ye nlongo. Mwan'ankento usikanga ngiaya vana mbazi a Kiangala, kondwa kwa nkazi, Nkulu eto Don Luvwalu na Mboma. Nkulu ankento: na Nsingi dia Kongo. Tutukidi ku Kiandu, ndambu a Songololo.

Kuna Kimpangu kia Mbengwa-Tadi, e ya dina kuna, kuna muna kinza-nkulu bayadikanga kimfumu.

Vita a Nimi Lukeni ne Mpangu Mafuta. Tala Mafuta.

Nseki a Vita a Nimi (Matundulu).

Vita a Nimi ne Mpangu kimbota-mbota mu nambu a Nzadi, walembi fumba, walembi veteka, fumbwa kana mfumbulu e vetekwa kwa mpaka. Kanda dianunwa Ampangu; dia mba, taula nkamvi.

Tutuka (Balu, Mbanza Nkanzi) kuna nsi a Tesi (Nteya ?) ye Kiamanga (Fisimanga) ye Nseke selo, simu dia Nzadi. Tutombokoleke ku Nsanda Nzondo. Tutungidi kiaka vumu kuna Lumbi kia ne Miala mia Nzinga; kiaka vumu kuna mbanza Nkanzi (Balu). Don Gracia Kabanngu nkwa nkanzi watunga mbanza Nkanzi. Tutunga ku mbanza Nkulu, ku Kivandu, ku Kisawana. Nkumbu a nsanga nkento ku Kisawana ndo-

na Zabela Lomba. Mbanza Wonga (Konzo Kinsuka) itukidi mu Nkangi ye Mbanza Kimbata (Ngungu Bwala).

Anganga za Nzambi za ntama bavana kwa ankulu zeto: Nkangi, kifwanisu kia Santu Maria, kia Santu Antoni, etenda mu kembesa mfumu.

Yeto tu: Nimi a Nkenge, soso kia Vandu kiavandika nsi ye miongo.

Vita a Nimi watunga mpe ku mbanza Ndinga ye makanda mankaka.

Vita a Nimi Lukeni na Mpangu, "Mbumbulu watina mwini mbanjala.."

Bena a Vita a Nimi ku Balu, Songa (Paza-Nkama), Mongo (Kimpangu), Kiyende, Kimbungu, Mbanza Mbata (Mflu), Kimpangu Fulezi, Kivala (Kimpangu), Nlanda, Toyo (Luvaka), Yalama (Kimbungu), Kiyende (Tungwa) Ngongo (Tumba), Bwila-Kinsuka, Binda (Kimpese), Kiototo, Kongo Vungu Mpangu Loango (Kisantu), Nzunzu, Mbanza Mpangu (Bombe), Kingombe, Kimanana, Kifwani, Kinsala (Ngombe-Matadi), Nkoma (Noki Ngombe Matadi), Nienga (Sanga) Kitala (Nsona-Mbata), Kimbamba (Nsona-Mbata), Lambu, Tadi (Kinsende), Nkandu (Kasi).

Vita a Nimi, lemvo dia tana. Ku Loango, Nzolo (Nkisi), Kimbamba, Kilemfu.

Vita a Nimi ne Nsanga za Kongo.

Mbenga a Nimi.

Mbungu a Nimi.

Vuzi dia Nimi "Vuzi dia Nimi k'avuzwa lusala; vo luvuzukidi, mutu kuna Mputu lufwidi.."

"Don Funsu Mvemba Nzinga wazikidi ngw'andi a kimoyo kakwikila nkanka a Ntinu Nkangi.."

Vuzi dia Nimi (Kikonka Kimpese). Tutukidi ku Luadi (Soyo Matadi), tuele ku Mpangasi (Kimpese), i bosu ku Nkula (Matadi ma Lovo) Tuavambana. Ankaka bele kuna Nkama (Makuta), ankaka bezidi tunga mbanza Kinti (Kikonka) i bosu Kikonka.

Ku Mbongola Mbanza Nzolo, tutukidi muna Kongo. Tutombokele Tawa tata ye Mbengwa Madioko. Tuizidi mu Kutu a Mpunga, Lukungu, Lufundi, mbanza Nkusu, Kibokolo dia mbwa lau, Mpangala Boko, ndambu a Makela, tuele kuna Mayaka, ndambu a Nzadi Nkisi, i bosu Mafwangi, Paza Mpalavala, Lusanga lua Mbongola, pazi tenda mbongola mwasi, vanga Mbongola.

Ku mbanza Nzolo bayala: Mbarakeza na Mpemba na Kongo dimbundia, na Kongo don Ogositinu (Augustin) mpu andi mwan'ayakala, otana ye Ayaka, Yenga don Nikalai, Don Antoni Ndamba, Kate-

ndi don André, don André Paolo Nsenga, na Kongo ne Mbamba, na Kongo ne Lueka, Katendi zolo ndonga.

Mavata mu Nzolo. Amfumu baziama muna ziami kiatumbwa kwa nganga za Nzambi. Mbanza Mpambu, mbanza Mbongola, Mbanza Zowa (nkoko Kingemba), mbanza Ndembo (nkoko Mbaka), mbanza Nsabango (nkoko Luezi), mb. Maseke (nkoko Mbaka), mbanza Diumba (nkoko Kuti), mbanza Kikiaka (nkoko Loanga), Mpongo, Mavuku (nkoko Luezi), Kimwanda (nkoko Luezi), Nseke, (nkoko Kuti), Kobe (nkoko Luezi) Matuku (nkoko Luezi) Ndembi (nkoko Luezi), Kisanda (nkoko Luezi), Butu (nkoko Luezi) Tadi (nkoko Luezi), Nienga (nkoko Sima), Kembelo (nkoko Kimpemba), Toto (nkoko Nsala), Mbanza Nkondo (nkoko Mpakasa) Kimbamba (nkoko Nsombokela), Tuku (Nsavudi), Londe lua Mpanzu (nkoko Lutendele), mbanza Lutendele, mbanza Ndumbu (nkoko Ndumbu), Ndinga (nkoko Kivata), Mbanza Mbata (nkoko Koyo), mbanza Luanika (nkoko Buku), mbanza Lamba (nkoko Kikembele), Mbanza Diadia (nkoko Satu), Wene (nkoko Lusala), mbanza Nienga (nkoko Safu), Kikosi (nkoko Fulezi), Matavanga (nkoko Kuluka), Lemba (nkoko Tanda), Mbanza Nsangi (nkoko Mabukila), Lusanga, Mbanza Ngumba (nkoko Vuyi), Tanda (nkoko Vuyi), Mbanza Kintinu (nkoko Fulezi), Kifuti (nkoko Lulewa ndambu a Kimpangu), Mbanza Bangu (Kimpangu), Kimbata, Filu Kintoto, Mbanza Kivu (nkoko Vuna), Wunze (nkoko Mansindu), Kiloka (nkoko Kindezia), Luanika (nkoko Ziwiila), Sadi (nkoko Ntotozi) Mani, Luvaka.

Esi Vuzi dia Nimi bena mu Kongo batukidi ku Lendi dia Mbidizi. Tunga Kinsinga, sauka Lueka, vanga Kadi, Kavovela; bele ku Dembele, sauka Mbidizi muna sau dia Dongololo. Bezidi Nsongela kuna kuyadidi ngudi a nkama ne Nsala. Don Henriki Lunga Fu kia ngo wakatuka mu mbanza Nsongela wele vanga Kapela, wele Nkonko kwa mpangi a s'andi ne Wulu, i bosu wele tunga Tuku dia Ngulungu, Ntala, Bindimba, Yadi, Pembezi. I bosu nwere vita ye Ntotela Andrea Beya. Beya okatukidi, wele ku mbanza Mputu. Don Henriki Fu kia ngo vingidi mu Kongo. Don Henriki vo fwidi bayadisi omu Kongo, Alvaro Ndongo, mwisi Mpanzu a Nimi.

Nsamba a Nimi, mpangi a Vita a Nimi, ku Leya (Kifwa-Tumba), ku Nsangi (Zumbu Kimbungu), Kola (Kongo dia Mputuki).

Lawa a Nimi.

Nambu a Nimi na Nambu (Mbemba, Nzadi Nkisi).

Nkoko a Nimi, ku Kilongwa, Ngandu, Mbanza Vinda, Kienga, Ntumbu (Songololo), Sonia, Maunze, Kindinga.

Nsiwila a Nimi.

Mbuku a Nimi ku Zombo.

Nkambu a Nimi (a Nlaza?) ku Zombo.

Nsindi a Nimi ku Nkenka (Kinsende), Kizombo (Kongo dia Mputuki). "Mbaka anene, bisibu bia ngandu wa Nsindi a Nimi.."

Nsindi a Nimi a Nzinga, "undieka mfundi, k'undieka diambo ko.."

I makanda matukidi muna Ki-Nimi a Nzinga uzingidi e Kongo e mponda. Vumu yingi yabulama muna makanda ye makanda muna nsi ye nsi.

Luyalu luakalanga lua Nimi a Nzinga ku Mbnnza Matadi ma nsona. Ne Matadi ngumbe a koko wamanta vana vampa wabokela ntenda ye mingunga. Mfumu wavanga luyalu lua Mbanza Matadi Don Luvwalu Mbungu a Mbakala, e ndele kianangama kuna Mputu kialembwa etenda. Don Luvwalu watuka mu Kimenga (Kongo dia Mputuki). E Se andi Nlaza. Wavinga Don Grasia Nkoko a Mvika, Nlenga a nzila, mwan'a Nlaza. Wavinga don Grasia Nkanga a Mvemba, mwan'a Nlaza. Yandi wele mu kiandu ku Kongo. Mu fulu kiandi wavinga Don Grasia Mbwandi. Se andi mpe Nlaza. Wizidi vinga don Funsu, o se andi Nkenge a Lukeni. Wizidi vinga Dona Maria ne Kuku, mwan'a ki Ntumba. I bosi nsang'andi vingidi dona Zabela Ngindu kiadimbuka. I bosi nsuka miao mia wuta. Wana asala ku Nimi a Nzinga a Mbanza Matadi. Disamunwa vo Dona Zabela Nkumbu wakubuka zinse, Nkenge a Lukeni walende mu luyalu.

Ku Mbanza Matadi mu kinza-nkulu mavula makalanga ma Nganga za Nzambi. Kwakele tadi dasonama ye ziami kuaziamina amfumu za nsi, e kina ziami kiatumbwa kwa Nganga za Nzambi. Mbanza Matadi yanene yakalanga nkwa nkondo vwa miavonga, wakumi ntungi usongela.

Nkala Mbamba Kalunga: ku Yidi (Nsona-Mbata).

Nkala Nlandu: i Mbenza; ku Mbanza Nkazi (Luvu).

Nkala a Nzinga ku mayanda ma Nzadi.

Nkala Mbamba Kalunga "walungila ntazi ye ngonde. Ngonde ma kia zabuka.."

Nkambu Nlaza: tala Nlaza. "Nkambu ntoto besi Kimwanda.

Mwanda lau ngoma za Kongo wavita. Mbozo katwalwa nsongi.."

Ngoma Nkambu Tala Ndumbu a Nzinga.

Nkanga: Bavova vo mu simu dia Nzadi bisi Nkanga, bisi Nkunga, bisi Kiunga, bisi Ngoyo i mvila zifwanana. Bena ku Dianga (Doba) Mbumba (Kingoy) Lufulakidi (Kimbimbi) Mbuma, Kimpunda, (Mangembo).

Nkanga ye Mazinga belandana. Bisi Nkanga ke badia nkelele ko.

"*Ki Nkanga na Ngwedi* baningana mu soko mputu vwete.."

"Nkanga Nkanga, Ngwedi Ngwedi, ma Nkanga mana Ngwedi Nkanga kabaka mo ko. Mfula zasamuka za mpika, Basundi balembana mu tota, musoko mpusu ku mampa tekidi, nsi ye nsi bamene luata.."

Nkanga ye Muhangala (Kiangala) mvila mosi mu kintete.

Nzinga a Nkanga tala Nzinga.

Mpanzu a Nkanga ye Kiangala, ampangi. Ku Vivi (Mawete).

Nkanga ku Nkondo (Songololo) "Don Manuele Nkanga, yaka vwa, kiakumi bakayana ye Nlaza Mayombe.."

"Nkanga yaka vwa, kiakumi tufila mpaka ye Nlaza Ntotela. Esi-kulu dia tana ka dialembakana nkwa yala ko, Lusende luanene, mpangi ame Nlaza ufwete lo tunguna. Nkanga a mvika yaka vwa, i mpangi eto, Nlaza i mpangi eto.

Tuatuka muna wene wa Kongo, tuizidi mbanza Nsale, i bosi mbanza Kulukulu, i bosi Nkondo a Malembe.

Kinkanga, Kimpanzu, Kinlaza makukwa matatu malambila Akongo.

Mvudi a Nkanga

Nkanga a Mvika mpila mosi Mpanda a Mvangi watuka mu Loango, wele ku Zombo i bosi ku Lombo (Bangu).

Nsala Nkanga Kalunga

Ndombe a Nkanga, mpangi a Nzinga a Nkanga.

Mfulama a Nkanga mpangi a Nzinga a Nkanga

Nsamu a Nkanga mpangi a Nzinga a Nkanga

Nsamba a Nkanga mpangi a Nzinga a Nkanga.

Nkanga Mankunku vo ne Tuma Nkanga Mankunku tala Mankunku, Tuma.

Mbwa Nkanga. Tala Ntudi a Nimi, Mowa, Mwema.

Nkanga a Nsungu

Vuzi dia Nkanga

Nimi a Nkanga,

Lukeni lua Nkanga.

Nkani a Vita: "Nkani a Vita matana, vo k'utanini ko, vita ifwidi. Ndonga Madungu Ngoma a ne Mayala a Vita (Kimakandi), munguti a Nkani. ,, Tala Nkenge elau.

Ntumba a Nkani ku Kinsitu (Mbata)

Nkasa Nlongo ku Kiyazi (Nsona-Mbata).

Nkasu: "Mfumu nkwa *Kinkasu a Nkanda* lembela fula mpungi ye moya: wa lukanda lukanda nkazi, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Nkasu ovo k'ukangidi wo ko, k'ulendi wawaika ko. ,, (Kiazzi, Paza).

Tuizidi mu Vunda. tuizidi tunga mbanza Mputu, i bosi Buila, tuizidi gwana Vita a Nimi ku Kiazzi uvwidi ntoto andi. Tusumbidi ntoto kwa Vita a Nimi, tuvene meme. Ku Kiazzi tuizidi kala ngudi tatu. Luvila lua mase ku Kiazzi, Ntinu Nsaku ni Vunda. Tuayiza nzila mosi.

Ka tusompananga ko ni Mpemba, Nteya a Muanza.

Nkata Mpunda: tala Mpunda Nsungu, Nsungu. Ku Nlambu, (Kimpese).

Nioka: Nkwa Nioka i Mboma Ndongo.

Nkaz'a Mayala: Tala Mayala.

Nkazi: "na Nkazi za Kongo, na Mata ma Kongo, Nanga kia Kongo, na Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo. . . ,, an'a ngudi.

"Nkazi a Kongo, madiadia masakwa mene-mene, ntangw'anlungu mavwidi mena. Nkusu a mbakala kasangwa ye mbeka. Mponda anene yazinga muna Kongo. Vo nkusu, nkusu; vo mbende, mbende; vo ngo-ne, ngone; vo mfinji, mfinji. ,,

"Nanga Kongo, Mbenza Kongo, Nkumba a Kongo, Ntadi a Kongo, Nkazi a Kongo. . . ,, Mu kintete mvila mosi: Nanga. I bosi bavambuka. Nkazi a Kongo bavita yala muna zunga kia Mbengwa Tadi ye Kimbele. Ntu muna Kimbele. E nsasa a mazina ma mvila: Nkazi a Kongo, Mbanda za Kongo, Nzadi za Kongo vo makanda mana muna kinza nkulu makayila nkama kwa Ntotela za Kongo. Nkazi za Kongo bena ku Kinkazi, Mbwela (Nkisi), Senga, Kinzau, Kinkosi, Yalala, Kinkwezi (Kimpangu), Mbanza Manteka, Mbanza Nkazi (Kinganga), Kinganga; ku ndambu a Kasi: Koanza, Kumbi, Matundulu, Kamba. Ku Kiyala, (Bangu), Kwanza a Diuka (Bangu). Ku Ndembo, Viaza (Nkisi). Ku Mbengwa Tadi, Kimbele, Tadi dia Nkosi, Mirole, Lemba. Ku Yidi, Kintoni, Kinkansa (Nsona-Mbata).

Nkazi a Kongo ku Yidi. Tuka mu Kongo, bezidi Luezi, Luvu, Kwilu, Luvaka, i bosi Nkazu a na Mata ma Kongo. Saukidi Nzadi Nkisi, wele Yidi.

Nsenge ne Nkazi a Kongo.

Nkenge: *Nkwa Nkenge* i Manianga. Tala Mbinda.

Nkenge a Nzinga

Nzinga Lukeni Mpasi za Nkenge.

Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma *Nkenge Lukeni* "Mono i Nkenge Lukeni elau, ninga; owutidi Nza yo Nzenze, Nsanda wakaya ntayi. ,, I Nkenge "wata, wa Ninga wa Vuzi dia Nkuwu wa *ne Matadi.* ,, ntietie mbinza, nsala za kileke, ndinga a kimbuta. ,,

Kuna Patalau i yantiku diantete. Tukatukidi ko, diambu dia maza ma kalunga mayizanga o kukula wantu. Tutukidi kuna Nkonko ye Nteke. Tuizidi ku mayanda ma Nzadi, i bosi ku Kwimba a Mvemba Kazi nkele mosi kalozwa ntanda. Katuka bezidi Ezita dia Nza. Bakatukidi, bezidi e Nsundi. I bosi tuizidi vanga Lemba dia Mbuka. Tuvambane ne ye ne Mboma a Ndongo. Oyandi lende eyanda-eyanda Nzadi. Tusidi muna Mbanza Lemba dia Mbuka. O mfumu eto va kamona vo e ndonga se yayingi kikilu, edi se kavanga: se telama vana vena ndonga, vo kabonga e mbele a lulendo, osangidi, osumikini vanu kulu kua muntu. E bosi e ndonga yawonso edi bavovele vo: tufwete kuntina e kuma o ngw'eto kazeye kala ye wana ko. O wantu se bamanwa kwa bulu ya futa muna bekwendanga. Bebakwanga kwa nkosi ye ngo ye imbungu. O mfumu o ntima unsemene. Okiyidi nza muna kwenda bokela wana ye kwenda asiki e ngonge kimana katinisa e bulu yambi muna kuma kia mazu mamana.

Bawvende ku Velebende. Se ke kolo ko, e nganga za Nzambi bezidi luaka omu Velebende. Bekwiza samunanga o luwutuku lua Mwan'a Nzambi ye lufwa ye lukatumuku luandi. Ozevo se i lubantiku lulu lua ndia-mungwa (mboteka), fesalwa (funguna) yo kwikila. O mfumu eto ku Velebende i kabakila e santu ovo don Sebatiau o ne Mvemba Lukeni,

I ntete-ntete adia e mungwa ova yaka kia tadi. Va tandu kiayala ne Mvemba a Nzinga va yangumukini e kiyoka. O ntinu obokele e nsiku a kiyoka: lumana yoka e nkisi miawonso.

Kitambukidi mpe, bamene yoka e nkisi. O ngwa a ne Kongo unete diambu. Nkindu ibwidi, ilweke yaku vata, isakidi nkutu; o wantu se Iwekana. O ntinu una kayuvula e kuma, i bosi kayeleza o ngwa andi,

ovilukidi, ofutidi o nkanu. I bosi kadidi e ndofi owende koko vana tadi. Tuvova vo: e tadi dia Don Affonso ne Mvemba a Nzinga wayelesa o ngwa andi, kaviluka, kafuta o nkanu.

E nza ivangamene diaka ovo amfumu ovo se bezenga mambu batekele vanga e sinsu kia kuluzu; i bosi beywata makuluzu muna malaka mau. Batekele vwata o makuluzu kadi ovo tumenga o muntu tuasaula e yeleka, ozevo o Mwana a Nzambi ampungu Dezo katutumba.

Tuizidi ku Kongo, tuaye ku Nkindu. Mbanza Matadi, i bosi ku Nkama, i bosi Mbanza Mpinda. Ku Matadi, ne Matadi o ntietie kabinsa nluku nleke, mambu ma nkuluntu. Dona Zabela Ngindu Kiadimbuka wayala ku Mbanza Matadi.

Batekele yala Don Alvaro Mbungu a mbakala, Nimi a Nzinga, wataka mu Kimenga; Don Gracia Nkoko a Mvika, nlenge a nzila; Don Gracia ne Nkanga a Mvemba, i bosi wayala mu Kongo; Don Gracia Mbwandji; Don Funsu; Don Petelo Mvombo; Dona Maria ne Kuku.

Nkenge elau: i Nkenge a Lukeni elau.

“Nkenge elau, Nkenge na Matadi elau a Nimi, mwisi Mpangu za Kongo. Ndona Madungu munguti a Nkani. Nkani ye Nkani keti ziwutana. Kabata na Kiowa kakundwa zimpu, zimpu ye zimpu zenda kundana. Nkemi nkemba ye mwana. Kinzengele nioka nkembo.”

Tuka mu Kongo, tuizidi sauka Luezi, tuizidi tunga muna Sanga (Kongo dia Mputuki). Tuakala ye Nkuwu a Nsungu ye Ngandu a Nsungu, mu Sanga. Ku wabwa nkindu a mbizi za zanga. Tuvambanene. Mono ye Nkuwu tutungidi Mbemba ndambu a Loanza, tuele tunga Mbanza Kuzi (Nkengele Tadi). Tuavambana. Tutunga ku Twala. Tukatuka, tuele tunga Kimpangu, tuavanga nkenge Tikinia. Tuanuana ye Nanga (Kazi). Esivi diamoneka: maza mahweke ma Fulezi, mu mbandala. Tukatuka ku Kimpangu. Ankaka bele tunga ku Ngombe, (nkaka Kayinga), ankaka kuna Kitava. Ankaka bele ku Pombo, ankaka kuna Ngandu a Filu, vioka Makela. Tuatunga: nkindu tuvambanene. Ankaka ele ku Kwango, ankaka bele tunga Kitava kia Zulu (Mongu). Nkindu diaka mu zanga. Tuele tunga ku Kinkondongo; vambana diaka tuele tunga mbanza Kiniangi (Nlemfu). Nkindu ubwa muna zika; baluekana. Tusauka Nzadi Nkisi, tuizidi tunga kuna Kibuku. Tuvambana diaka. Ankaka tunga Dila, ankaka tutungidi Nloki (Ngongo-Lula). Muna Nloki, tutungidi makanda tatu: Kalunga, Nkenge elau, Nsimbu a Lukeni. Nsimbu a Lukeni watubula nkindu ye mwan'ame a luketo Nkani a Vita. Tunwene, tuizidi ku mfundu. Nsimbu a Lukeni yelele. Nkani a Vita unungini. Nsimbu a Lukeni wele tunga: Ngongo; Mbamba Lu-

nga: Ndamba; Nkenge elau: Kimpangu kia Nkenge a Ntadi. I bosi ambuta awidi nsangu vo Mbundi a Nganga Mpaku wizidi tunga Nkolo. Don Petelo Nsinda ye Dombazi Makusu ezidi monana. Kuna Kimpangu ntantani zibwidi. Don Petelo Nsinda katukidi ye mpangi andi ankento. Wizidi ku Nkolo, wau kavwende don Galasia Mbundi a Nganga. Wau kamwene yandi mpangi, unkembele. Kansi edi kavovele vo: “Mpangi ame, ka tutungi va mosi ko, e kuma kuna Mwala mpangi ame Ngengele lubundu kantele. Ozevo nge mpangi wizidi ye an'amakento, tunga mu ndimba. I ntungu itunga mu ndimba, Don Petelo Nsinda ye mpangi andi Dona Ngudi a Niangi.

Ka tusompana ko ye Ngandu a Nsungu, Nkuwu a Nsungu, ne Masaki ma Mvemba Nkuwu, Nkuwu, Lukeni, Nkengele, Nkenge a Nzinga. Ka tusompana ko ye Vita Lukeni lua Nimi, Kabata na Kioa ye Nkuwu a Ntinu.

Mbanza Mpangu kuna kuayala na Kongo na Mpangu uteka kala ndambu a Kimvemba, i bosi kuna simu dia Nzadi Nkisi ndambu a Nzio-
lo, nkoko ina kuna Loango.

Nkenge elau ku Kitava “Nkenge elau Ndona Madungu munguti a Mfumu. Mfumu ye Mfumu keti ziwutana. „ Tutukidi ku Kongo, tuvwan-
da kuna mbanza Matadi, tualukidi ku Viaza, Kitava.

Nkenge elau kuna Ngombe “Nkenge elau nkaka Kayinga kamini sengele e mva wele takama vana laka. „

“Mono Nkenge elau. Mbototo muntu kayumina. Kayumana ye ntoto. Muntu kakembela mandi. Mono i Nkenge elau. „

Nkenge elau (Dila) tutukidi kuna Nkengi (Kongo) tuele kuna Kongo dia Mwanza, Nkusu. Kitava (ndambu a Malele), Kinkondongo, Mbondo (Nlemfu), Kimvemba (Nkisi), Kimpasi (Dila). Katuka Kinkondongo, Nkenge elau wele ku Kimpangu, Ngombe. Ne Dila utukidi ku Kitava.

Nkenge Nanga i Nkenge elau. “Don Batiao ne Nkenge Nanga ntete ndia mungwa muna Kongo. Muna tubila buayi mono ntete. „

“*Ne Nkenge elau* kukembela ngunga mputu yikelela muna mavitu ma ni Kongo Don Zwau. „

Nkenge Mbuku ku Zombo.

Nkengele a Tadi mvila mosi ye Nkenge Lukeni. “Nkengele a Tadi kazengwa mbinga, ankwa mpaka ezi yeleka. „ ku Mbanza Kuzi.

Ne Masaki Nkengele a Tadi i Nkengele a Tadi. ku Mbanza Kuzi, Kongo.

Nkenge Lukeni ye Nkenge elau bena ku Bangu (Nkolo) Lemba dia

Kinuni, Kitava, Kinkondo (ndambu a Kimata) Ngombe (Kimpangu), Dila, Mvakala, Ntetembwa, Tusevo, Vinda (Ziolo), Mvemba (Loanza), Mpinda, Mbanza Kuzi, Mbombo. (Makuta.), Kiala (Songo lolo)...

Nsona Nkenge "soneka nkanda k'ubangula nkanda a toko yaku ko.," ke besompana ko ye Titi kia Mpanzu.

Nsukula Nkenge ku Kingusi, Vwaya (Nsona-Mbata).

Nkenze a Nzinga :

"Nkenzi a Nzinga

Nzundu mu kufwa

Nzundu mu kukwakula.,"

"Kinkobongo mbedi a Nkani, tukumb'e vwa, ka tukumb'e diambu ko. Esi ki Ndombe a Taka, tulomba nlele masika-masika, va kukia uvividi.," (Nkenze a Nzinga ku Kindundu Kwilu).

"Ne Nkenge a Nzinga, luele mbele a nwa, lusimana mambu, ke lusi-mana mbele ko. Mambu masakidi.,"

"Nkenzi a Nzinga lukumba diambu, ka lukumba ko vwa.,"

"Nkenze a Nzinga wakaya nkuwu muna wene wa Kongo dia Ngunga.,"

Ntuka muna Kongo yiyi. Mono Nkenzi a Nzinga a Kinkenze Mbanza Nsundi, mwan'ankento wayiza yame zina diandi Dona Bundukwa. Vo i s'eto tata Titi kia Mpanzu i se dieto. Mafuta ma Petelo i mbuta mwana. Samba Petelo, lende, ye Nganda Petelo, Lubuaku lua Petelo, Mazaza ma Petelo, Dona Zabela, Ni Ngungu-Nguma didi nguma, vo k'udidi nguma ko, ni kiaku bukadi nguvu lunga; Ni Kala Dombele ni Ngombe, Zwau Madianga Kuka, Dombazi Nzedi. I mbuta zatuka muna Kongo.

Vata diantete tualuakila Matadi, i bosu Mbanza Kibidi, i bosu tutombokele muna Mbanza Bangu mfinda anene; tuizidi muna Mbanza Sevo dialunga, i muna muamwangana makanda, Tuizidi Mbanza Kulu, i bosu Buenze. Tukatukidi, tuizidi Mbanza Kikangu, i bosu Kinkenze. Nkenze wabakidinge mpaku kwa yau bayiza yala. Mu mbanza Nsundi bayala: Mvemba a Nimi a Nzinga, Mvika a Ntumba Mvemba, Kiangala, Nkanga, Vuzi dia Nkuwu kasotoka lusala, lufwa nkombo ye ngulu, Mbenza wayala, ni Mavungu kayala ko, Nanga Nsati, Nkumfu "ni Nkuwu a Nsungu Nkumfu na Miala mia Nzinga, Masaki ma Vasi wa bubu dia keke, Nzinga wazingila walambula malu vana kiandu ye nkuwu...."

Nkenze a Nzinga bena ku Kindundu (Kwilu), Kinkenze (Mbanza Nsundi), Nsundi (Ngombe Matadi), Luseka (Ngombe Matadi),

Fuatu (Ngombe Matadi), Nzozzo Tampa, Kimpete, Yanda, Kilwa, Lambu, Lombo, (Kinsuka Tumba), Nkumba (Songololo), Kinzazi, Mfwadi (Ns.-Mb.)

Nkewa a Vita : mu nsi a Ndamba.

Nkila a Mayala : Mayala.

Nkunzi a Nkila, Kiangala kia Nkila mpangi ye mpangi.

Nkokolo na Venze : (Vensia.) "Nkokolo na Vensia kakunda Ntadi, kakunda Kioa. Kioa Kioa kikundana.," I Nsaku elau ku Kikiadi.

Nkondo : *Nkondo, Makondo* i nkama a Ntinu Loango, mvila ina mu simu dia Nzadi, mpila mosi Mbanda, Ngoy, Nkunga, Kiunga ye Nkanga.

"Ni *Nkondo mia Nsanga*, mbunzi a Lomba undombela mponda a luyalu a ngalawa.," Ni Nkumfu ni Nkondo mia Nsanga mponda a ngalawa kavwata mvata.,"

"*Masaki ma Vasi ni Nkondo mia Nsanga.*," Masaki ma Vasi ye ni Nkondo mia Nsanga mpangi ye mpangi, ngudi mosi. Tala Masaki.

Va ntete tuakala ndambu a Mbala, i bosu tuele ku ndambu a Loanda, i bosu ku Kongo. Bena ku Baba. Nsumba.

Nkondo a Mbanda mvila mosi ye Mbanda za Kongo. Bena ku ndambu a Nzolo ku Mani.

Nkonzi : *Nkonzi a Nzinga* (Nkuwu?) ku Nienge (Lombo Bangu). I mpangi a Nkonzi a Ntanda. Ntama ka basompana ko ye Nkuwu, Vuzi dia Nkuwu, Ntambu.

Nkonzi a Ntanda "vwidi Ntanda, kavuwa kwa Ntanda ko.," Ankaka vo: Nkonzi uvwidi Ntanda i ngudi a nkulu Kongo, ankaka vo: i mpangi andi.

Ne *Nkonzi Nana* wayenda ku Kongo ye Ndumbu a Nzinga (Nkuwu a Nzinga). Bena ku Kimpangala (Mbanza Voke).

Ne *Nkonzi Nsuka a Nkuwu*, mpangi a Nkuwu, mpangi a Ndumbu a Nzinga.

Nkosi : "na *Loango Ntu a Nkosi*, nkosi kana lele, nkila ye titila.," "Ntu a Nkosi na *Loango* mbenga kia mwana yakala.," mpangi a Nsuka za Kongo mbenga kia mwana yakala, a na Mbata a Kongo... I mwana a Nsaku elau na Kongo na Mbata. Tala Mbata, na Mbata a Kongo ntu a Nkosi na Loango.

Bena ku Tenga-Kiloango, Kiloango (Mbata), Mawunze-Lemba, Kiloango kia Tete.

Mfulu a Nkosi "na Mfulu a Nkosi, e se nieka yo, mwana k'anieki ko.."

Nkosi kavumuka (kawumuka) ku Kiombia, Tala Ndamba nkosi kavumuka.

Nkosi a Mayala ku Mbata.

Nkote: *Ne Nkote*, ndambu a Matadi Nkama Vunda.

Ne Nkote a Ntumba ndambu a Solongo.

Ngimbi ye Nkote. Ngudi: Ndundu a Nkote, Lau dia Nkote, Lumweno lua Nkote, Vuzi dia Nkote Ntamba ye Nkuwu. Mu Vuzi dia Nkote Ntamba ye Nkuwu mutuka Vuzi dia Ntamba ye Nkuwu.

Nkozo: *Nkozo a Vita* "ni Kongo don Grasia maziza landi kia Nsaku elau, Maziza toma kua toko, nsanga va koko..", Ku Kinlombo (Kiyende).

Nkozo a Nimi ku Ntumbu (Songololo.

Mpudi a Nkozo mpangi a Mpudi a Lukeni

Nkozo a Mvemba Mfuti. "Na Kongo don Zwau futi dia lembe ye nganga, diyendelwanga muna futi, mono beni ikisianga dio.."

Nkozo a Nimi bena mu Kilongwa, Ngandu, Mbanza Vinda, Kienga, Sonia, Maunze, Kindinga.

Nkukulu: a Kongo, Nkukulu Nzinga ne Soyo, ku Solongo.

Nkula a Mvemba: tala Mvemba.

Nkumba: "Ni Nkumba wakumba mu londe.."

"Nkumba Mbingi wabinga tiya.."

"Nkumba Kongo, kindele kia bundi kitantama ku ntandu a Ngombe kilembana ntu mia makanda. Makaka keke Mputu ku mbu. Va katula kulu babonso beka mvwama..", Makaka i Nkumba Kongo.

Tuka Kongo Nkumba Kongo waluakila ku Nsona-Matadi, i bosu Tombo Lukuti, i bosu Yanga. Bankaka bena ku Nkumbi, Mbanza Ntadi (Bangu-Kimpese).

"Nkumba Kongo, Nkusu Kongo.."

"Nkumba Kongo, Mbinda Kongo Nanga Kongo.."

Nkumba a Kongo, Mbenza Kongo, Nanga Kongo, Ntadi a Kongo... mu kintete mvila mosi. (Nanga?) I bosu bavambuka. Nkumba a Kongo be-

na ku ndambu a Kasi: Ntombo, Kasi, Nkandu, Nkumbi. Ndambu a Ngo-mbe Matadi: Kilunda, Kimbenza, Kibula, Lukunga. Mu simu dia Nzadi: Mbanza Mpombo, Pombo, Suku-Buku, Kikiunga, Kinzaka, Kinsila, Sundi, Kizonzeka, Lukwakwa, Kimata, Mbionga, Zanga, Nganda Bio-ngo, Sanzala, Nkembo, Ntotokisa, Kingila, Nganda Nkulu, Ntembo, Dibungi, Bwesa, Mankoko, Kimbimbi, Kivunda, Samuna, Kimbumba, Nzungani. Bena ku nsi a Ndamba.

Nzinga Nkumba, Lau dia Nzinga Mfutila Nkumba tala Lau dia Nzinga, Mfutila, Nene Nkumba.

Nkumbu "Nkumbu a Titi ni Mpangu za Kongo vetekwa kwa mpan-di ye nlongo.."

"Nkumbu a Titi kia Mpanzu Ngundu Lau" kanga nsa, k'ukangi nkela ko, vo kenge nkela mbongo ifwidi ye nzala.., ku Nkondo. Mpila mosi ye Nsinga a Lukombo lua Titi kia Mpanzu ye Mbanda za Kongo.

Nkunga: "Nkunga ukunga mvila zazonso, nguba zamwangana.. mpila mosi ye Ngoy. Besi ki-Ngoy bedianga ndofi "Mono Nkunga dia Mputu.."

Nkunki a Bakulu: "Watula nkulu, zeye vwa ku ntu a nkulu..", I Nsaku (Ntemo, Nkolo).

Ni Nkusu a Kongo wakongela mu Kongo diawonso. Mvila mosi ye Nanga kia Kongo, na Mata ma Kongo... Bena ku Kintanda (Ngungu).

Nkuwu: *Nzinga a Nkuwu*, kanda dimosi ye Nkuwu a Ntinu: Nzinga a Nkuwu a Ntinu. Tala Nkuwu. Nkuwu a Nzinga i Ndumbu a Nzinga.

Nkuwu anene "Nkuwu anene vitanga yala, zandwelo i bosu ziyala wa tadi dia nzazi, ka isimbakana ko..", "Nkuwu anene kanga nsa k'ukangi nkela ko. E ntangu kasidi kanga nkela, nsa ye matombe mabukumu-kini. Ngo wutanga nzima, e nzima ye nguta e ngo.."

Mpaku Nkuwu anene, Ndambu a Makuta, Kiowa (Mpozo).

Nkuwu a Ntinu "Nkuwu a Ntinu, nsimbila e Kongo, kubu (nkuwu) dia nkosi kalandi mvata, nkuwu a tumba.

Vuzi dia Nkuwu, Ntudi utudika mambu i sa vo Mpanzu a Ntudi, Nzinga a Nkuwu, ngudi mosi batuka. Nkuwu a ntinu ku Matundulu (Kasi) tutukidi ku Kongo, tuayiza nzila a Nkumbi (Mbanza Matadi ma Nsona), i bosu Nionga (Kwilu), Bavambana. Bankaka bele Mbanza Luila, bankaka basauka simu dia Kwilu. Bena ku Nkumba (Songololo), Yanga.

Na Nsimbila Nkuwu a Ntinu "Nsimbila Kongo, k'asimbi mvata, kubu dia nkosi kalandi mvata. Mongo a Nsesa kavila kilu, kana swanga ka kilembi sala ko. "

Bena ku Kongo, Nkumbi (Loanza), Masesa (Kwilu) Kinsuka, Mavombolo (Bidi), Lombo (Nionga).

Nkuwu a Malunga ku Luezi.

Ne Tona dia Nkuwu "Nzovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi kavuzwa lusala, ku Nzovo ndambu a Luvu Mbanza Manteka.

Nkuwu a Ndonga ku Ntumpa (Luvituku), Sombala.

Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga a Nkuwu tala Mpudi.

Ne Masaki ma Mvemba Nkuwu tala Masaki, Mvemba, Ne Masaki ye Nkuwu anene, ye Nkuwu a Nsungu, ye Nkuwu a Ntinu, ngudi mosi batuka. Ke besompana ko ye Nkenge Lukeni, Nkenge elau, Vita a Nimi Lukeni, ye Vita a Nimi Mpangu Mafuta ma Menga, Mpangu Nkuwu.

Nkuwu a Nsungu "Na Nkuwu a Nsungu kasungwili kiuma, nlongo andi dia.," Ku Kifwa: na Nkuwu a *Nsungu Nkumfu na Miala mia Nzinga*.

Nkuwu a Nsungu, Vuzi dia Nkuwu, Ntambu a Tana, ngudi mosi batuka. Ke besompana ko ye Nkuwu a Ntinu ye Nkuwu a Ndonga, ye Ngandu a Nsungu "kasungunwa kiuma, e nlongo dia kadidi. "

Nkuwu a Nsungu (Kindundu), tutukidi ku Kongo. Na Nkanda mwan'anene wanata lekwa ya luyalu muna ntuka Kongo, Tuizidi nzila mosi ye Nsaku'ye Ngumba Nanga.

Tuka Kongo, tukwenda Kwimba, Mbwela, Luvituku kuna Kinkuwu, Mpambu Nkama, Nzimbu a Nienge, i bosi Ntumba (Nzadi Nkisi), i bosi Kindundu. Ndundu Nsala Mpanzu wayala ki na Nsundi. Don Petelo Nkandi Ndundu Nsala Mpanzu wavanga Kindundu.

Ntambu a Nkuwu bena ku Ngombe kuna simu dia Mayanda ma Luvu, ku Mpanga. Ku simu dia Nzadi mu Sanga Kifuka (Nsangila) Tala e mvila zifwanana ye Nkuwu, Nkuwu a Nsungu, ezi: Nkenge, Mfulu, Nsungu, Lukeni, Mpanzu a Nsaku elau, Vuzi dia Nkuwu, Masaki ye zankaka diaka.

Vuzi dia Nkuwu "Vuzi dia Nkuwu, kavuzuka lusala, vo vuzukidi lusala, lufwidi nkombo, lufwidi ngulu. "

"Vuzi dia Nkuwu kavuzwa lusala, lufwa ntoko ye ndumba. Mvemba ye Mvemba Kazi, lukanda. Nkele mosi kalozwa ntanda. "

Ku Kilueka (Kwilu-Tenda) "Vuzi dia Nkuwu kavuzwa lusala, kuna Mputulugezo, Mbarakeza. "

Vuzi dia Nkenge elau i Vuzi dia Nkuwu ye Nkenge ne Matadi "Nkenge wata wa ninga wa Vuzi dia Nkuwu, ye Lembe "walembeka ki Vuzi, ye Nsukula wasukinina mu vumu kia Vuzi dia Nkuwu, ye Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu ye Mpudi a Wala Ntambu a Tana.

Kuna ntete Nkuwu a Ntinu ye Ntinu Nsaku ne Vunda ke basompana ko; ye Nsaku ye Vuzi dia Nkuwu ke basompana ko. Wau sompana.

Vuzi Ku Nkela, Ntuka a Kongo "Muna Kongo tuatuka, e nkoko yanua Luezi. Tuizidi luakila mu Mbanza Matadi, i bosi tuizi tunga Kula, i bosi Kimiala (Lukala,) i bosi Mbanza Ntoto i bosi tuizidi vwanda ku Mbanza Nkela. Bankaka bele tunga Nkamba (Nkolo).

"Vuzi dia Nkuwu kavuzwa lusala, vo luvuzukidi, muntu ku Mputu lufwidi. "

"Na Vuzi dia Nkuwu kavuzwa lusala. Kwendela muna mwisi a Ngongo, vutukila muna mwisi a ngongo. "

Ku Kimpangu: "*Ngulu a Vuzi* kavuzuka lusala, i Mpanzu a Zakana, Ngulu a Vuzi Kabata. Ke basompana ko ye Mpanzu a Nimi, Mpanzu a Nzinga, Nsimbu a Lukeni, Nzau a Mvemba, Nkenge elau. Mpanzu Nsaku elau.

Vuzi dia Nkuwu ku simu dia Nzadi Nkisi "Mono Vuzi dia Nkuwu, k'ivunzuka lusala, vo mvuzukidi lusala, lufwa nzimbu ye nzimbu, bantu bansuki kwenda. I mono Ntambu a Tana, itanina Ntinu, k'ivakulula Ntinu ko. I mono Nkenge, lukanda kazi, nkele mosi ulozwa ntanda. " Katukidi ku Kongo ye Nsaku ye na Mbata a Kongo. Vuzi utumini na Mbata vo: "Wenda tala nianza miambote, Vuzi wizidi tula ku zanga dia Ngomboso. Balutidi ku Mbanza Koma. Katuka Koma, bezi ta Nkenge Lembolo. Bantu mu nzila lusambwidi. Batelamene, bezidi ku Kwimba dikwimbila ndumba ye matoko. Katuka kuna bezidi ku Kiandu, i bosi ku Nkenge Makuta. Katuka kuna balutidi ku mbanza Koma. Batungidi kuna ye Ntinu Nsaku. Kansi Na Vuzi vo: "Tuenda kuna wayenda na Kongo na Mbata, muntu tuavitisa ku ntuala. " Ntinu Nsaku kazolele landa ko. Ne Vuzi kwelese nkento mwisi Vuzi kwa Ntinu Nsaku. Bavambanene. Ntinu Nsaku tungidi muna Mawete. Na Vuzi watunga muna Kimbamba. Ku se ntu wele muna Mongo Mbidizi. Kansi mwan'andi zolele sala ku Kimbamba. Na Vuzi vo: "ka diambu ko. " Yandi mwana mwisi Nkaza a Mayala "usangila vana yandu ya nkumbi ye lulendo "Mwan'a Nkaza Mayala Ntu Nkosi mbenga kia mwan'ayakala. Nkaza a Mayala ye Ntu Nkosi basidi. Batungidi muna Kiloango mu simu dia Luidi, Bele ku Mbanza Kapitau na Kongo Kapitau, Na Vuzi lutidi, wele ku Mbanza Mbata, wamonana ye na

Mbata na Kongo, muna fulu yateka tunga Bayaka. Na Kongo na Mbata wanuana vita ye Bayaka, nungini. Na Vuzi vene bima kwa Na Mbata na Kongo: nkata a mpidi (ngiende), makopo vwa, malonga vwa, mbele a luyalu, nkangi (makuluzu) mitatu.

Na Mpungi tala Mpungi.

Ni Mowa i mpangi a Vuzi dia Nkuwu. Tala Mowa.

Vuzi dia Dieke "o mwan'andi undieka mfundi, o mwan'angani dia-
mbu dia mambu., I mpangi a Vuzi dia Nsungu ye Vuzi dia Nkuwu,
Vuzi watuka mu Makula, ndambu a Vuma Ngungu, (Soyo).

Vuzi dia Nkuwu bena ku Vunda (Nkolo), Nkamba (Nkolo) Ki-
mbamba, Kinsundi (Tumba) Kikonka, Nkela, Nienga (Sanga) Kia-
ndu (Songololo), Nkandu (Kasi) Nsumba (Songololo), Vanga,
Mpova (Songololo), Nkama (Tungwa), Ndondo (Ngungu) Kitala,
Kilueke (Kwilu-Tenda) Loanza (Tumba) Kitava (Nkisi), Kimbungu
(Madimba), Kinseke, Ngomena, Nsanda (ngomena), Lalu *Vuzi* kia
vunzwa nsusu, e nsita kuna laka dia nsusu.

Vuzi dia Nkuwu mwisi Matadi, muntu kavuzwa lusala, nga muntu
nsuki.

Nkwandanda a lukeni ye Mbondo a Lukeni ye Nsa a Lukeni, ba-
landana Mazinga.

Nkwa Nioka: i Mboma Ndongo.

Nlamba Tadi: "na Lamba Tadi, lamba tadi, mana maza.,
Bangu (Mbata Nzolo).

Nlandu mia Ngombe: ku Kisalambote.
Ni Mbata Nlandu tala Mbata.

Nlanga: "Mvul'anene ni Langa, langa nseke tunga, k'ulangi nseke
ziama ko.,"

Nlau a Nzinga: ku mayanda ma Nzadi. Lau dia Nzinga.

Lau a Titi: ku mayanda ma Nzadi.

Nlaza: "*Nlaza ne Kongo* wavonda ngw'andi e kimoyo; e nzo a
ngudi katangwa mvila, bakota bavaika ye ngw'aku ye s'aku. Don Zwau
Nzinga a Lumbuzu, wazingila mu vumu vo ka nkento ko, yakala.,
Mbinda Mānianga wawuta Mvemba ye Nlaza. Kansi ntangu yayi be-

sompana, ntama ka basompana ko. Ntumba Mvemba wutidi ki Nlaza.
"Nlaza Ntinu ne Kongo wasongwa sabu, dionso sabu, sabukila
kwandi., (Bulu).

"Nlaza Kiparata nsinga a wolo wakulumukina Nzambi ampungu.,

"Ne Nlaza Ntotela kinkoso nzo a fumbe.,

"I mono *Nlaza Ntotela ni Kavulu*, maya nkama, malavu maza. Twa-
wutuka muna Kongo. Mbut'eto mwan'ayakala ni Kavulu ngonda disidi.
Mono, Nlaza Nsenga, Nimi Lukeni. Mvemba Nsenga, ni Nambu Ni-
mi. Mpudi Kinkenge, nzo nsinga tunga tunga kwaku, k'ubaki ko mpa-
nga a longo., (Kiambu).

"Nlaza Ntotela o Mayombe kasakwa ngondo, ngondo yo ngondo
zenda sakananga., (Lombo)

"Nlaza Ntotela nzo a ngudi, katangwa mvila, vo ya ngw'andi vo
ya s'andi. Ngondo ye ngondo zasala nkama. enda salazana kwau.,

"Nlaza katangwa mvila, kota vaika ye s'aku ye ngw'aku. Konkoto a
nkolo a moyo wakodila ngudi andi e moyo, sunguna ngudi angani.
Nzo a nkuni katangwa mvila, watanga mvila ye s'aku ye ngw'aku.,

"Nlaza Ntotela katotwa nzala; vo katotwa e zala kia s'aku vo kia
ngw'aku.,

Ku Zulu (Kikela) Tutukidi ku Kongo, tutungidi Matente (Bangu
Loanda), Kongo dia Lemba, Lombe (Mpova).

"Nlaza Ntotela katotwa luzala kavaika menga, ovo vaikidi menga,
muntu mefwa. Tutuka kuna Kwimba a Mvemba Kazi, nkele mosi ke
ulozwa ntanda.,

"Nlaza Ntotela wavonda ngw'andi vana mbazi a Kongo ke mu yu-
vulwa ko.,

"Ne Kiuva, e tadi wa Nlaza kayuvula e kiuvu, kalembi vana mvutu-
lu ko.

Nlaza utukidi ku mayanda ma Nzadi, ndambu a mbu. Batungidi
Mbanza Mani, Vunda, Mbamba.

Balweke ku Mbanza Kongo. Katuka Kongo ankaka batungidi Lolo,
Ntala, Veve, Kumbi za Mbanza, Bula, Yongo, Kongo dia Wene, ku
ndambu a Vunda, Kongo dia Lemba, Songololo, E nkulu a ki-Nlaza
ku Matadi ma Loanza, Mvemba Mavungu. Nsang'andi ankento Fito-
diya (Victoria). Katuka mu Kongo dia Ngunga, bezidi tunga Kintinu
(ndambu a Mbanza Kongo) i bosu Sumpi, i bosu Kongo dia Lombo i
muna kasompese nsanga andi. Kiangala ne Mavandu watunga Ntalani,
i bosu Matadi ma Loanza. Va kiafwa Kiangala Dona Anna Malulu vi-
ngidi. Wan'andi: ngudi a nkama Mpaka, ni Mwanda, Lungamba Lu-

semo. Avingana diaka mu kimfumu: Lumona Kabata, Kiaya, Luvuma, Fwente.

Nlaza wayala ki Ntotela. Wakala ye kimfumu kianene mu ndambu a Luvu ye Loanza: "Ntinu o Mayombe kindokela ne Kongo, o luse lua nkosi katalwa e maka maka.,,

Ntemo a Ngimbi Nlaza a Ntotela "madiadia kasakwa mene, ntangu a nlungu masakumukini., ku Nkondo (Songololo).

Nlaza Ngandu tala Ngandu.

Nlaza Nsenga.

Ntumba Nlaza, nganga ngolo.

Nsungu a Nlaza "kasungwilu kiuma, e nlongo andi, bonga, wavana.,,

"*Nkambu Nlaza Ntotela* muna Kongo, nkalabuza nkele Mputu, ka uleki ntanda.,,

Mpangi zeto tuatukila vitu dimosi muna Kongo: nlaza ngandu, ntotela muna Kongo, wakula nkaz'andi mene-mene, nkokela wankokolola.,,

Don Matéso na Lula Nsundi mputu watuka muna Kongo dia mavitu vwa ye mwan'ankento ma Luyangu lua Nsungu Mbamba. Yakala dia mwan'ankento na Yela, mwisi Mbenza ye Kiangala. Bezidi kuna Sengese, i bosu Kongo dia Ndimba, Kanga dia Nsanga. Bele Kwilu, Luvu, Kongo dia Lemba. I bosu bele Bangu Mbumba, Tadila ye muna Kinkewa. Kuna Kinkewa si bavambana. Nlaza wele ku Ngombe. Na Nsundi Mputu wele muna Kinkenze. i bosu Kinsanga kia Nkenge. Bezidi gwana nkoko anene, mu basaukila nkatu. Na Lubongi vo: "Mono k'isauka nkoko anene ko. Wele ye kuna Makela. Ankaka bele kuna sau dia Nsongi. Katuka kuna sau, lutidi kuna Nsanga, vwoka dia Madimba, i bosu bele Kwanga. Bena ku Kinzwania, Kinsalambote, Kimbesi, Kinienzi.

Nlaza Kwimba nkele mosi ke walozwa ntanda, mwan'ankento uvanga ngiaya vana mbazi a Kiangala kondwa kwa nkazi.

Nlaza Lukeni ne Mazebo kazebwa e mponda anene kakodi ova bunda. O Nlaza Ntotela Mayombe katotwa luzala., Muna kimfumu kiandi mambu manene bafwete futa muna kinza nkulu mu zangula kimfumu kiandi. Muna zula kia Kongo dia Lombo, Nlaza wawangidi e konzo wandi, wawangidi nsiku miandi. E ntu mia makanda mitambula e nsiku emi: Ne Miala, Vuzi, Vita Nimi, Mpanda Mvangi. Mfutila, Mbenza, Niinu Kongo, Mfulu a Nsungu. Nimi a Wanga, Kiangala. ne Masaki, ne Yayela, ne Mpudi, Mbamba Lunga, Nkuwu, Mpanzu a Yazl, ne Zenze, ne Mafuta, Ntumba Mvemba, Nsanga ankita ne Kongo.

Nlaza Nlandu, Ku Kiambu (Nkazu).

"*Nlaza Mpanzu,* tala kua Mpanzu, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Ndabu kia vulu meso., Tala Mpanza.

Nlaza a Nimi.

Nlaza Nsaku.

Nlaza (Nlaza-Lukeni-Nkenge).

bena mavata mbidi ndambu a Kongo dia Lemba. Songololo, Loanza, mbanza Matadi (Loanza), Ngungur Bwala, Kuluzu, Nkanka, Kuzi, Kioto, Binda, Kongo dia Lombo, Kumbi, Mbanza Mvakala, Lufuse, Vinda, Vueba, Luanika, Kinsona, Yina, Nkembo, Tanga, Kimpanzu, Dudu, Kinsala, Nsinga, Kinsende, Kielolo, Mwingu, Mpinda etc.

Kongo Songololo, Mbanza Luanda. (Kongo dia Lemba), Vanga, Bangu Loanza, Kongo dia Vanga, Luezi, Mbwila, Nkumba, Wene, Kiandu. Nsinda, Kimpambu, Lombe, Zulu.

Ndambu a Kasi: Nkamba, Bulu, Kasi, Kumbi (Kasi) mbanza Mamba, Bangu, mbanza Kazi (Mbanza Manteka), Kinkanga.

Ku Kinzau (Tumba), Kinzembu, Kiambu.

Nlaza Mpanzu, tala Mpanzu.

Nlaza ndambu a Nzadi Nkisi ye Nsona-Mbata, ku Kwanga, Selo, Ndanda, Kinzwania. Matanda, Kinsalambote, Buba, Kingantoko.

Nlele Mvumbi: i Mvemba Nzinga.

Nloko a Mayala:

Nlombo: vo Lombo. Na Kongo na Nlombo, Maziza, Nkoko a Vita.

Noki: Na Noki. Tala Ndumbu a Nzinga, Mvul'anene na Noki;

Nsa (vo Nza) a Lukeni: utukidi mu Mazinga. Nkenge Lukeni wawuta Nza (Nsa) ye Nzenza.

Nsaku: "Ntinu Nsaku ne Vunda kavundila va ntoto, va yandu ye nkuwu. Dia vunda, nua vunda. Vo dia vunda, vo k'uvundidi ko, u mwayi batuma nkuni ye maza., Bavova vo Nsaku i Nanga kia Ntinu.

Ntinu Nsaku (ku Yoyo) tutukidi ku Fisimanga kuna Nkungu ye Mayanzi, (Tat'eto Titi kia Mpanzu).

Ku simu dia Nzadi Bwende, bavova vo Nsaku i mpila mosi ye Makaba, Mumba kia Makaba, Makaba Mbakala, Nsaku Mbakala.

Bavova vo ne Nteye wawuta wana kumi ye zole. Bakatuka kuna simu dia Nzadi, bele tunga Mbanza Kongo. E fulu kiakina kia zunga kia mbanza Kongo vana ntete muakala nzanza yankatu kwandi. Ntinu

Nimi a Lukeni lua Nzinga uyadidi wene, utumbamene ezina vo: ne Kongo o Ntotela. Mpaka zabwa. Nsaku vo: "Ngeye k'ulendi yala ko, e kuma mono mbuta.," Kansi Nimi a Lukeni lua Nzinga wakisi-mbila Kongo. E kuma Nsaku mbuta yandi wavovele vo: "Konso una uyala muna Kongo, Ntinu Nsaku ufwete kunzuba e nsesa. Dianu konso Ntotela uyala mu Kongo, Ntinu Nsaku ne Vunda uvaika kawanda nsesa. Avo Ntinu Nsaku, kena vo ko kawanda e nsesa, e yuna ka Ntotela ko. Una mambu ma Nzambi ma Katolika mayiza muna nsi a Kongo, yandi Ntinu Nsaku wavita tambula mambu ma Nzambi ye botama. I bosi o Nsaku yandi wa mwan'ambuta wasisilwa maza masantu matuka kuna Roma kwa Papa. Ozevo konso ntotela kaka uyala ufwete zubwa e nsesa a maza masantu ye mwan'ambuta maza masantu.

Kanda dia Nsaku una bakatuka muna Kongo, bele muna Kialundwa. Katuka muna Kialundwa, ele muna nzila a Lunda. Asaukidi Lunda, ezi tunga mongo a Ungundi, i bosi basaukidi Nkiende, balueke e Mpozo. Atungidi Bangu, e Mpozo mu ndimba. Muna Bangu ntu nsambwadi miakala mo. 1. Nlaza. 2. Mbenza. 3. Kiangala. 4. ne Mvemba Nsindi. 5. Nkuwu anene. 6. Ntinu Nsaku. 7. Vita a Nimi.

Mvemba Nsindi wele tunga e Lolo. Kengele mwini mbangala, i mbuta. O Nlaza uvutukidi e yanda a Mpozo, osaukidi e Mpozo, wizidi tunga e Kongo dia Lemba. O Mbenza okatukidi, wizidi tunga Nkondo a Malembe. O Nkuwu anene wele mu ntandu, wele tunga e Nkuwu anene. Vita a Nimi wele tunga Mpangu.

I bosi o Ntinu Nsaku wizi tung'e Vunda dia mwan'ambuta tadi ku Ve Maria. Nsaku, Mpese, Kiumbuzi una bakatuka e Vunda, batungidi e Nzengeta. E nkindu yakala mo. Bakatukidi e Nzengeta yau atatu: Nsaku, Mpese, Kiumbuzi. Ankaka basidi muna Nzengeta. I bosi bezi tunga Kimpese, Lamba, Kumbi, Mbawa. Ngudi mosi tungidi Yongo. Ngudi mosi Songa. Ngudi mosi Kuzi. Ngudi mosi atombola Toyo (Luvaka). Bele Nkoko ye Lualu.

Una batunga Kimpese, babilamene kikilu. Ovo batadidi e nianza, se ke mifwene ko. O Ntinu Nsaku vo: "E fulu kike, Ozevo nge Kiumbuzi wenda omu ntandu, nda sosi e fulu kiabiza.," Batungidi Ziaka. Mafwa se mengi. Kiumbuzi wele tunga Ngozela. Ntinu Nsaku katuka Ngozela, bele tunga Nzengeta, evata dianene kikilu diakala, Nzengeta vumu iya yakala mo. Muakala mpe mwan'anene, ezina diandi Nuni, mwan'a Ntinu Nsaku. Yandi Nuni, nkongo a nzau. E kia mene, wele mu nkonda. Muna nkunku a vata, muakala zanga. Vana zanga katale mbizi. Una kasika, mbizi ifwidi. Kansi yandi nkongo mpe ufwidi. Ba-

zolele bokela ngangwa a ngombo. Kansi una kaluaka nkindu ubwidi, avwidi luekana. I bosi bamwanganene. E ngudi mosi yele tunga Vunda dina ndambu a Masangi, vioka e Ngombe; yimosi yele Ngongo ina kuna ndambu a Vunda, imosi wele tunga Sadi ndambu a Zombo ovo tombokele mongo wa Kimbata. Kansi kayenda kwandi ye mwan'ankento ko. Ankaka katuka mbanza Nkoko (Tumba) bele tunga Kisiana (Kwilu). Kiatoti wele tunga Mbemba. Ankaka ku Ndembo (Nkela). Ntinu Nsaku katukidi Nzengeta, wele tunga e Bangu, Ngombozi. Bankaka bakatuka ku Mongo, bele tunga Zamba (Ngungu), ngudi mosi Boko, ngudi mosi Kinsako (Kindundu), ngudi mosi mu simu Kinsaku ye mavata mankaka.

"Vunda dia Mwangwa tadi wa Nsaku anene, wawuta minsakunnsaku.

Ku Kongo dia Botongo "Ntinu Nsaku na Vunda uvundila vana kiandu kia nkosi ye ngo. Na Malele waleleka nsi ye miongo ye sinza. Ne Vunda kasindwa mbila. Makala-makala ye nlandu kuna Mbata. "

Tuvaika muna Kongo ye ni Mpanzu, i bosi Vunda dia Mwangwa Tadi. Ni Mpanzu tungidi muna Ntala (simu ye simu) ye Mpanzu ye Nsaku basompana. Bankaka bakatukidi, bele Nsensele (Songololo). Kuna Vunda basompana mpe ye Ntumba Mvemba ye Mbenza ye Ntadi a Kongo. Bezidi tunga Kimpese, Mabodila, Mbidi (Kasi), Mukimbungu, Kimbanza (simu dia Nzadi). Ngudi mosi katukidi ku Mabodila wizidi tunga mu Nsanda. Vata difwidi mu diambu dia mfinda, bezidi tunga Lukamba, i bosi ku Mpalu. Nsaku ye Mpanzu ke bavambana ko. Mosi telamene, mosi lende. Katuka Mpalu bele tunga Kongo dia Botongo. Bankaka bele kuna Nkoma, ku Kiwandu, ku mbanza Ngoyo, ku Tadi (simu dia Mpioka) ku Mpemba (ndambu a Tadila, Ntoto a Mputu) kuna Vunda (Nsona Kinienze).

Ku Mbata "Nsaku na Vunda kete kavunda vana Samba ye Nkuwu. "

Ku Kikeba: "Nsaku ne Vunda, kavundila va yandu ye nkuwu. E dia vunda, e vova vunda. Mono Nkafu wa Nsaku, nkwa wuta e yinsakunnsaku. Malele malelekele e nsi ye miongo. Mono yanata makanda vwa, ediame diakumi. Wadia sila, muntu a Nsaku. "

(Ku Boko) Una tuatuka muna Kongo, tuizidi gwana Ayaka ayakidi mpunza. Tunwene vita, tulungidi kweto. Nsaku Malele wele sakula nzila. Tuizidi Mbidezidi, Vunda, Kimpese. Katuka Kimpese tuizi tunga Mawambila. Tuizidi Madinga, Nkanka, Kinsundi, Kiudi, Boko.

Ku ndambu a Kasi: "Nsaku ni Vunda kavundila va ntandu a tadi

ko, kansi va ntandu a nsabi. Malele maleleka nsinza ye miongo. Nkafu a Nsaku wawuta yinsaku-nsaku. „

Ku Matundulu (Kasi). Muna kolo kiavioka Nsaku ne Vunda wayala muna vata dia Baka-baka (Kwilu). Mavata malangidilwa kwa Nsaku: Nzazi, Malonde, Vunda, Nkandu.

Ku Kisantu (Nsona-Mbata) “Katuka Kongo nwana ye Bayaka, Bayaka Mpunza, Bayaka mbele. Nsaku wizidi ye nti mia madioko. „

Nsaku bena ku Vunda dia Mwangwa Tadi, Yongo Songololo, Kimpese, Lundu (Noki), Kula, Kisengele (Matadi), Nkolo (Tungwa), Songa (Kwilu Kindundu), Tumpa, Kwilu (Nkolo), Mongo Bangu, Kivuza, Mvulu, Mbemba, Makela, Gombozi, Ntemo Nkolo, Mongo wa Nsongonia, Kindinga mosi, Nkoko a Nsekola, Kimpemba, Kongo (Tumba) Kinioka, Mbanza Ntumba, Kinzalandi, Mbawa, Yongo (Kimpese) Lamba, Kumbi, Songa, Kuzi, Toyo (Luvaka), Nsamba, Kitadila, Nsiesie, Ntoni, Kikeba, Paza, Loanza (Kongo dia Mputuki) Kikandikila, Mbanza Mamba, Koanza (Kasi), Nkandu (Kasi), Kasi, Matundulu (Kasi), Vala (Kasi), Kiandu (Kasi), Kongo (Lukunga), Makanga (Kasi), Mpangazi, Malonde, Kongo dia Vanga, Kongo Songololo, Mpova, Nkumba, Kumbi (Kasi), Kamba (Kasi), Kongo dia Lemba, Bangu (Kasi) Kingemba (Kasi), Ngombe Makulukulu, Mbanza Ngombe (Makulukulu), Vunda (Sanda) Bolongo (Kintudi), Nienge Nkengani, Kunda (Luvituku), Kindonde (Bangu), Kivunda (Nkazulu), Paza (Boko), Bwila (Boko), Boko, Kisantu (Nsona-Mbata), Kinimi (Kazangulu), Tsanga, Kintoto (Kibilu), Kinkanza, Vunda (Nzadi Bwende), Madinga, Ngongo (Ngombe Matadi), Vunda (Mafela), Vunda (Sanga Bangu) Kimpete (Nzundu), Kimbenza (Ngombe Matadi), Kimbonza (Ng. M), Nkanga (Nsona-Mbata), Kifuma (Nsona-Mbata), Kinlombo, Kinseki, Kinsala, Kinzambi, Kinsongi, Mazebo, Kilau, Sefu, Ngienge mu zunga kia Nsona-Mbata, etc. . . .

Lukeni lua Nsaku ku Kindundu (Nkisi)

Nsaku Malele “waleleka sinza ye miongo. Wawende Vuza muna tadi, Tadi ka dimwangana ko. „

Mfulama Nsaku.

Nsaku ne ki-Yuva ku Nkula.

Nsaku elau na Kongo na Mbata.

Ku Kinsuti “Ngyaka mono kakula, ekulu Lukunga lufulukidi. „

Lau, Elau, ne Lau i mvila ina ndambu a mayanda ma Nzadi, ku Solo-ngo.

Nkokolo na Venze (Vensia?) Nsaku elau.

Nsaku elau bena ku ndambu a Mbata, ku Kiloango kia Tete, Kinsimba, Kimata, Kikiadi, Kinsuti.

Mpanzu Nsaku elau “malele malelekela sinza ye miongo. Mpanzu Nsaku elau mu yala, e mingilu mia nsi mbangi mialelama; wa lulungu wamena ye nsole; wa kimbota-mbota mu nlambu a Nzadi, e maza vo mezidi lambalele, vo menda mbota ivumbukidi. „

Mpanzu Nsaku elau, ye Vuzi dia Nkuwu Nkenge elau, mpangi ye mpangi. Tala Mpanzu, Vuzi, Ngulu (a Vuzi).

Tutukidi ku Kongo, tuluakila Mbundi a Mfumu (ndambu a Sole), i bosi Mbanza Lukamba, i bosi Kinkumfu (Kinsende, Kwilu). Bena mpe ku Kimayala, Kinsako, Kikoka (ndambu a Nzadi Nkisi), Tuku (Tumba) Kinwe-Nsudi. (Kimanana).

Vuzi ye Nkenge Lukeni ye Nkenge elau kuna ntete an'a ngudi ye Nsaku. Wau ndambu zankaka si sompana.

Nsala Nkanga Kalunga: ku Kitokompamba, mpangi a Mvudi a Nkanga, Mafinda.

Nsamba: *Nsamba a Nimi* ku Leya (Kifwa, Tumba).

Nsamba Vuzi.

Nsamba wa Nganga ndambu a Kiowa (Matadi).

Nsamba Nkanga.

Nsamba a Mayala.

Nsamba Ngongo Luwusu lua Ntinu “Na Nsamba Ngongo Luwusu lua Ntinu, Sakana ye Ntinu, kasakana ye mvata ko, Tala Luwusu.

Nsanga: *Vita a Nimi ne Nsanga za Kongo* ku Kioto (Tungwa)

Nsanga a Ntudi “Nsanga a Ntudi, ne Mavandu nga vo k'alundi ko, Nsanga a Ntudi, nga wafwa ye nzala. Ntudi utudika makanda mangani, ediandi kanda lembe dia ngo, lembe dia tata. Nsanga a Ntudi ne Mavandu wavita vanduka mu mbazi a Nkanga ye Kiangala.

Nsanga Ntudi, Ntudi Mafuta, Mpangu Mafuta, Vita a Nimi, Ntudi a Wingi ke basompana ko.

Tutukidi kuna Makuta, ndambu a Nzadi, tulueke ku Kialundwa, tukotele Kongo, vaika Kongo, tuele Wunze, nzo a nkisi a mbanza Nkondo, i bosi kuna maza ma Santu (Mbanza Nsundi), i bosi Mbuka, Luvituku, Kudila Mvakala (Luvituku), Mvambanu, Ngozela, Ngumbe (Mbata) Nlamba.

Nsanga a Mbakala “Nsanga watina ntonto, wayenda ku zulu. „
Bwende Nsanga.

Ndungu Nsanga.

Nzundu Nsanga.

Munuani Nsanga.

Nsanga Mbunu.

Fuma kia Nsanga i Ndamba.

Ni Nkondo mia Nsanga tala Nkondo.

Nsanzala: ku Nkolo.

Nsati a Mvemba: Kinkula (Kimpangu) tala Mvemba.

Nsati Nanga "Mbamba ye Mpakasa Nsati Nanga nangamena Kongo ye Vunda. "

Nsau Kalunga: "I mono Nsau Kalunga mulungila meso, ka mulungila ntambi ko. Mono Nsau Kalunga, nzemba zanata Nkanga ye Kiangala. Se dieto ni Nsona Nkenge. ", Bena ku Nsaka (Kilau), Kitala, Kinzambi, Kimvula, Ngomena, Kimbamba (Nkazu), Sefu.

Nseki Nzila: "muntu uyendila mu londe, mu ndimba usisila banga. ", ku Kongo (Nsona Mbata).

Nseki a Vita a Nimi (Matundulu).

Nsembo: (Sembo) Masembo ma Mfuti.

Nsembo ni Mafuta "mwana yala Kwimba, nkele Mputu ka uleki ntanda. ", Mpangi a Masaki mwan'a yala, a Mafuta mwan'a yala, a na Nsundi ni Mbosi.

Nsembo ku simu dia Nzadi bena mbidi.

Nsembo Ndunga Kinduti (Baladi).

Nsembo Mu Kiudi mpangi a Masaki, a ni Mbosi, a Mafuta mwan'a Yala. Ku Nsanda (Sefu) Ngombe (Sefu).

Nsenga: *Nlaza Nsenga.*

Mvemba Nsenga (Ntumba Mvemba).

Nsenga (Ntumba Mvemba) ku Botongo (Ngombe Matadi), Sawana (Ngombe Matadi).

Nsenga ki Nsundi (Ntumba Mvemba) Nsenga ki Nsundi ye Nlaza batukidi ngudi mosi (Mbinda Manianga Ntinu Nsundi. Tala Mbinda, Nkenge).

Nsenga Mfutila ku Kamba (Ngombe Matadi).

Nsenga dia Mfulama "I mono Nsenga dia Mfulama usenga nkaz'andi mene-mene, nkokela unkonkwelele. ", ku Mbwela (Kikola), Kinkewa. Tala Ngoma Nzundu.

Nsengele: *Nsengele dia Mfulama*, tala Mfulama.

Mfinda mbota na Nsengele Mbele tala Mfinda, Mbele " na Nsengele mbele saka mbele umona mambu kwa lukuni. "

Nsengele Nsundi ku Mbenkana (Baumbu), Yidi. Tala Ngoy: " Zi-mba diazimbalala Nsengele ya mbele. "

Nsengele kia Mbata kiatombola mindele ku Putrugezi. "

" Ngudi a nkama Nsengele kia Mbata kamene meno. "

Bena kuna Yela, Nkondo, Manzonzi, Sangu, Kingombe, Tampa, Kinsala (Nsona Mbata)...

Ngudi n nkama Nsengele ku Mangungu (Kimpangu).

Nsengi Mpanzu: Ku Mpangu Loango.

Nsimba a Vita Nsaku elau. Ntama Nsaku elau kaka. Banuene vita, i bosi Nsimba a Vita Nsaku elau. Batuka ku Mbanza Mbata (Ntanda-Kimata). Bena ku Kinsimba.

Nsimbila: Tala Nkuwu a Ntinu,

Nsimbila Mpungi ndambu a Songololo.

Nsimbila ne Nkuwu a Mvemba ku Lumweno (Songololo) mpangi a Ntumba a Mvemba.

Nsimbu Lukeni: Nsimbu a Lukeni, landi kia Nsaku elau, (ku Mbata).

Nsimbu (vo Nsimbulu) Lukeni. Ku Ntungila.

Landi kia Nsaku elau

Vundulu mbanz'eto

Pampala kangalalu.

Nsindi a Nimi: tala Nimi, Nsindi a Nzinga.

Ni *Mvemba Nsindi*, ku Luanika (Makuta).

Nsinga Lukombo: "Nsinga Lukombo, mpu a Nkangi, kanga nkele, kakangi nsa ko. Lumbu kasidi kanga nsa, mbongo a muntu ibukumukini. Nsinga a Lukombo wamente vana vampa kabokela e ntende ye mingunga.

"Nsinga Lukombo kanga nsa, vo k'ukenge nsa ko, mbongo fwidi mpeve ye nzala. "

"Nsinga Lukombo lua Ngundu a Lau, kanga nsa, k'akutula nsa. Lumbu kakutwidi muntu, nsi ye zulu bakana. ", Nsinga Lukombo ye Titi

kia Mpanzu wa Ngundu a Lau, wan'a ngudi. Ke besompana ko ye Nkazi a Kongo, Mbanda za Kongo...

Bena ku Mbanza Nsundi Ntadi, Ntumba (Nkisi), Nkondo (Ngungu), Kinteke. Tuka ku Kongo Mbangala Nzundu Tadi, kwiza ku Lukamba (Tungwa), Kinteke, Kinkenze, Mvwiwa, Mb. Nseke.

Nsita Suta: "Nsita Suta wasutila kiandu kia Kongo, wadila muna nsoma a Mputu, watina ndungu ye kwama.", (Don Affonso ni Mvemba a Nzinga wadila ndungu mu nsonga a Mputu watina ndungu a kwamina).

"Nsita luta usutila yala mu Kongo.."

Bena ku mbanza Nseke (Kifwa simu dia Nzadi Nkisi), Kinzambi, Kimfinda, Ladi, Mpangu Loango...

Ke besompana ko ye Mankunku ma Ntinu ye Nkuwu a Ntinu, ye Ntinu Kongo Don Funsu Mvemba Nzinga Nkuwu.

Nsivwila a Nimi.

Nsodia: Ntumba Nsodia, Ntumba Mvemba.

Nsona: Ntumba a Nsona i Ntumba a Mvemba.

Nsona Nanga i Nanga, ku Binanga (Sanda. Mpumbu).

Nsona Nkenge, "tanga nkanda, k'ubangula nkanda ko..", vo "soneka nkanda, k'ubangula nkanda a toko yaku ko..", ku Nzimba, Nselo.

Nsongi: "Ni Nsongi wasongela nkwa yala vana mbazi a Nkanga. Nkele mosi kalozwa ntanda. Mwan'ankento wasika ngiaya vana mbazi a Nkanga ye Kiangala, kondwa kua nkazi.."

Mpangi a ne Nsundi Nti a Mvemba Kiangala, Mwenga Kiangala.

Ntuka Kongo. Tunua maza ma Luezi. I bosi tuizidi ku Lungezi, ku Luvu, ku Bangu (mongo Kimpese), Nzimbu a Mbudi, Ngombe, Kilala (Luvituku), Lukuti (ndimba a Ngongo), Nkanda (Nkolo), i bosi Kunda (Boko).

Tomi don Mpetelo Mpanzu a Tona, watoloka koko mu diambu dia kaya kuakuingi, wakayila Ntietie yalunga nza kavala. Tomi don Mpetelo wavwatanga nkwanu a kintinu. Wavwanda mu Nzimbu a Mbudi (Nionga).

Bena ku Noki (Ngombe Matadi), Kongo (Ngombe Matadi) Ntoto a Mputu (Tadila), Kunda, Nzimbu a Mbudi, Ngombe, Kilala, Lukuti, Nkanda.

Nsongo Mpudi.

Nsuka Nganga: ndambu a Kiowa (Mpozo). I Mfulu a Nsungu.

Nsuka za Kongo: "Na Nsuka za Kongo Mbenge kia mwana yakala..", mpangi a Ntu a Nkosi na Loango na Mbata a Kongo.

"Nsuka za Kongo, muntu na Ngombe nene katungwa nkuzu, akwa mpaka batungulula.."

Bena ku Kinsuka, Kimpuva (Kimakandi).

Nsukula a Vuzi: tala Vuzi.

Nsunda Mvemba: "kadiwa kuta, yandi dia diangani.."

Nsunda Mvemba Kabata ni Kiowa vo yandi kunda, kunkula mpu. Nsundi tufila ntu. Mbamba tulambula malu.."

Bena ku Loanza. Kikandikila, Mbawa, Nkondo, Kinsafu, Mpete (Songololo). Tala Mvemba. Nsunda Mvemba, Ntumba Mvemba, Nimi a Mvemba, ampangi.

Nsundi: "Nsundi, mfumu a Ngidi, vonda kumi, futa mosi.."

"Mbamba Nsundi wasunda mu makanda mawonso.."

Besi Ki-Nsundi badianga: "E Tata Nsundi..", "E Nsundi a Mbakala.."

Bavova vo: Kanda diantete Nzinga vo Mazinga. Awonso batuka mu Nzinga wazinga mvila zawonso. Nsundi utukidi mu Nzinga. Basompana. Bawutidi Nanga Kongo, Mbenza Kongo, Nkumba Kongo, Ntadi a Kongo, Mbinda za Kongo... Nanga Kongo, Nkazi a Kongo, Mbanda za Kongo, Mata ma Kongo ye mvila zankaka za Kongo, kuna kisina ngudi au mosi, balandana.

Nanga kia Ntinu Nsaku, Nkuwu, Mfulu, Ngandu, Vuzi, mu kintete mvila mosi.

Besi Nsundi bankaka bele ku Nsanda Nzondo. Bamwangana. Bankaka bele ku Mayombe, bankaka bele ku Kabinda i sa vo Mbinda Manianga, bankaka basauka Nzadi, i sa vo Mvemba, bankaka bavutukidi.

Nsundi ni Tona, Nsundi Ngidi vo Mu Ngidi, Ngidi a Teta, Nsundi Madungu, Nsundi Kiyema Kongo, Nsundi Mbamba, Nsundi za Biala, Nsundi Bikuku, Nsundi mimbembe, Nsundi Kinsiala, Nsundi Mbakala i mazina mankaka ma Nsundi.

"Nsundi za Biala wabiala ku lumbu lua mpese-mpese.."

"Nsundi ni Tona, Nsundi Ngidi, Ngidi tana, Ngidi vonda, vonda kumi, futa mosi.," "Nsundi ni Tona watona nsi nkama.," Nsundi ni Tona, Mazinga ma Tona, mpangi ye mpangi. Kansi bakwelana.

"Nsundi a Ngidi. Tomboka mongo, k'uvundi mongo ko. Malu nsala, moko nsala. Ngudi kabele mwan'andi, kokele.,"

"Mfumu a Ngidi, Ngidi tana, Ngidi vonda. Wafwila mu nzingu a Ngidi, kombele.,"

"Ma Nsundi kaleki Mbamba, kabaka tulu.,"

Nsundi, Mbamba, Mazinga, Manianga, Nkanga Mankunku mu kintete mpangi ye mpangi.

Nsundi bena mbidi mu simu dia Nzadi; ndambu a Doba, Mimpala: Kindongo, Kinseke, Mimpala, Kingwala, Kinkwa, Kinsa, Lukula, Mpete, Musanga, Muzanza, Kiangu, Kinzobo Bisyi, Ndoba, Kingila, Kiluanda.

Ku Kivunda (Kimpungu) Mbanza Nsungu, Nseke Mbanza, Nseke Kai, Mbanza Lele, Mbumba, Mpumbu (Bienga) Mpanda (Bienga) Nkenge (Bienga) Nzungani, Kinganga, Mpete (Kimpungi), Manka, Pasa, Makungu, Lufulakidi, Kingonda (Tembesa), Milombo, Nsanga (Nkaka).

Ku Mpasa, Kinsumbu, Kinkakasa, Londe Nzadi, Munkasa, Kingamba (Kiniangi), Mbuma, Kikiunga, Kimbulu, Kinzaka, Kiangu, Kimwa,nda, Minkala, Mpanda, Mayongela, Kimpungi, Kinkenda, Nsundi (Luozi), Kizonzeka, Nsonso, Muyeni, Manionda, Kumbi, Fwese, Mankoko, Biongo, Nkumba, Lukwakwa, Nkazu (Munkaka), Nlombo, Nzabi, Kwilu Tembasa, Nkondo (Bandakani), Londe, Malemba-lemba, Mafwilu, Kimbaka, Kinkungu, Kingila (Bandakani) Nsesa, Yidi Lukasu, Lua. Madungu (Kingoy), Kimpambu, Kindamba, Kimbaku, Yidi, Ndende, Kibunzi, Diadia, etc. etc.

Kilongesa (Mbamba), Yongo (Kibulu), Vizi, Kibunzi.

Ndambu a Mbanza Manteki ye Kasi: Lutadudulu, Tombo a Nkazi, Bete, Kinkanza, Nsumbi, Mbanza Mamba, Kiandu, Vombo, Kasi, Kamba, Koanza, Mbanza Manteka. Ku Nsanda (Sefu).

Kiangala ne Nsundi "Nsundi ye nkoto andi, Mbamba ye nkoto andi, ka vena ubangu nkoto a nkweni ko.

Kiangala kia Nsundi Mbamba.

Na Nsundi Nti a Mvemba.

Nsenga ki Nsundi.

Nsengele Nsundi.

Mpakasa za Nsundi.

Kiyisila Ngombe za Nsundi.

Nsundi Manianga wawuta Mbinda, wawuta Mvemba.

Mbauka Mu Nsundi "kasundila muna kima kiangana ko, kia yandi kibeni.," Yalala (Tembesa), Ntotokesa, Kimbauka. (Mukaka), Nkumbi (Tembesa), Nzabi, Kingwamba, Zebele, Dibungi.

Nsungu a Nzenze, Nzenze a Malunga ku Kongo.

Nzenze Ntumba.

Nsungu: Mu simu dia Nzadi (Kionzo) i wau bavova: "Va vuma kia Makaba vakala eyakala Nsungu. Kwelele nkento, ezina diandi ne Nkoko Swanzau "o muntu mandi kakembela.," Yandi nkento mwana a Nanga. Bawuta wana: Vuzi, Ngandu, Mfulu...," Ndambu zankaka bavova vo Nanga ye Nsungu ke besompana ko. Tala Nanga, Nkenge. Ankaka vo Nsungu s'andi Makaba, Ntinu Makaba, nlongo nlongo.

Ku Ntimansi (Loanza): *Mfulu a Nsungu.*

"Mfulu a Nsungu kasungunwa kiuma e nlongo andi vengi kadia kio.," Nsungu, nkento. Nkazi andi Mpanzu a Nimi a Lele waleleka nsi ye miongo. Wan'andi ankazi a Mfulu a Nsungu: Ntumba a Nsungu, Lukeni lua Nganga, mwan'a Nsungu (nkento). Lukeni lua Mvemba ye Nkenge a Lukeni batuka mpe muna Nsungu. Kuna ndambu a mbanza Kongo nsoko bedianga. Mpaku, Nanga, Nkenge, Mpudi Lukeni, Masaki, Nsungu, Lukeni, ke besompana ko ndambu a Nkolo, ngudi mosi.

Tutuka kuna simu dia Yombe. I bosi Nsanda Nzondo. Tuvanga Nlamba, ndambu a Nzadi, tusaukidi, tutungidi ku Mbanza Voke (Lukangu), Mbanza Kiowa (kuna kuayala Nzambi a Kinta) Mavata mafinama Kiowa: Manselele. Kilolo, Diadia, Nganda, Kayinza. Tuvanga Mbanza Kimfulu, Mbanza Tuku, Mbanza Kinkosi, Kinkosi kia Londe (Mbongola), Mbanza Kinzala, Mbanza Kitomba, Mbanza Nkutu, Mbanza Kitadila, Mbanza Yanga, Mbanza Kimpanzu (ndilu Kongo dia Mputuki), Tadi, Mbanza Luvaka.

Nsungu bena ku Kiowa (Matadi Mpozo) batukidi ku Nkungu ye Tokota, kuna Mayanzi kasindwa mbila, simu dia Nzadi.

Ngandu a Nsungu "kasungunwa kiuma e nlongo andi, dia kadidi kio.," Tala Ngandu, Nkenge, Mpudi a Lukeni...

Nsungu a ne Mbezi tala Mbezi, Ngombe.

Nkuwu a Nsungu tala Nkuwu.

Mpunda a Nsungu "ne Mpunda a Nsungu kasungwili kiuma kiva moyo. Nkata a Mpunda vo kanengomoka, atekolo wana asikina.

Tutukidi kuna Nkonde ye Ngombe. Tutungidi ku mbanza Kwimba. Don Luvwalu Nimi a Lele wizidi vanga Singu. Va kafwa o mpangi

andi Don Grasia Mpuku wizidi vanga Paza.

Nsungu a Umba "kasungilwa e ma ye vana kadia kio.," vo "ne Wu-mba Nsungu wawumbila mvila muna Kongo dia Ngunga.," Bena ku Nkumba (Songololo).

Nsungu a Nlaza "kasungwilu kiuma e nlongo andi, bonga, wavana.,"

Ne Zovo Nsungu "kasungulwa kiuma vana kadia kio.," Tala Ne Tona "ne Zovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi kavuzwa lusala.,"

Masaki ma Nsungu (Kembolo) bayiza nzila a Zombo. Tala mpe Masaki wa Mbambi.

Nsungu ku Mani. Tutukidi ku Kongo, tuizi ku Mansesa, ankaka ezidi vanga Mani. Don Manuele Manzevo utungidi Mani. Ankaka ele Kwimba, ankaka Ngandu (Kinsende), ankaka Kindundu, (Nkisi), ankaka Kifwa ye Kindundu, ankaka Mbanza Nsundi Ntadi, ankaka Kimbumba.

Mpudi a Nsungu tala Mpudi.

Ngundu a Nsungu i nkaka a Nanga (ku Yoyo, Palavala). Mpanzu wa Nanga, wa Ngundu Nsungu, wa Nsaku, wu Lau, wa Ntumba, wa Mvemba, wa Mbinda, Nkenge, wa Nsundi, wa Nzinga. Mu diambu diadi tumonanga mu mvila zingi, ngudi mosi:

Tumbi dia Nsungu Kimpanzu a Ngulu a Vuzi Nsaku elau.

Ntumba a Nsungu ku Mbwela (Kongo dia Mputuki).

Lau Ngandu a Nsungu (Tala Lau, elau).

Nsungu a Ndingi. Tala Na Kongo na Lumbu. Ndingi i nsi a Madingu (Congo français), ndambu a Bakamba.

Ndula Nsungu. Mu Kimpanzu Ngulu a Vuzi.

Vuzi dia Nsungu.

Vuzi dia Nkuwu a Nsungu kavuzwa lusala. Tala Vuzi, Ntinu ye Ndunga.

Ngoma a Nsungu ku Palavala.

Mbanda a Nsunga ku Nkembo (Kongo dia Mputuki).

Mpemba a Nsungu, Kiowa.

Nsamba a Nsungu, Kiowa.

Nganga a Nsungu, Kiowa.

Lukeni lua Nganga a Mfulu a Nsungu, Kiowa.

Ne Nsuka a Nganga a Nsungu, Kiowa.

Ngundu andwelo a Mfulu a Nsungu, Kiowa.

Ngundu a ntambu a nkayi, Kiowa.

Ntambu a Tana a Vuzi dia Nkuwu a Nsungu.

Mpaku ne Kongo a Mfulu a Nsungu.

Mpudi a Wala a Ntambu a Tana a Vuzi dia Nkuwu a Nsungu Na Nkuwu a Nsungu na Miala mia Nzinga, Mfulama Mpanzu Ntinu ye Ndunga.

Mavata mankaka bena Nsungu ema: Tomboko (Kimpese), Nienga Zunzi (Ngombe Matadi), Mani (Luvaka), Mbemba (Mbanza Nsundi Kindunga), Paza-Yongo, Mbanza Kwimba (Kongo dia Mputuki), Nlambu (Kimpese), Ngandu (Kinsende), Nkembo (Kongo dia Mputuki), Tala mavata ma Vuzi dia Nkuwu, Ngandu a Nsungu...

Nswadi a Nzinga: utukidi ku Noki (Matadi), mpila mosi ye Ndumbu a Nzinga, Nkuwu a Nzinga, Mpudi a Nzinga, Mpanzu a Nzinga.

Ntadi a Kongo: "Ntadi a Kongo; Nkumba a Kongo, Nanga a Kongo, Mbenza Kongo..., mvila mosi batuka, ngudi mosi. Mpila mosi ye Mbinda za Kongo.

Bena ku simu dia Nzadi ku Nkembo (Tembesa), Kingwamba (Bandakani), Nsanga (Kinkungu) Nganda Nkulu (Fwenta). Bena mpe mu Kinsumi (Ngombe Matadi), Kilunda (Ngombe Matadi) ku Kasi, ku Kingemba (Kasi), Kintadi (Kinkenge).

Na Kiuwa wa Ntadi a Nlaza.

Ntamba Nkuwu: mu simu dia Luvu: Ngombe, Mpanga. Mu Sanga Kifuka.

Ntamba ye Nkuwu i Ngimbi ye Nkote. Mutuka Vuzi dia Nkote Ntamba ye Nkuwu vo Vuzi dia Ntamba ye Nkuwu, vo Vuzi dia Nkuwu, Vuzi dia Dieke.

Bavova vo Ntamba ye Nkuwu, Ngimbi ye Nkote, Nsaku ne Vunda, mu kintete batuka mu ngudi mosi.

Ntambakani: tala Mfutila (Ntamba Nkani?)

Ntambu a Tana: "nkanu matadi ku Kiangala, mavangumuka yinzu mawula.,"

"Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu, kavuzwa lusala, kuna Mputu muntu lufwidi. Tuakala kuna mvimba a Nzadi. Vo mona nkongolo a menga, tufwidi; vo mona e mvizu, tusaukidi.,"

"Ntambu a Tana ozombelwanga diambu diambi. Wanwana vita kuna yaka dia tadi dia Kongo.,"

"Ntambu a Tana, sakana ye Ntinu, k'usakana ye mvata ko.," Tala Luwusu lua Ntinu.

"Ntambu a Tana Mavenda wavenda ntangu ye ngonde.,"

"Ntambu a Tana, Kapitau kua Kongo.,"

"Ntambu a Tana ni Kimenga Vuzi dia Nkuwu, kavuzwa lusala, muntu a nsuki lufwidi. Tuatuka muna Kwimba Mvemba Kazi, nkele mosi kalozwa ntanda.,"

Tutuka kuna Kongo. Tuvaika ndambu a Kongo dia Lemba. Tutunga Kimenga mu Bangu mongo wa Kimpese, i bosi Kongo dia Wene, (Lukunga Kimpese), Mawete.

Mfulama Tana a Ngundu Lau, Mpudi a Nkoko, Nkonzi ampangi a Ntambu a Tana. Tala Nsungu ye Nsungu, Mpudi a Wala, Ntambu a Tana.

Ntambu a Tana bena ku Paza-Nkama, Nsumba (Songololo), Kiandu (Songololo), Kongo dia Vanga, Nkunga (Songololo), Kongo dia Lemba, Vanga, Kintambu (Tumba), Kilumbu (Kibuenze), Nsangi (Kindundu, Nkisi), Kivala (Kindundu), Kintoto (Kisantu).

Ntambu a Tana kuampanana ngolo ku Kitana (Bangu). Katuka Kongo, balueke ku Luezi, muntu mosi ukatukidi, lueke ku Kikana (Lulewa). Ni Kana uvene fulu kia Bangu. Bezidi. Batunga. Kansi va ntete bafongele muna tadi dia Kwimba ku Bangu. Ankaka bele kuna Kitana.

Ntambu Mbunga Esi ki Tambu Mbangu mu nsi a Ndamba.

Ntanda : *Nkonzi a Ntanda* uvwidi Ntanda, kavuwa kwa Ntanda ko.

Nkonzi a Nzinga (ku Nienge Lombo) i mpangi andi a Nkonzi a Ntanda. Nkonzi a Nzinga ye Ntambu a Tana ye Vuzi dia Nkuwu ye Mpaku ne Kongo Mfulu a Nsungu ne Kiowa ku ngudi mosi batuka.

Ntangi a Mbakala :

"Ntangi a Mbakala, kindele kia bundi, buku buku kia nkamba kina lembana anganga azima.," Mpangi a Kinuani Mvemba, a Ntumba Mvemba, a Mpanga. Bena ku Mbanza Mamba (Kasi), Koanza (Kasi), Kiandu (Kasi), Kumbi (Kasi), Matundulu (Kasi), Tombo (Kasi).

Ntaya : "Ni Ntaya a Mwanza Mvemba.," mpangi a Ntumba Mvemba. Tala Mwanza, Mvemba.

Bena ku Yongo (Mbanza Nsundi).

Nteka : mu nsi a Ndamba.

Ntemo a Ngimbi Nlaza Ntotela : ku Nkondo (Songololo).

Ntela a Nzinga.

Ntende : ku Selo (Nkisi) "Ntende nkuluntu a nkele.," Tala Tende.

Nti : " *Nti a Mvemba* Kiangala ne Nsundi.," Nti a Mvemba ye Kiangala na Nsundi Mbamba, Nsundi afile ntu, Mbamba alambudila malu. Na Nsongi wasongele i mfumu, mfumu yala e nima Nsala.

Tala Mvemba.

Nti wa Kula, " dimbu kiayiza ye Mazamba mu ntuka a Kongo.," Mpila mosi Lau dia Ngandu Nsungu, Nlaza Ngandu.

Ntinu : "Ntinu Kongo a Avidi Ngoyo, kumbi kakondwa Avidi.,"

Ntinu Kongo utukidi kua Avidi a Loango, kuna Ngoyo. Tuka Ngoyo a Avidi, Ntinu Kongo wizidi tunga mu Landana, wizidi tunga Mindudi (Mindouli), wizidi luakila kuna Zulu-Mongo (Ngungu), tungidi Langa a Londe (Bangu), i bosi muna Kidezoo (Nkolo). Vo kondelo nkanda a nkosi kalendi yala ko.

"Ntinu Kongo na Kansi.," Tala Kansi.

"Na Mata ma Kongo, Nanga kia Kongo, na Nkazi a Kongo, na Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo.," an'a ngudi.

"Titi kia Mpanzu, Mbanda za Kongo, Nsinga a Lukombo, Ntinu Kongo.," an'a ngudi. Ntinu Kongo bena ku Tunda, Kidezoo, Kisiama, Langa, Matadi ma Lovo, Sansikwa, Kifwa (Nsona-Mbata), Ntumba (Kimenga) Kansi, Kinkosi, Kiyala, Lembolo (Nguhgu), Nsumba (Songololo). Bena mpe ku Kansi, Kinkansa (Nsona-Mbata).

Ntinu Makaba.

Ntinu Nsaku : Bavova vo Ntinu Nsaku ye Nanga kia Ntinu ke basompana ko.

Nanga kia Ntinu wayala. Nanga kia Kongo k'ayala ko.

Nkuwu a Ntinu.

Ntinu Mbenza. tala Mbenza.

Mankunku i Ntinu, tala Mankunku.

Ni Tona dia Ntinu, Mazinga ma Tona ku Kumbi, Nkumba (Bangu).

Luwusu lua Ntinu. Tala Luwusu "Sakana ye Ntinu, kasakana ye mvata ko.,"

Ntinu ye Ndunga, tala Mfulama Mpanzu. Kanda dimosi ye Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu a Nsungu; an'a ngudi.

Ngombo a Ntinu.

Ntinu Lukeni "Ntinu Lukeni nzungidi Kongo, Kongo kazungu Luezi. Mulungila meso, ka mulungila ntambi ko.," (Nzundu).

Tuka Kongo, ngiele ku Mbanza Ndenga, Sangu dia Nkanda, "Muna Kongo dizungidi Luezi, Luezi kazungu Kongo.," i bosi Nkakala, i

bosi Ntoyo, Matadi ma Ntoyo, Yalama, i bosi mbanza Zombo, i bosi Lemba, Nzundu, Sangu.

Ntinu Lukeni, Nkenge Lukeni, Vita Nimi a Lukeni, kanda dimosi.

Nzinga Ntinu wa Mipasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma. I *Nzinga Lukeni*, *Ntinu Lukeni*.

Ntu a Nkosi: tala Nkosi na Mbata a Kongo.

Ntudi: *Nsanga Ntudi* tala Nsanga.

Ntudi a Wingi tala Wingi.

Ntudi a Nzinga, tala Nzinga.

Ntudi Mafuta tala Mafuta.

Ntudi a Nimi ku Mbanza Nsundi, Luanika (Bangu), Bwinda (Bangu), Ndembo (Ngungu). Ni Ntudi a Nimi Mbwa a Nkanga. Tala Mowa. Ka basompana ko ye Vuzi dia Nkuwu, ye Mwema Ngombe, Ntambu a Tana, mvila za Nsungu, Nkenge...

Ntudi a Mpanzu tala Mpanzu Nkuwu a Ntinu.

Ntumba: *Ntumba Mvemba*, tala Mvemba.

Nzenze Ntumba, ndambu a Solongo.

Ntumba Mvunda ku Kinseke (Tampa).

"Ntumba Mvunda dia vunda, avo k'uvundidi ko, wayi batuma nkuni ye maza.."

Ntumba Nkanga i Ntumba Mvemba.

Ntumba a Nsungu, tala Nsungu.

Ntumba Lukuti, tala Mvemba.

Ntumba Nkani ku Kinsitu (Mbata) tala Nkani.

Ntumba Nsodia.

Ntumba Nsona.

Nuni: *Na Nuni a Ngwala* Titi kia Don Funsu Mvemba a Nzinga.

Nza: "Nza a Lukeni,, Nkenge Lukeni wawuta Nza ye Nzenze.

Nzadi za Kongo: ku ndambu a mayanda ma Nzadi.

Nzau a Mvemba: "Nzau a Mvemba kavembela kiuma, nlongo mazi dia.., ku Tuku (simu dia Mbemba).

Nzazi a Mfuti: ku Mbata.

Nzenze: a Malunga, *Nsungu a Nzenze*. Tala Nkenge, Ntumba *Nzenze a Ntumba*, ndambu a Solongo.

Nzimbu: Maziza na Nzimbu Mvangi tala Na Kongo na Lombo, Maziza, *Nzimbu Nzinga* ku Yidi, Mazebo (Ns.-Mb.)

Nzinga: " *Mazinga mazinga mambu..*

" *Mazinga mazinga nsi yawonso.*

" *Mazinga mazinga mvila zawonso..*

" *Mazinga wazingila, ntu a makanda mawonso..*

Tala Mazinga, Mazinga ma Tona "bulu kinene kikwenda nzila ye nzila, kavambuka, vo kadia nkombo ko, ngulu.."

Mfumu nkwa *ki Nzinga* "kazinga mu vumu, vo ka nkento ko, yakala. Mwan'ankento uvana nkofi vana mbazi a Kiangala, kondwa kwa nkazi.. Wazingila Kongo, walambula malu vana nbandu a nkuwu. Muntedinkima kamantwa mpamba. Ankwa mpaka batungulula.. Bena ku Dewa (Nkisi).

Miala mia Nzinga "Nkumfu na Miala mia Nzinga (Nkuwu a Nsungu), wazinga vana yandu ye nkuwu.."

Tala Mfulama Mpanzu, Ntinu ye Ndunga, Nkuwu.

"*Ne Miala mia Nzinga* "wazinga muna vumu kia ngw'andi, vo ka nkento ko, mwan'ayakala.., Ne Miala Nsaku ye Nsengele. Ku Kikeba, Mansende, Kitadila, Ngozela, Ntimansi, Mongo, Ngombe, Kimona.

Nzinga a Nkuwu a Ntinu mpila mosi Nkuwu a Ntinu. Tala Nkuwu, Vuzi, etc... Ku Ngungu.

Mvemba a Nzinga Tala Mvemba.

"Mvemba Nzinga uzingidi muna vumu kia ngw'andi, vo ka nkento ko, mwan'ayakala.."

Nzinga Ngwala, Nuni Ngwala. Tala Ngwala, Nuni. Ku Ngandu Makuta, Kifwani.

Nzinga a Nkanga "Mono mpunisa a Nsindi, yavunisa mbwa ye nsizi wa mfumu, lemvokele kua mbongo a antu. Mono Nzing'a Nkanga wafunda nkata, ndambula malu. Yasikwa vwa muna Madimba, wavwa muna yaka kia tadi. Mono vonga kua nkondo kuna masina yatuka. *Nzinga mi nsimba*, bakento ku nkolo, bakala ku nzenga matoko.."

Nzinga a Nkanga: Yongo (Kimpese), Nkama (Kimpese) Ngombe (Kikonka). Mvemba Nkanga, Ne Nkanga, Mpanzu a Nkanga, Mfulama Nkanga, ne Mvemba mia Nzinga, Kiangala ne Nsundi, Mbamba Lunga, Mpanzu a Yazidi, Mpanzu a Nimi, ngudi mosi batuka.

Ngudi a nkama Don Aluvwalu Mbongo a Luku wazolele yala Ko-

ngo, wizidi sikwa, wakatuka. Yandi Nzinga a Nkanga. Mpangi andi Don Aluvwalu Mbaka Anene, ngo zulu kalandwa kokela, nkwa baka sina dia nsusu, an' a nsusu asidi yenga.

Nzinga a Nkanga utukidi kuna mbu, Tusaukila ku Nsanda Nzondo.

Nkanga ye Ngoyo ye Nkunga ye Kiunga i mvila zifwanana.

Nzinga kazingalakana mu nsinga.

Nzinga mia nkasa vo ka mizingalakana ko, ka mibuta ko.

Na Nzinga mia Kongo, ku Kilenda. "zingidi mu vumu, vo ka yakala ko, nkento. Tuka ku Kongo bezidi ku Nkusu, i bosi Luati.

Kiangala Nzinga, wafinama Kiangala watatuka kiozi. Ku Minkondo (Kasi).

Nzinga Kiangala, bena mu Kinto (Nsona-Mbata).

Ndumbu a Nzinga. Tala Ndumbu. Ku Kionzo, Mbanza Voke, Kinzau (Sanda), Kinikuna, Kilengo, Nkunga (Songololo), Kimbwinga, Kulu, Nsanga.

Nswadi a Nzinga, I Ndumbu a Nzinga.

Lau dia Nzinga. Tala Lau, Mfutila, Nkumba.

Mpudi a Nzinga. Tala Mpudi.

Nzinga a Nimi ku Tete Kiloango, Kinsasa (Tungwa).

Mpanzu a Nzinga ku Nionga, ku Nienga (Bangu).

Nzila a Nzinga.

Nzinga a Mbenza " zingidi mu vumu, vo ka nkento ko, yakala. ,, Ku Lovo (Nkazu) Nzinga Mbenza Kiangala.

Nzinga Lau, ku Kinzambi, Kinzazi (Ns.-Mb.), ku Mpeti, Baladi. Batukidi kuna Ngoy a Tende.

Mavinga ma Nzinga, Tala Mavinga. Ku Dila.

Mayala ma Nzinga. Tala Mayala. Ku Mbanza Sadi dia Kinzinga

" Mayala ma Nzinga

Ngyadidi Kongo

Ngyadidi Mpangu. ,,

Nzinga Lukeni Mpasi za Nkenge kuna Kiowa (Mpozo), Konka (Solongo).

Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma. Tala Mbambi a Mpasi.

Nzinga Nzedi vo Nzinga Zele, ndambu a Nsona-Mbata.

Nzinga a Fuka (nsi a Fuka Yombe, tala Ngombe). Bena ku Bweta (Palavala).

Nkenze a Nzinga. Tala Nkenze. Kindundu, Kinkenze, Nsundi, Lu-

seke, Fuatu, Nzongo Tampa, Kimpete (Ng. M.), Yanda, Kilwa, Lambru (Mb. Nsundi Ntadi) :

Nkonzi a Nzinga. Tala Nkonzi. Ku Lombo Nienge.

Sansi kia zNzinga.

Nzobo : ku simu dia Nzadi : Kikay (Mimpala).

Nzovo : tala Zovo.

Nzuanda : bisi ki Nzuanda ku Nsanga (Mimpala).

Nzundu : Tala Ngoma Nzundu. Mu Nsanga Londe ...

Nzuzi : Nlele Nzuzi. Tala Mowa. Nzuzi a Mwanda (Ngomina).

P

Paku : Nkuwu Anene. Tala Mpaku.

Ponie : Tala Mponi.

Pingu : esi ki Pingu, mu nsi a Ndamba.

S

Samba : Bu Samba, Loango lua Bu Samba i Ndamba. Ku Busamba, Kinzobo.

Sansi kia Nzinga.

Sucretario : i Mpungi ne Mavandu. Bena ku Vamba, ku Vanga (Songololo).

Sembo : Tala Nsembo.

Senga : Tala Nsenga.

Sengele : Tala Nsengele, Mpanzu a Sengele kia Mbata.

Simbu-Simbulu : Tala Nsimbu, Nsimbulu.

Sinda kia Fuka : Fuka, nsi a Fuka. Tala Ngombe.

Sita kia Mfuti : Mu Kimfuti (Mbata). Tala Mfuti.

T

Tadi: Nkengele Tadi, Lamba Tadi "mana maza.,"
Ne Mpandi a Tadi (Ntadi?) ndambu a Solongo.

Tana: Tala Ntambu a Tana, Mfulama Tana matana ma Ndongo.
"Tana kuampanana ngolo.," Bangu (Lulewa). Tala Ntambu.

Tava: Ne Tava Nkuwu anene. Tala Nkuwu.

Tende: (vo Ntende) "Ngombe Tende (kia nlele bundi). Vo ku-
fwidi tende ko, ki Ngombe k'uyala kio ko.," (Ku Kinkenge Zombo).
"Mu Ngoyo a Tende (Ntende) Mbamba kinene kiatombola Mputu
ku maza.,"

"Mwisi Buende, niumbu Ntende, Ntudi a mbungu.,"

"Ngoy a Tende (Ntende) watombola mata ku Mputu.,"

"Ki Ngoy kia Tende kitomboka mataya ye nkanda kuna Mputu.,"

"Ntende nkuluntu a nkele.," Mata, nkanda, nkele i diau diadimosi.

Titi: *Titi kia Dilu.* Ku mayanda ma Nzadi.

Mvika a Titi. Ku mayanda ma Nzadi.

Nlau a Titi. Ku mayanda ma Nzadi.

Titi kia Mpanzu.

"Titi kia Mpanzu wa Ngundu a Lau

Kanga nsa, k'ukutula nsa ko.

Ovo kangidi nsa

Mbongo muntu ilele nzala.

Yawutila muna maza ma Kongo.

Sansila muna maza ma Luezi.

Mwan'ankento wavana ngiaya

Vana mbazi a Kongo, kondwa kua nkazi.

Lukanda lua kala kazi

lua nkele mosi kalozwa ntanda.

Kabundulwa ndembo, muna kondwa kua nkazi.,"

Wan'a ngudi: Mbanda za Kongo, Na Mata ma Kongo, Nsinga Lu-
kombo, Nanga kia Kongo, Ntinu Kongo.

Tala Bundi (dia Mpanzu) mpangi a Titi kia Mpanzu. Ku Kiowa
(Mpozo). Ngudi a Nkama Sengele wa Titi kia Mpanzu.

Bena ku Mansende, Lukuti, Kititi (Luvituku), Sanda (Kibuenze),
Ngoyo (Nkazu), Nkondo (Ngungu), Mbanza Nsundi, Gombozi ye
mbidi ku ndambu a Solongo.

Titi kia Mpanzu Ngundu Lau, mfumu Nkangi, "kanga nkela kuka-
nga mbongo nse muntu ko. Vengoka Maria kaluta.," ku Ntadi (Nsona-
Mbata), Yidi.

Titi kia Mpanzu Ngundu Lau "kanga nsa, kukangi mbongo a wantu
ko.,"

Nsinga Lukombo lua Titi kia Mpanzu. Tala Nsinga Lukombo.

Nkumbu a Titi kia Mpanzu Ngundu Lau "kanga nsa, k'ukanga
nkela ko. Vo kenge nkela, mbongo ifwidi ye nzala.," Tala Nkumbu.

Ngwani ne Kongo ne Titi kia Mpanzu ne Vunda. Tala Ngwani.

Nkumba a Titi ni Mpanzu za Kongo "vetekwa kwa mpandi ye nlo-
ngo.,"

Ngwala a Titi kia Don Funsu. Tala Ngwala. Nzinga wazingila.

Tomba: Mpasi za Tomba, na Kongo don Mbele Danu.

Tombe: Ne Tombe a Mankunku, ndambu a Solongo ye ku Mba-
nza Kuzi (Kinsende).

Tona: *Mazinga ma Tona.* Tala Mazinga, Nzinga.

"Mazinga ma Tona watona makanda mayonso.,"

"Mazinga ma Tona wakabula, mpungu makanda mayonso. Mazi-
nga ye Mvimba ye Kingila mpila mosi.

"Mazinga nzo a biwazi.,"

Nsundi ni Tona

Ne Tona mu Ndimbantala (Luozi).

Ni Tona dia Ntinu, mu Kumbi (Bangu), Nkumba (Bangu), mpa-
ngi a Mazinga ma Tona.

Tona dia Masaki ma Vasi "Kingandala nkoko anene kalombwa
mpolo. Madiata nludi a nzo kaniemenwa ye yaka.," Tala Masaki.

Ne Tona dia Nkuwu. "Nzovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi
kavuzwa lusala. Mu Nzovo (Mbanza Manteke).

Tulu: "Nanga kia Tulu wasikamesa, vana uvana makaya, wakayila
ntu mia makanda nkama.,"

Tuma: *Ne Tuma.*

Ne Tuma Nkanga Mankunku, mpangi a Mbamba Kalunga. (Tala
Mankunku), mpangi a Kiangala, Nkanga.

Bena mu Masanga (Mangembo), Lukula, Mbumba (Mimpala),
simu dia Nzadi Bwende. Mu Kingemba (Kasi), Mu Kibunzi, Mativa,
Mafwambu, Mbamba, simu dia Nzadi (Kinganga).

"Ni Tuma Mu Bamba wabamba nsi,, "Ki Tuma batuma mu nzingu.,,"

Tumbi dia Nsungu : Bakalanga ntama ku Kimpanzu kia Ngulu Vuzi.

U

Umba : Nsungu a Umba. Tala Nsungu. "Ne Wumba Nsungu wawumbila mabila muna Kongo dia Ngunga.,,"

Bena ku Nkumba) Songololo).

V

Vala : ne Vala, landi kia Nsaku elau, mwan'a luketo a na Kongo don Migiele.

Na Vala kia Vala.

Yandi Ntinu ye Nlandu

Nlandu ye Ntinu Nsaku elau.

Na Vala kiavadidi Ntinu.

Landi kia Nsaku elau.

Na Vala i Mfuti a Mvemba. Tala Mfuti.

Vasi : Tala Masaki.

Vita : Vita a Nimi, Tala Nimi.

Vita a Nimi a Lukeni,

Vita a Mfuti a Mpasi za Nkenge. Tala Nzinga Ntinu.

Vita a Nimi ne Nsanga za Kongo. Ku Kioto (Tungwa). Kiowa kia Vita, Kisamu kia Vita, Tona dia Vita, Nzanzi a Vita ntoto mbototo ka ulama, mpangi ye mpangi.

Vunda : Nsaku ne Vunda. Nanga wanangamena Kongo ye Vunda. Tala Nanga.

Vungu : "Mbenza Vungu wayalanga. (Ni Mavungu kayala ko), Ntekelo a Vuzi.

Vuzi : Vuzi dia Nimi. Tala Nimi.

Vuzi dia Nkuwu. Tala Nkuwu.

Lembe dia Vuzi. Tala Lembe, Nkuwu.

Nkenge Vuzi. Tala Nkenge, Nkuwu.

Nsukula Vuzi. Tala Nsukula.

Ne Tona dia Nkuwu Vuzi. Tala Tona, Nkuwu.

Vuzi dia Mayala. Tala Mayala.

Vuzi dia Nsungu.

W

Wala : Ne Wala "Tukunda nzenza. Ka tukayila nzenza ko. Mu Kiadi (Kongo dia Mputuki).

Mpudi a Wala. Tala Mpudi, Nsungu, Nkuwu, Ntambu a Tana.

Wanga : Tala Nimi.

Wingi : "Ntudi a Wingi utudikanga makanda ma nkosi ye ngo, ngo kana lele, nkila ye titila.,," Mpangi a Nsanga Ntudi.

Y

Yandu kia Kongo : "Na Mata ma Kongo ye Ndambu za Kongo ye Ntinu Kongo...,," an'a ngudi.

Yaya : ki Yaya i Kiyisila Ngombe za Nsundi. Bena ku Yidi, Nsanga, Matanda, Mazebo, Ngomena, Songololo (Nsona-Mbata).

Yazi : Tala Mpanzu a Yazi.

Lembe dia Yazi.

Yazi Nkasa Nlongo ku Kiyazi (Nsona-Mbata).

"Yazi Mbanda wabandulwa tunga ku nsi a nkoko; kwa lumonso vo kwa lubakala nge. Yandi yi ntete yala Kongo.,," "Yazi Mbanda kabandakana nlunga vwa vana wene wa Kongo.,," Bena ku Nkondo a Malembe. Tala Mbanda.

Yimbu : Vaika Kongo, tuizidi Nkusu ye Mafinda, ye Zombo ye Mbata. Mavata; Lunsengele, Ki-Ndona Yimbu, Ki-Yimbu. Mu Ki-Yimbu Ndona Yimbu kayidi nkama kwa Na Mfuti. Kise kituwuta Na Lau Ntumba, muntu wasansa Nkusu. Mu Mbanza Mbata tukwiza wana nkulu Nsibu. Nsibu ndonga yike. Na Nsibu tuvakwele nkombo ye ngulu. Na Nsibu wakatuka. I mwanda tuvanda ku Mbanza Mbata.

Tala Mfuti, Yimbu ku Kinkosi, Mbanza Mbata, Kimfuti.

Z

Zakana: Tala Mpanzu, Ngulu a Vuzi.

Zila-Zila: mu nsi a Ndamba.

Zongo: Na Zongo Niati Makaba. Ku Nkamba (Nzundu).

Zovo: Ne Zovo Nsungu. " kasungulwa kiuma vana kadia kio,, " Ne Zovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi kavuzwa lusala. ,, " Ne Zovo a madiadia masakwa mene-mene nkokela masakumuka. ,, (Bena ku Nkunga Songololo).

Table des matières :

	page:
B. Bagangala, etc.	2
D. Dilu kia Nzinga	3
E. Elau	3
F. Foko, etc.	3
K. Kabata, etc.	4
L. Lamba Tadi, etc.	11
M. Mabilia, etc.	14
N. Nambu Kiangala, etc.	53
P. Paku, etc.	105
S. Samba, etc.	105
T. Tadi, etc.	106
U. Umba.	108
V. Vala, etc.	108
W. Wala, etc.	109
Y. Yandu kia Kongo, etc.	109
Z. Zakana, etc.	110